

Заснований у квітні 2015 р.

Співзасновники –
Головне територіальне управління
юстиції у Херсонській області;
Одеський державний університет
внутрішніх справ;
Асоціація нотаріусів
Херсонської області

Зареєстрований
Міністерством
юстиції України

Свідоцтво
Про державну реєстрацію
серія КВ № 24402-14242ПР
від 28.12.2019 р.

Виходить шість разів на рік.
Мова видання: українська
та англійська.

На підставі Наказу Міністерства освіти
та науки України № 627 від 14.05.2020 р.
(додаток 2) журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України
категорії «Б» у галузі юридичних наук
(081 «Право», 293 «Міжнародне право»).

Адреса редакції:
вул. Потьомкінська, 42/14
м. Херсон, Україна, 73000

Міністерство
юстиції України
Головне територіальне
управління юстиції
у Херсонській області

Міністерство
внутрішніх справ України
Одеський державний університет
внутрішніх справ

Асоціація нотаріусів
Херсонської області

Юридичний бюлетень

Випуск 22

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 6 від 29.12.2021 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор – Лєгєза Юлія Олександрівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права Інституту соціальних та гуманітарних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Аброськін В'ячеслав Васильович, кандидат юридичних наук, Одеський державний університет внутрішніх справ

Албул Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ

Бабенко Андрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ

Бондар Валерія Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Боровик Андрій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, проректор з наукової роботи Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

Белогубова Оксана Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача з наукової роботи кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

Галуцько Віра Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, заступник декана Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Іванський Андрій Йосипович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту інформатики та права Національної академії правових наук України, професор кафедри Державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету

Ізбаш Катерина Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Одеського державного університету внутрішніх справ

Ісмайлов Карен Юрійович, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кібербезпеки та інформаційного забезпечення Одеського державного університету внутрішніх справ

Ільків Олег Васильович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

Катеринчук Іван Петрович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ

Лєгєза Євген Олександрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та митного права Університету митної справи та фінансів

Миронюк Роман Вікторович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Резніченко Семен Васильович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

Тильчик В'ячеслав В'ячеславович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки Університету державної фіскальної служби України

Шкута Олег Олегович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc, Lecturer in International Relations, School of Law, Tallinn Technical University (Tallinn, Estonia)

Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil., Hochschule Wismar University of Applied Sciences Technology, Business and Design Fakultät für Wirtschaftswissenschaften Wismar Business School Philipp-Müller-Straße (Wismar, Germany)

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікації

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

У збірнику розглядаються актуальні питання теорії держави та права, цивільного права, адміністративного права та адміністративної діяльності, проблеми протидії злочинності, юридичної психології та ін.

Для науковців, юристів-практиків, викладачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями розвитку науки та права.

ЗМІСТ

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА**

Крутько Маргарита Анатоліївна
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПОДАТКУВАННЯ
ОПЕРАЦІЙ ІЗ КРИПТОВАЛЮТАМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ:
НАЦІОНАЛЬНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....7

Миронишена Альона Олександрівна
ПУБЛІЧНО-ПРАВОВА ПРИРОДА АУДИТУ У ФІНАНСОВОМУ ПРАВІ.....14

**ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО
ТА ТРУДОВОГО ПРАВА**

Карпенко Роман Валерійович, Мухай Анастасія Андріївна
УМОВИ УКЛАДЕННЯ ШЛЮБУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ
СІМЕЙНОГО ТА КАНОНІЧНОГО ПРАВА.....22

Кіблик Дар'я Володимирівна
АТРИБУТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВ І СВОБОД ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ.....29

Крижевська Олена Олександрівна
ОБ'ЄКТ НОТАРІАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВОВІДНОШЕННЯ.....37

Новіков Микола Михайлович, Новікова Марія Миколаївна
ЩОДО ІСТОРИЧНИХ І СУЧАСНИХ АСПЕКТІВ НАДАННЯ
ЛІКАРСЬКИХ ПОСЛУГ ЗА МЕДИЧНИМ ДОГОВОРОМ.....45

Прокоп'єв Роман Євгенович
МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ 52

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО
ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Балобанов Олександр Олегович, Пальченко Алла Анатоліївна
ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕЄСТРАЦІЇ МАЛИХ СУДЕН В УКРАЇНІ.....60

Бондаренко Віктор Дмитрович
ПОЛІЦІЯ І ЦЕРКВА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ В УКРАЇНІ.....71

Губерська Наталія Леонідівна, Чуприна Людмила Миколаївна
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ В УКРАЇНІ ТА АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ЇХ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ 76

Касьян Володимир В'ячеславович
ЦІЛІ, ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ СЛУЖБИ
В МИТНИХ ОРГАНАХ УКРАЇНИ.....85

<i>Короєд Сергій Олександрович</i> АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ВІДПОВІДАЧА В АДМІНІСТРАТИВНІЙ СПРАВІ.....	93
<i>Наконечна Ірина Володимирівна, Лясковський Михайло Миколайович</i> СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРИВАТНИХ ДАНИХ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ.....	101
<i>Ратушенко Олександр Миколайович</i> СУБ'ЄКТНА МЕЖА ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ НЕВІДВОРОТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ.....	106
<i>Солнцева Христина Володимирівна</i> УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО АСПЕКТУ ІНТЕГРОВАНОЇ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КРАЇНАХ БАЛТІЇ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД.....	112

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

<i>Жильцов Олександр Леонідович, Новіков Микола Михайлович</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО.....	125
<i>Мамедова Ельміра Алгаламівна</i> СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ.....	131
<i>Руфанова Вікторія Миколаївна</i> ФОРМИ ҐЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА.....	141

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Венчагова Вероніка Миколаївна</i> СЛІДИ БОСИХ НІГ ЯК ОБ'ЄКТ ДАКТИЛОСКОПІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ.....	149
<i>Галуцько Віра Миколаївна, Шкута Олег Олегович</i> МЕДІАЦІЯ ДЛЯ УКРАЇНИ. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА МОЖЛИВОСТІ В ПРОЦЕСІ ЗАСТОСУВАННЯ.....	155
<i>Дмитренко Наталя Андріївна</i> ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ.....	160

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

<i>Омельченко Віктор Миколайович, Онопченко Наталя Василівна</i> РОЗВИТОК РУХОВОЇ СПРИТНОСТІ У ПОСТІЙНОГО ТА ПЕРЕМІННОГО СКЛАДУ ЗВО МВС УКРАЇНИ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВА ФІЗИЧНА ЯКІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЧОВНИКОВОГО БІГУ).....	167
<i>Пряміцин Вячеслав Юрійович, Чесницький Данило Олександрович</i> ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОГО ДИЗАЙНУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ.....	178

CONTENTS

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF THE STATE AND LAW

<i>Krutko Marharyta Anatoliyivna</i> PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF TAXATION OF OPERATIONS WITH CRYPTOCURRENCIES AND WAYS OF THEIR SOLUTION: NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE.....	7
<i>Myronyshena Alona Oleksandrivna</i> PUBLIC LEGAL NATURE OF AUDIT IN FINANCIAL LAW.....	14

ISSUES OF CIVIL, COMMERCIAL AND LABOR LAW

<i>Karpenko Roman Valeriiovych, Muhay Anastasiya Andriivna</i> OBSTACLES AND CONDITIONS OF MARRIAGE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF FAMILY AND CANON LAW.....	22
<i>Kiblyk Daria Volodymyrivna</i> ATTRIBUTES OF STATE POLICY REGARDING ENSURING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF PERSONS WITH DISABILITIES.....	29
<i>Kryzhevska Olena Oleksandrivna</i> THE OBJECT OF NOTARIAL PROCEDURAL RELATIONSHIP.....	37
<i>Novikov Mykola Mykhailovych, Novikova Mariia Mykolaivna</i> ABOUT HISTORICAL AND MODERN ASPECTS OF DOCTOR'S SERVICES BY MEDICAL AGREEMENT.....	45
<i>Prokopiev Roman Yevhenovych</i> MATERIAL RESPONSIBILITY OF EMPLOYEES RAILWAY TRANSPORT.....	52

ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE ACTIVITY

<i>Balobanov Aleksander Olegovich, Palchenko Alla Anatoliyivna</i> LEGAL ASPECTS OF REGISTRATION OF SMALL VESSELS IN UKRAINE.....	60
<i>Bondarenko Viktor Dmytrovych</i> POLICE AND CHURCH IN THE CONTEXT OF DEVELOPING JUVENILE DELINQUENCY PREVENTION IN UKRAINE.....	71
<i>Huberska Nataliia Leonidivna, Chupryna Liudmyla Mykolaivna</i> GENERAL THEORETICAL CHARACTERISTICS OF PUBLIC FINANCES IN UKRAINE AND TOPICAL ISSUES OF THEIR LEGAL REGULATION.....	76
<i>Kasian Volodymyr Viacheslavovych</i> THE GOALS, TASKS AND FUNCTIONS OF THE SERVICE IN THE CUSTOMS AUTHORITIES OF UKRAINE.....	85
<i>Koroied Serhii Oleksandrovyh</i> ADMINISTRATIVE-PROCEDURAL STATUS OF THE DEFENDANT IN AN ADMINISTRATIVE CASE.....	93

<i>Nakonechna Iryna Volodymyrivna, Liaskovskiy Mykhailo Mykolaiovych</i> THE SYSTEM OF PROTECTION OF PRIVATE DATA IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES.....	101
--	-----

<i>Ratushenko Oleksandr</i> SUBJECT LIMIT OF APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF IRRESPONSIBILITY OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY OF MINORS.....	106
---	-----

<i>Solntseva Kristina Vladimirovna</i> IMPROVING THE ORGANIZATIONAL ASPECT OF INTEGRATED POLICE ACTIVITY IN THE BALTIC COUNTRIES: A MODERN VIEW.....	112
--	-----

PROBLEMS OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

<i>Zhylytsov Oleksandr Leonidovych, Novikov Mykola Mykhailovych</i> LEGAL REGULATION OF DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE AT THE PRESENT STAGE: NATIONAL AND INTERNATIONAL LAW.....	125
--	-----

<i>Mamedova Elmira Alhalamivna</i> MODERN CONCEPT OF LEGAL REGULATION OF CYBERSECURITY IN UKRAINE.....	131
--	-----

<i>Rufanova Victoriia Mikolaivna</i> FORMS OF GENDER-BASED VIOLENCE.....	141
---	-----

CRIMINAL PROCEEDINGS AND FORENSIC SCIENCE; OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY

<i>Venchahova Veronika Mykolaivna</i> BAREFOOT FOOTPRINTS AS AN OBJECT OF DACTYLOSCOPIC EXAMINATION.....	149
--	-----

<i>Halunko Vira Mykolaivna, Shkuta Oleh Olehovych</i> MEDIATION FOR UKRAINE. INTERNATIONAL EXPERIENCE AND OPPORTUNITIES IN THE APPLICATION PROCESS.....	155
---	-----

<i>Dmytrenko Natalia Andriivna</i> APPLICATION OF A POLYGRAPH IN CRIMINAL PROCEEDINGS: FEATURES AND PROBLEMS.....	160
---	-----

LEGAL PSYCHOLOGY AND LEGAL EDUCATION

<i>Omelchenko Viktor Mykolaiovych, Onopchenko Natalia Vasylivna</i> DEVELOPMENT OF MOTOR SKILLS OF THE PERMANENT AND VARIABLE STAFF OF THE HEI OF THE MIA OF UKRAINE AS A PROFESSIONALLY IMPORTANT PHYSICAL QUALITY OF POLICE OFFICERS (ON THE EXAMPLE OF SHUTTLE RUN).....	167
---	-----

<i>Priamitsyn Viacheslav Yuriiovych, Chesnytskyi Danylo Oleksandrovyich</i> LEGAL DESIGN DEVELOPMENT TRENDS IN UKRAINE AND THE WORLD.....	178
---	-----

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 354.21:336.457

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.01>

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПОДАТКУВАННЯ ОПЕРАЦІЙ ІЗ КРИПТОВАЛЮТАМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ: НАЦІОНАЛЬНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Крутько Маргарита Анатоліївна,
доктор економічних наук,
доцент кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
(Факультет економічних відносин
та фінансів
Державного біотехнологічного
університету, м. Харків, Україна)

Стаття присвячена поняттю правового регулювання операцій із криптовалютою в Україні з урахуванням міжнародного досвіду в аспекті оподаткування. Встановлено, що в умовах світової глобалізації та інформатизації суспільного життя стрімкого розвитку набуває ринок інформаційних технологій, серед яких займають своє місце і криптовалюти, які є досить популярними цифровими активами й платіжними системами в Україні та світі. Доведено, що нові, сучасні реалії зумовлюють необхідність державам урегулювати ринок криптовалют у правовій площині та забезпечити цивілізований розвиток нової цифрової економіки. Визначено, що національне законодавство більшості країн, зокрема й України, не має визначення правового статусу криптовалюти, тоді як виробництво й обіг таких активів не заборонені, це означає, що учасники цього ринку перебувають практично повністю поза межами правового поля держави, а тому актуальним залишається дослідження питання проблематики у сфері правового регулювання оподаткування операцій із криптовалютами з урахуванням міжнародних напрацювань та здобутків. Проаналізувавши проблематику оподаткування операцій із криптовалютою, можна дійти висновку, що гострою та найбільш актуальною є проблематика правового регулювання правового статусу криптовалют та оподаткування операцій із ними, а точніше, взагалі відсутність законодавчого врегулювання цифрових активів в площині України. Доведено, що відсутність закріплення легального визначення та правового статусу криптовалюти не дає змоги обрати ефективну та прозору систему оподаткування, яка натепер здійснюється за загальними та спрощеними правилами, що дає можливість власникам та користувачам віртуальної валюти вести тіньовий бізнес, який негативно впливає на стан економіки країни. Встановлено, що задля вирішення вказаних питань доцільно розробити та прийняти спеціальне законодавство у сфері виготовлення, обігу та оподаткування криптовалюти з урахуванням міжнародного досвіду розвинених країн у цій галузі.

Ключові слова: криптовалюта, правове регулювання операцій із криптовалютою, національний та зарубіжний досвід, оподаткування операцій із криптовалютою, правове регулювання.

**PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF TAXATION
OF OPERATIONS WITH CRYPTOCURRENCIES AND WAYS OF THEIR SOLUTION:
NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE**

Krutko Marharyta Anatoliyivna,
Doctor of Economic Sciences,
Associate Professor of Finance,
Banking and Insurance
(Faculty of Economic Relations and
Finance State Biotechnological University,
Kharkiv, Ukraine)

The article is devoted to the concept of legal regulation of cryptocurrency transactions in Ukraine, taking into account international experience in taxation. It is established that in the conditions of world globalization and informatization of public life the market of information technologies acquires its rapid development, among which cryptocurrencies, which are quite popular digital assets and payment systems in Ukraine and the world, take their place. It is proved that new, modern realities necessitate states to regulate the cryptocurrency market in the legal plane and ensure the civilized development of the new digital economy. It is determined that the national legislation of most countries, including Ukraine, does not define the legal status of cryptocurrency at the same time when the production and circulation of such assets is not prohibited, which means that market participants are almost completely outside the legal field. therefore, the study of issues in the field of legal regulation of taxation of cryptocurrency transactions, taking into account international developments and achievements, remains relevant. Analyzing the issue of taxation of cryptocurrency transactions, we can conclude that the most acute and relevant issue is the legal regulation of the legal status of cryptocurrencies and taxation of transactions with them, and more precisely the lack of legislation on digital assets in Ukraine. It is proved that the lack of legal definition and legal status of cryptocurrency does not allow to choose an efficient and transparent taxation system, which is currently implemented under general and simplified rules, which allows owners and users of virtual currency to conduct shadow business. It is established that in order to address these issues it is advisable to develop and adopt special legislation in the field of production, circulation and taxation of cryptocurrency, taking into account the international experience of developed countries in this field.

Key words: cryptocurrency, legal regulation of cryptocurrency transactions, national and foreign experience, taxation of cryptocurrency transactions, legal regulation.

Постановка проблеми. В умовах світової глобалізації та інформатизації суспільного життя стрімкого розвитку набуває ринок інформаційних технологій, серед яких займають своє місце і криптовалюти, які є досить популярними цифровими активами та платіжними системами в Україні та світі. Нові, сучасні реалії зумовлюють необхідність державам урегулювати ринок криптовалют у правовій площині та забезпечити цивілізований розвиток нової цифрової економіки. Національне законодавство більшості країн, зокрема й України, не має визначення правового статусу криптовалюти, тоді як виробництво й обіг таких активів не заборонені, це означає, що учасники цього ринку перебувають практично повністю поза межами правового поля держави, а тому актуальним залишається дослідження питання проблематики у сфері правового регулювання оподаткування операцій із криптовалютами з урахуванням міжнародних напрацювань та здобутків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням визначення правової суті криптовалют, а також проблематиці оподаткування операцій, опосередкованих нею, у науці фінансового права присвячено безліч комплексних праць видатних вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як: В. Костюченко, К. Некіт, Л. Фрідкін, С. Капкун, В. Малишко, А. Бегер, В. Дядик, А. Федоров та інших дослідників. Попри наявність багатьох наукових праць, присвячених згаданій проблематиці, у науці фінансового права до кінця не вирішеними залишаються проблемні аспекти правового регулювання криптовалют, а тому, зважаючи на стрімкий розвиток суспільних відносин, вважаємо за необхідне продовжити дослідження вказаної тематики, основну увагу приділивши саме проблемам правового регулювання оподаткування операцій із криптовалютами з урахуванням досвіду розвинених зарубіжних країн.

Мета статті полягає в детальному аналізі проблем регулювання оподаткування операцій із криптовалютами у правовій площині, а також у розробленні пропозицій щодо шляхів реформування законодавства в цій сфері та напрацюванні ефективного механізму задля вирішення названих проблем, урахувавши закордонний досвід розвинених країн у розрізі згаданого питання.

Виклад основного матеріалу. Категорія «криптовалюта» є відносно новою та майже не розкритою в юридичній та економічній доктрині, тому за доцільне для початку вважаємо визначення її поняття, природи та механізму функціонування для подальшого дослідження оподаткування операцій із криптовалютами в правовій площині. Поняття «криптовалюти» в науці розглядають як вид цифрового активу, що служить засобом обміну та використовує криптографію для безпеки своїх транзакцій, контролю створення додаткових одиниць та для перевірки передачі активів. Криптовалюта часто ототожнюється з такими поняттями, як «віртуальна валюта» (в офіційних звітах Світового банку та Європейського центрального банку), «цифрова валюта» та «Інтернет-валюта» [4, с. 266]. Ю. Асадчев розглядає криптовалюту у вузькому значенні просто як цифрову (віртуальну) валюту, яка не має фізичного вираження. Одиницею такої валюти є «coin», що в перекладі з англійської означає «монета». Водночас монета захищена від підробки, оскільки являє собою зашифровану інформацію, яку неможливо скопіювати [16]. Загалом можна сказати, що криптовалюта – це специфічний вид цифрового активу, функціонування якого забезпечується криптографічними методами [13, с. 5]. Головними ознаками такої валюти є такі: її емісія не входить до компетенції центрального банку, а розмір емісії залежить виключно від особливостей системи, в якій вона існує; курс такої валюти не має зв'язку з економікою будь-якої країни, а встановлюється виключно ринковим шляхом, тобто залежить від попиту на неї; безпечність та анонімність зберігання та проведення розрахунків, оскільки всі операції з криптовалютами є незворотними та в їх виконанні використовуються унікальні комп'ютерні коди, які фізично неможливо відстежити [11, с. 6].

Перед жителями сьогодення ставиться вимога швидко та якісно адаптуватися до нововведень у сфері розрахунків та платежів, оскільки вони часто використовуються та безпосередньо пов'язані з розвитком економіки, держави та доброту населення. У зв'язку з обігом та створенням криптовалют виникає питання про її правове регулювання на національному та на міжнародному рівнях. Найбільш гострою перешкодою стає механізм закріплення поняття та обігу криптовалют у законодавство, а також ефективного механізму оподаткування операцій із віртуальною валютою. Звичайно, нелегким є сам процес створення цифрової валюти – майнінг (видобуток), але врегулювання відносин у правовій площині щодо криптовалют є досить серйозною дилемою та потребує нагального дослідження та вирішення [10]. Важко не погодитися з тим, що сьогодні українське суспільство досить активно користується

цифровою валютою, адже країна входить у першу п'ятірку країн за кількістю створених біткоїн-гаманців. Однак на законодавчому рівні правовий режим криптовалют не регламентований, що може бути зумовлено багатьма ризиками щодо її використання [1, с. 7].

Наразі в Україні жодна криптовалюта не набула визначеного правового статусу. У листі Національного банку «Щодо віднесення операцій з криптовалютою «Bitcoin» до операцій з торгівлі іноземною валютою, а також наявності підстав для зарахування на поточний рахунок в іноземній валюті фізичної особи іноземної валюти, отриманої від продажу «Bitcoin» від 8 грудня 2014 р. № 29-208/72889 щодо криптовалют зазначено: «Випуск віртуальної валюти «Bitcoin» не має будь-якого забезпечення та юридично зобов'язаних за нею осіб, не контролюється державними органами влади жодної із країн. Отже, «Bitcoin» є грошовим сурогатом, який не має забезпечення реальної вартості». Крім того, в іншому Листі НБУ наголосив: «Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються». Враховуючи зазначене вище, Національний банк України розглядає криптовалюту «Bitcoin» як грошовий сурогат, який не має забезпечення реальною вартістю та не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це суперечить нормам українського законодавства [17]. Наразі позиція державних інститутів щодо правового статусу озвученого питання досить обережна. Так, у спільній заяві фінансових регуляторів щодо статусу криптовалют в Україні від 30 листопада 2017 р. Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку й Національна комісія, яка здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг, переконані, що складна правова природа криптовалют не дає змоги визнати їх ані грошовими коштами, ані валютою й платіжним засобом іншої країни, ані валютною цінністю, ані електронними грошима, ані цінними паперами, ані грошовим сурогатом [6].

Проте спроби врегулювати обіг, зберігання, володіння, проведення операцій за допомогою криптоактивів в Україні були шляхом внесення низки законопроектів, які були покликані врегулювати правовий статус цифрової валюти, зокрема:

- Закон України «Про віртуальні активи» прийнято в першому читанні, і він досі перебуває на розгляді в парламенті;

- Проекти Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні» № 9083 та № 9083-1, які стосуються правового статусу та обігу криптовалют, що могли б вирішити згадані вище проблеми (зокрема, в законопроекті № 9083 запропоновані визначення основних термінів у сфері криптовалют: віртуальні активи, криптовалюта, майнінг, токен, операції з віртуальними активами тощо);

- Проект Закону «Щодо оподаткування операцій із криптоактивами» без руху в Раді ще з кінця 2019 р.;

- Закон «Про запобігання та протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом» дає коротке визначення віртуальних активів, проте не зараховує до них криптовалюту;

Винятком у цій правовій невизначеності є Закон України «Про запобігання корупції», який чітко передбачає, що криптовалюта має бути задекларована в антикорупційній декларації і так далі. [2]. Проте незрозумілим залишається, у якій формі має бути задекларована криптовалюта, адже її правовий статус залишається невизначеним і до об'єктів цивільних прав, зокрема до грошей чи майна, її віднести не можна. Тобто чинне національне законодавство також не має жодних спеціально-нормативних правил щодо декларування та оподаткування таких видів активів. Загалом

натепер в Україні нагального вирішення потребують два основні проблемні аспекти: перше – віртуальна валюта не має визначеного правового статусу; друге – відсутня урегульованість бази оподаткування.

Варто зазначити, що на міжнародному ринку платежів становище криптовалюти залежить від того, який підхід обирають уряди в регулюванні операцій з цією криптовалютою. Країни з лояльною позицією до криптовалюти через фінансові регулятори оподатковують, ліцензують або обмежують розрахунки з цією валютою. Так, у США використовують два підходи до оподаткування операцій у біткоїнах: 1) оподаткування капітального активу (довгострокові інвестиції) за ставкою 15% від отриманих доходів та короткострокові інвестиції за ставкою 35%; 2) оподаткування операцій із валютою за ставкою 23% [7, с. 90]. Також у законодавстві визначений обов'язок ведення запису всіх операцій із електронною валютою. У разі відсутності документального підтвердження здійснених операцій база оподаткування розраховується з урахуванням найвищої вартості криптовалюти на день продажу [15, с. 253]. Міністерством фінансів США створено національний реєстр децентралізованих віртуальних валют. Комісія з торгівлі товарними ф'ючерсами (CFTC) у вересні 2015 р. прийняла рішення про те, що криптовалюта є біржовим товаром із цінністю золота та срібла. Є нині також і низка країн (Канада, Німеччина, Нідерланди, Швейцарія, Хорватія, Болгарія), у яких криптовалюта має сприятливий інституційний режим використання і той самий правовий статус, що й національна валюта [12]. Великобританія вважається одним із лідерів у сфері розвитку блокчейн-проектів і криптовалют, віртуальна валюта там вважається унікальною комбінацією цифр, яка отримана в результаті складних математичних обчислень і алгоритмів, тому криптовалюти не підпадають під дію фінансового законодавства, проте врегульовано питання оподаткування операцій із цифровими валютами [3, с. 179–180]. Корпоративний податок за будь-які операції із криптовалютами компанії сплачують на загальних підставах, як за будь-які валюти чи активи – 19–20%. Залежно від ситуації дохід суб'єкта господарювання може оподатковуватися на приріст капіталу (Capital Gains Tax) у розмірі 19–20%. Щодо ПДВ, то майнінг та обіг цифрової валюти звільнений від оподаткування ПДВ згідно зі статтею 135(1)(d) Директиви 2006/112/ЄС [18].

Отже, міжнародна практика використання криптовалюти, її регулювання та оподаткування в різних країнах світу відрізняється. Високорозвинені країни визнають криптовалюту платіжними засобами чи взагалі прирівнюють її до національної валюти та впроваджують регулювання та контроль за електронними платежами, обкладають їх податками. Країни з більш слабкою економікою не готові до використання подібних платіжних систем. Тому вони обирають нейтралітет, уникають прийняття рішень у сфері віртуальної валюти або взагалі її забороняють. Україна в цьому питанні залишається на стадії розгляду, проте існують перспективи легалізації криптовалюти в нашій країні [9, с. 121].

Щодо оподаткування криптовалютних операцій в Україні, то до них застосовуються стандартні правила. Так, дохід фізичної особи, отриманий у вигляді цифрової валюти, оподатковується за стандартною ставкою 18%, а прибуток юридичних осіб – залежно від системи оподаткування такої особи. Питання з оподаткуванням її податком на додану вартість є досить спірним, оскільки криптовалюта не визначена як товар на законодавчому рівні [14, с. 522]. Цікавим питанням став факт визнання криптовалюти товаром чи послугою, оскільки положення чинного Податкового кодексу України прив'язують оподаткування саме до оподаткування товарів або послуг. Міністерство фінансів чітко висловило свою позицію, за якою криптовалюту слід оподатковувати згідно з КВЕД 64.19 «Інші види грошового посередництва», який найбільше

відображає суть операцій із криптовалютами, із такою позицію згодні експерти Євро-стат із питань класифікацій, які рекомендують класифікувати діяльність із «майнінгу» та реалізації криптовалют у позиції 64.19 «Інші види грошового посередництва», торгівлі (обміну) криптовалютами – у позиції 66.19 «Інша допоміжна діяльність у сфері фінансових послуг, крім страхування та пенсійного забезпечення». За таких обставин операції фізичних осіб із купівлі-продажу криптовалюти слід оподатковувати за ставкою 18% – податок на доходи з фізичних осіб та 1,5% – військовий збір [19]. Проте якщо цифрову валюту вважати активом (товаром), операції з купівлі-продажу оподатковуватимуться ПДВ, з яким існує багато труднощів через неврегульованість у контексті віртуальних валют. Якщо звернутися до міжнародного досвіду, то можна навести як приклад постанову Європейського суду від 22 жовтня 2015 р., яка визначила, що операції з обміну традиційних валют на біткоіни повинні бути вільними від ПДВ, оскільки правила ЄС забороняють стягнення такого податку з операцій із обміну валют, банкнот та монет. Наразі в Україні це питання законодавчо не врегульоване [5].

Проблеми оподаткування операцій із криптовалютами часто виникають також у сфері електронної комерції, адже віртуальна валюта славиться своєю анонімністю та безпекою, а оскільки на національному рівні проведення операцій із цифровими активами не врегульоване, суб'єкти господарювання приховують свої прибутки у вигляді віртуальної валюти та не сплачують на неї податок. Тому у вітчизняному законодавстві необхідно здійснити такі уточнення. Перше уточнення полягає в розмежуванні поняття та визнанні криптовалюти платіжним засобом або товаром. Друге уточнення полягає в тому, що необхідно розробити ефективну модель оподаткування криптовалюти. Третє уточнення полягає у визначенні порядку видобування (майнінгу) криптовалюти через надання з боку держави ліцензії на таку діяльність [8, с. 205].

Висновки. Отже, проаналізувавши проблематику оподаткування операцій із криптовалютою, можна дійти висновку, що гострою та найбільш актуальною є проблема права регулювання правового статусу криптовалют та оподаткування операцій із ними, а точніше, цілковита відсутність законодавчого врегулювання цифрових активів у площині України. Відсутність закріплення легального визначення та правового статусу криптовалюти не дає змоги обрати ефективну та прозору систему оподаткування, яка сьогодні здійснюється за загальними та спрощеними правилами, що надає власникам та користувачам віртуальної валюти можливість вести тіньовий бізнес, який негативно впливає на стан економіки країни. Задля вирішення вказаних питань доцільно розробити та прийняти спеціальне законодавство у сфері виготовлення, обігу та оподаткування криптовалюти з урахуванням міжнародного досвіду розвинених країн у цій галузі.

Список використаних джерел:

1. Абраамян С.С. Криптовалюта з точки зору цивільного права. Одеса, 2019. 24 с. *Репозитарій Національного університету «Одеська юридична академія» : вебсайт.* URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/15077>
2. Бережна Т. Все, що варто знати про оподаткування та декларування криптовалюти для фізичних осіб. *Адвокатське об'єднання: Василь Кісіль і Партнери.* 2021. URL: <https://vkr.ua/publication/vse-shcho-var-to-znati-pro-opodatkuвання-та-deklaruvannya-kriptovalyuti-dlya-fizichnikh-osib>
3. Бігняк О.В. Криптовалюта і міжнародне приватне право: які колізійні прив'язки застосовуються. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2020. № 2. С. 177–181.
4. Дядик В.О. Правове регулювання обігу криптовалюти (міжнародний досвід). *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 8. С. 266–270.

5. Загрядська М. Криптовалюти в Україні. *Юридична газета online*. 2019. № 36(690). *Юридична газета онлайн*. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/podatкова-praktika/kriptovalyuti-v-ukrayini.html>
6. Лисенко С. Правовий захист операцій із криптовалютами: примарний чи реальний? *Національна Асоціація Адвокатів України*. 2021. URL: <https://unba.org.ua/publications/print/6558-pravovij-zahist-operacij-iz-kriptovalyutami-primarnij-chi-realnij.html>
7. Макарчук І.М. Особливості функціонування світового ринку криптовалюти в умовах трансформаційних змін глобального економічного середовища. *Агросвіт*. 2021. № 7–8. С. 85–93.
8. Макурін А.А. Визначення правового статусу в Україні та за кордоном сучасних грошових знаків. *Проблеми економіки. Серія: «Фінанси та банківська справа»*. 2019. № 3(41). С. 202–207.
9. Панасюк В.М. Фінансовий інструментарій технології блокчейн: перспективи обліку та оподаткування. *SCIENTIFIC COLLECTION «INTERCONF». INTERNATIONAL SCIENTIFIC DISCUSSION: PROBLEMS, TASKS AND PROSPECTS*. 2021. № 52. С. 116–125.
10. Плита А.І. Криптовалюта: її правовий режим, проблеми застосування. Збірник кращих студентських робіт за результатами всеукраїнського конкурсу есе на тему «Правове регулювання інформаційних технологій в Україні: проблеми та перспективи сучасності». 2017. URL: https://ukrainepravo.com/legal_publications/essay-on-it-law/it_law_plyta_%D1%81ryptocurrency/
11. Прокопенко Н.С. Оподаткування криптовалютного бізнесу: реалії і перспективи. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 7. С. 5–10.
12. Рисін В.В. Правовий статус криптовалюти як фінансового інструменту. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2018. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6647>
13. Самоходський І., Шелест О. Зелена книга регулювання ринку криптовалют. *Офіс ефективного регулювання BRDO*. 2018. 69 с.
14. Ткачук І.І. Статус криптовалют в Україні та інших країнах світу. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск 16. С. 521–526.
15. Чаплінська О.В. Оподаткування крипто валюти в Україні: реалії та перспективи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 252–254.
16. Асадчев Ю. Криптовалюта в Україні 2021: купівля, правовий статус та оподаткування. *LexInform: юридичні новини*. 2021. URL: <https://lexinform.com.ua/v-ukraini/kriptovalyuta-v-ukrayini-2021-kupivlya-pravovuj-status-ta-opodatkovannya/>
17. Правовий статус криптовалют в Україні. *Кременецький місцевий центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги*. 2019. URL: <http://vyshnivetska-gromada.gov.ua/правовий-статус-криптовалют-в-україн/>
18. Великобританія і криптовалюти: регулювати чи не регулювати? *Axon Partners u European Business Association «Блокчейн і право»*. 2018. URL: <https://eba.com.ua/velykobrytanyua-y-kriptovalyuty-regulyrovat-lyly-ne-regulyrovat/>
19. Оподаткування операцій з криптовалютами: Мінфін у пошуках істини. *Вісник офіційно про податки*. 2019. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/news/100010440-opodatkovannya-operatsiy-z-kriptovalyutami-minfin-u-poshukakh-istini-1>

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.02>

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВА ПРИРОДА АУДИТУ У ФІНАНСОВОМУ ПРАВІ

Миронишена Альона Олександрівна,
аспірант
(Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

У статті автор надає авторське бачення публічно-правової природи аудиту, стверджує, що аудит виступає самостійним інститутом підгалузі фінансового контролю, що є сукупністю взаємопов'язаних фінансово-правових норм, які регулюють суспільні відносини, що складаються в ході незалежної перевірки фінансової звітності особи, яка підлягає аудиту, з метою вираження думки про достовірність такої звітності. Незважаючи на те, що аудиторські правовідносини опосередковуються цивільно-правовою формою, вони спрямовані на задоволення публічно-правового інтересу невизначеного кола осіб – користувачів фінансової звітності.

Проведення обов'язкового аудиту окремих суб'єктів викликано їх організаційно-правовою формою, характером здійснюваних функцій (комерційні банки, страхові компанії, інвестиційні фонди тощо) чи настанням окремих спеціально обумовлених законодавством України випадків. Усі перелічені підстави спрямовані насамперед на захист прав та законних інтересів громадян та забезпечення економічної безпеки країни загалом.

У цьому випадку інститут аудиту виступає як складова частина відокремленої ланки фінансового контролю як підгалузі фінансового права.

Вихідним елементом інституту аудиту як будь-якого нормативно-галузевого утворення є конкретна норма права. Ця правова норма встановлює загальнообов'язкові до застосування правила, які санкціонуються державою та спрямовані на врегулювання суспільних відносин, що виникають під час здійснення аудиторської діяльності. Чинна модель правового регулювання аудиторської діяльності залежить від побудови правових норм, реалізація яких спрямована на сферу поширення фінансових правовідносин. Водночас правова природа інституту аудиту визначає спосіб правового впливу безпосередньо на конкретну частину суспільних відносин. Інституту аудиту як структурному елементу системи фінансового права притаманні власні принципи, що визначають зміст і напрямок правового регулювання.

Ключові слова: аудит, аудиторська діяльність, суспільний інтерес, фінансова звітність, достовірність обліку, аудиторські послуги, фінансовий контроль.

PUBLIC LEGAL NATURE OF AUDIT IN FINANCIAL LAW

Myronyshena Alona Oleksandrivna,
Postgraduate Student
(Classic Private University,
Zaporizhzhia, Ukraine)

The article is dedicated to audit as an independent institution in the field of financial control, which is a set of interrelated financial and legal norms governing public relations formed during the independent audit of financial statements of the audited entity to express

an opinion on the reliability such reporting. In addition, the author singles out audit as a sectoral institution in the system of financial law contributing through a number of factors. Audit legal relations are mediated by a civil law form; they are aimed at satisfying the public law interest of an indefinite number of users of financial statements.

The official nature of accounting determines its publicity, and the statutory audit is aimed at protecting primarily state interests and has a public-law nature.

Official accounting has been focused on the realization of such constitutional rights and freedoms of citizens as a declaration of reliable information in economics and business mediated by the principles of contract law towards legal equality of the parties involved in such relations.

The implementation of the mandatory audit of individual entities is caused by their organizational and legal form, the nature of the functions performed (commercial banks, insurance companies, investment funds, etc.) or the occurrence of certain cases, specifically stipulated by the legislation of Ukraine. All these grounds are primarily aimed at protecting the rights and legitimate interests of citizens and ensuring the economic security of the country as a whole.

The audit institute acts as an integral part of a separate link of financial control as a sub-branch of financial law.

The initial element of the institute of audit as any statutory-branch unit is a specific rule of law. This legal norm establishes universally binding rules, which are sanctioned by the state and designed to regulate public relations arising during audit. The existing model of legal regulation of auditing activities depends on the construction of legal norms, the implementation of which is aimed at the scope of financial relations. In this case, the legal nature of the institute of audit determines the method of legal influence directly on a particular part of public relations. The Institute of Audit as a structural element of the financial law system has its own principles that determine the content and direction of legal regulation.

The reliability of financial statements has been proposed to mean the achievement of accuracy of such data that allow its users to draw the right conclusions about the results of economic activities and financial condition of the audited entity, and then make the right decisions.

Key words: audit, audit activity, public interest, financial reporting, reliability of accounting, audit services, financial control.

Вступ. Проблема визначення правової природи інституту аудиту належить до найбільш дискусійних в юридичній літературі і потребує ретельного дослідження. На думку одних учених, аудиторські відносини формуються головним чином у публічній площині, оскільки спрямовані на захист суспільних інтересів (необмеженого кола осіб – користувачів фінансової звітності).

Постановка завдання. Мета статті – визначити особливості публічно-правової природи аудиту та його місце в системі фінансового права.

Результати. Питання правового регулювання аудиту, його місця в системі фінансового права досліджували М.Т. Білуха, Л.К. Воронова, О.Ю. Грачьова, М.П. Кучерявенко, О.Г. Лук'янова, А.О. Монаєнко, О.П. Пащенко, Л.А. Савченко, М.В. Сірош, В.Ю. Томіна, Н.І. Хімичева та інші вчені.

В.Ю. Томіна розглядає аудит як форму недержавного фінансового контролю, що полягає в перевірці бухгалтерського обліку й фінансової звітності підприємств різних форм власності та з різними видами діяльності з точки зору їх достовірності й відповідності чинному законодавству [5, с. 137].

Поняття «аудит» починає використовуватися лише наприкінці 1980-х років, коли розпочався процес роздержавлення економіки та перехід на ринкові відносини. Саме

процес роздержавлення економіки, поява приватних підприємств, виникнення реальних власників-акціонерів зумовило появу спеціальних суб'єктів, що були би безпосередньо зацікавлені в законності та ефективності фінансової діяльності підприємств, достовірності обліку та звітності. Проведений аналіз свідчить, що значна кількість підходів до визначення одного поняття призвело до того, що поняття «аудит» у правозастосовній практиці та науковій літературі розглядається не лише як незалежна перевірка фінансової діяльності господарюючих суб'єктів, а й як форми фінансового контролю, зокрема як перевірка і ревізія [5, с. 137].

Суб'єктом недержавного фінансового контролю є аудитори й аудиторські фірми, а також відповідні служби самих господарюючих суб'єктів (наприклад, приватних підприємств). Відповідно, ці два види фінансового контролю відрізняються за характером і обсягом контрольних повноважень, колом підконтрольних об'єктів, формами і методами фінансового контролю, його юридичними наслідками, зокрема правом застосовувати певні заходи впливу до порушників фінансової дисципліни [5, с. 137].

Також державний фінансовий контроль, на відміну від недержавного, поширюється на всі органи незалежно від їх рівня, структури тощо. Як справедливо вказує Л.А. Савченко, специфічною особливістю державного фінансового контролю є те, що він є владним контролем, бо одна сторона таких контрольних правовідносин наділена певною владою на здійснення відповідних дій, а інша – зобов'язана не перешкоджати вчиненню контрольних дій та сприяти належному виконанню прав першою стороною [4, с. 205].

Як бачимо, методи, засоби, мета та вимоги до аудиторської чи будь-яких інших видів і форм документальної перевірки однакові, відмінність полягає лише в тому, хто здійснює аудиторську чи іншу форму документальної перевірки.

Реалізація права доступу до інформації, пов'язаної з бухгалтерським обліком, і прерогатива підтвердження її достовірності конкретними суб'єктами ринку має стати предметом розгляду того, що на чільне місце має бути поставлений принцип теоретичної відносності і допустимості, що дасть змогу уникнути догматичного коментування положень базового закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII та емпіричних фактів на користь правового аналізу. Загалом нині правова позиція співвідношення приватного й публічного у правовому регулюванні аудиторської діяльності сприймається як констатація й закріплення певного наукового рівня вивчення інституту аудиту, досягнутого в Україні.

З цього випливає те, що сам собою офіційний характер бухгалтерського обліку зумовлює його публічність, а проведення обов'язкового аудиту спрямоване на захист насамперед державних інтересів і має публічно-правовий характер.

Офіційний бухгалтерський облік спрямовано реалізацію таких конституційних прав і свобод громадян, як декларація про достовірну інформацію у сфері економіки та підприємницької діяльності, опосередкованого принципами договірної права про юридичну рівність сторін – учасників таких відносин.

Визначенням аудиту є вираження думки про достовірність бухгалтерської (фінансової) звітності. Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII встановлює у ст. 1, що аудит фінансової звітності – аудиторська послуга з перевірки даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності та/або консолідованої фінансової звітності юридичної особи або представництва іноземного суб'єкта господарювання, або іншого суб'єкта, який подає фінансову звітність та консолідовану фінансову звітність групи, з метою висловлення незалежної думки аудитора про її відповідність в усіх суттєвих аспектах

вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, міжнародних стандартів фінансової звітності або іншим вимогам.

Варто також зазначити, що метою аудиту служить встановлення достовірності бухгалтерської звітності економічних суб'єктів та відповідності здійснених ними фінансових та господарських операцій чинному законодавству України. Достовірність бухгалтерської звітності слід тлумачити як досягнення точності таких даних, що дають змогу її користувачам зробити правильні висновки про результати господарської діяльності та фінансове становище особи, що аудується, і згодом приймати правильні рішення. Деякими вченими нормативно встановлене визначення також універсалізується і як мета аудиту розглядається надання зацікавленим суб'єктам незалежної об'єктивної картини конкретних економічних явищ.

Своєю чергою, Р.П. Булига пов'язує соціальну місію аудиту з процесом формування професійної думки аудитора, що базується на усвідомленні ним своєї важливої ролі як довіреної з боку громадськості особи [1, с. 29].

Визначенням аудиту фінансової звітності, що міститься у ст. 1 Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII, порівняно з попередньою редакцією Закону України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 року № 3125-XII було істотно розширено предмет аудиту. Проте в Законі попередньої редакції цілі аудиту розглядалися одночасно з висловом думки про достовірність фінансової (бухгалтерської) звітності, судження про відповідність порядку ведення бухгалтерського обліку законам України, положенням бухгалтерського обліку, тобто встановлення ступеня точності даних такої звітності. На наш погляд, виняток цього фрагмента є цілком виправданим, оскільки фактично йдеться про зміст категорії «достовірність», розкритому в дослідженні.

Наразі в предмет аудиту включена фінансова інформація двох видів, а саме дані бухгалтерського обліку, встановлені Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» від 16 липня 1999 року № 996-XIV, а також аналогічна за змістом звітність, визначена іншим законодавством України. Додатково до предмета аудиту віднесено окремі частини такої звітності або будь-яку іншу фінансову інформацію, наприклад, складання та розробку аудиторською компанією перспективної фінансової інформації. Окрім зазначеного, аудиторською послугою, що надається виключно аудиторськими організаціями та індивідуальними аудиторами, ми називаємо не лише проведення аудиту бухгалтерської (фінансової) та аналогічної їй звітності, а й аудит будь-якої іншої фінансової інформації.

Бухгалтерський облік є формуванням документованої інформації про його об'єкти та складання на основі такої інформації фінансової звітності, що слід розглядати як організаційно-правовий інструмент реалізації державного фінансового контролю за діяльністю суб'єктів господарювання. В інституційному плані він цілісно не належить фінансовій системі, але тісно з нею пов'язаний, здійснюючи реєстрацію даних реального сектора економіки з метою забезпечення фінансової стійкості економіки держави, тоді як фінансова звітність переважно є юридичною категорією та є денотацією фінансової активності суб'єктів господарської діяльності.

Систематизація інформації про фінансове становище економічного суб'єкта та економічні результати його діяльності у звітний період дає змогу за необхідності своєчасно скоригувати вектор розвитку фінансових відносин. Порядок ведення організаційних заходів, спрямованих на забезпечення збору, аналізу та подальшого використання інформації про господарські операції, має принципово важливе значення для фінансової діяльності держави в цілому, у зв'язку з чим цей обов'язок щодо ведення бухгалтерського обліку покладається на суб'єкти господарської діяльності,

а іншим уповноваженим учасникам економічній діяльності слід надавати право доступу до такої інформації та здійснювати її перевірку відповідності.

Зі сказаного вище випливає, що спроби нормотворчого перетворення якісних показників порядку ведення бухгалтерського обліку мали на меті формування ефективної системи моніторингу фактів господарського життя економічних суб'єктів. Водночас офіційний характер обліково-бухгалтерської інформації передбачає її публічність, а отже, необхідність створення підвищених гарантій, які дадуть можливість за допомогою контролю за складанням та наданням фінансової звітності забезпечити достовірність та доступність інформації, що міститься в ній.

Специфіка реалізації аудиторських відносин створює умови, з одного боку, для автономності предмета регулювання інституту аудиту, а з іншого, його включеності до фінансової системи держави, гарантованості державою прав користувачів фінансової звітності.

Насправді нерідко виникають складнощі обмеження будь-якого соціального інституту лише приватної чи лише публічної сфер правового регулювання. У цьому логічно говорити про внутрішню дихотомію права (без публічного і приватного). Спроби розглядати галузі публічного та приватного права в контексті протиставлення та штучної ізоляції не відповідають загальному змісту правового регулювання, логіки побудови та розвитку системи законодавства та співвідношення галузей права. Головне полягає у вмілому поєднанні методів публічно-правового та приватно-правового регулювання та гнучкій зміні їх співвідношення з урахуванням мінливих ситуацій в економіці та соціальній сфері.

Наочним прикладом служить інститут аудиту, у якому спостерігається поєднання приватних та публічних інтересів під впливом економічних причин та інших факторів об'єктивного характеру. Метою аудиту є задоволення суспільних потреб у достовірній інформації про показники фінансової стійкості економічних суб'єктів. Якщо метою аудиту є захист лише приватних інтересів, його слід було робити обов'язковим, оскільки рішення про проведення незалежної аудиторської перевірки зацікавлена особа могла прийняти самостійно.

Законом встановлено, що надання аудиторських послуг регламентується загальними правилами договору надання послуг, закріпленого цивільним законодавством України. Водночас деякі автори відносять зобов'язання щодо здійснення аудиту до зобов'язань щодо виконання робіт, зокрема, В.А. Жуков вказує на те, що договір надання аудиторських послуг містить у собі всі ознаки підрядного договору, а саме проведення аудиторської перевірки автором розглядається як робота, а як її результат – висновок, який після складання та виконання такої роботи передається аудитором замовнику [3, с. 19].

Наведені точки зору, на нашу думку, є помилковими, оскільки основною відмінністю договору підряду від подібного йому договору відплатного надання послуг є наявність результату, водночас якщо послуга і завершується результатом, то цінність його полягає не в матеріальному носії, на якому він зафіксований, а в самому змісті. У такому випадку поруч із діяльністю аудитора, результатом якої є аудиторський звіт за чинним законодавством України, як приклад можна навести висновок фахівця чи експерта в конкретній галузі чи правову позицію юриста.

Незважаючи на те, що аудиторські правовідносини опосередковуються цивільно-правовою формою (договір надання аудиторських послуг укладається як юридична конструкція приватного права в рамках підприємницької діяльності), вони спрямовані на задоволення публічно-правового інтересу невизначеного кола осіб – користувачів фінансової звітності.

Однак підставою для виконання обов'язкового аудиту є не ініціатива особи, яка виявила бажання пройти аудит, а конкретний припис Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», що містить відповідну вимогу, тобто йдеться про обтяження публічно-правового характеру. Правове регулювання обов'язкового аудиту конкретних категорій окремих суб'єктів господарювання базується на ст. 1 вище наведеного закону, в якій сказано, що обов'язковий аудит фінансової звітності – аудит фінансової звітності (консолідованої фінансової звітності) суб'єктів господарювання, які відповідно до законодавства зобов'язані оприлюднити або надати фінансову звітність (консолідовану фінансову звітність) користувачам фінансової звітності разом із аудиторським звітом, що проводиться суб'єктами аудиторської діяльності на підставах та в порядку, передбачених цим Законом.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 року № 996-XIV підприємства, що становлять суспільний інтерес – підприємства – емітенти цінних паперів, цінні папери яких допущені до торгів на регульованому ринку капіталу або щодо цінних паперів яких здійснено публічну пропозицію, банки, страховики, недержавні пенсійні фонди, інші фінансові установи (крім інших фінансових установ та недержавних пенсійних фондів, що належать до мікропідприємств та малих підприємств) та підприємства, які відповідно до цього Закону належать до великих підприємств.

Діяльність таких організацій є соціально значущою, у зв'язку з чим відносини в галузі обов'язкового аудиту фінансової звітності регулюються спеціальними нормами галузевого законодавства України. Зокрема, обов'язок фінансових установ, серед них і комерційних банків щодо проведення обов'язкового аудиту фінансової звітності передбачено Законом України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III.

Законність та правопорядок у сфері публічних фінансів не можуть підтримуватись виключно контролем з боку держави. Держава встановлює інші випадки проведення обов'язкового аудиту фінансової звітності залежно від певних умов. Так, згідно з пп. 39.4.6 п. 39.4 ст. 39 Податкового кодексу України підприємства, які готують документацію з трансфертного ціноутворення для подання в органи контролю, повинні доповнити її копією аудиторського висновку щодо бухгалтерської (фінансової) звітності платника податків за звітний період (звітні періоди), за який (які) подається документація з трансфертного ціноутворення (якщо його наявність є обов'язковою для платника податків).

На нашу думку, проведення обов'язкового аудиту окремих суб'єктів викликане їхньою організаційно-правовою формою, характером здійснюваних функцій (комерційні банки, страхові компанії, інвестиційні фонди тощо) чи настанням окремих спеціально обумовлених законодавством України випадків. Усі перелічені підстави спрямовані насамперед на захист прав та законних інтересів громадян та забезпечення економічної безпеки країни загалом.

Аналізуючи питання про особливості правового регулювання суспільних відносин, що виникають під час проведення обов'язкового аудиту фінансової звітності, необхідно враховувати, що ці апробовані значення також справедливі у розумінні опціонального аудиту (опціональним аудитом слід називати аудиторську перевірку, яка проводиться за ініціативою замовника аудиторських послуг), оскільки розмежування приватного та публічного права залежить від способу побудови та правового регулювання суспільних відносин, а не від волевиявлення суб'єкта у цьому або іншому правовідношенні. Іншими словами, класифікація за ознакою обов'язковості та добровільності проведення аудиту фінансової звітності не має жодного принципового

значення для питання про поділ права на приватне та публічне, і не становить інтересу для вирішення питання про розмежувальний критерій.

У публічно-правовій природі фінансово-правового інституту аудиту закладена квінтесенція достовірності даних фінансової звітності, яка визначається загальнонаціональною значимістю інформації, що міститься в ній. Основна цінність фінансової звітності корелюється з її доступністю користувачам цієї звітності та конституційними гарантіями інформаційного забезпечення у сфері підприємницької діяльності та економіки. Водночас основними механізмами та передумовами успішного досягнення державою завдань сталого розвитку та ефективного використання фондів грошових коштів є стабільна державна політика в сукупності із дієвою системою аудиту.

О.Ю. Грачова одна з перших провела фундаментальне дослідження сутності фінансового контролю та дійшла обґрунтованого висновку про виділення його як підгалузі фінансового права – єдиної підгалузі, що має складну структуру, виражену в особливостях формування правовими нормами загальної та особливої частин. Підгалузь «фінансовий контроль» фактично виникає шляхом об'єднання кількох фінансово-правових інститутів внаслідок того, що фінансова діяльність охоплює різні сфери, а фінансово-правові норми, що регламентують проведення фінансового контролю, містяться в податковому, бюджетному, банківському, страховому та інших видах законодавства [2, с. 112].

Традиційно аудит визначають як вид недержавного незалежного позавідомчого фінансового контролю, але нерідко зустрічається думка, що аудит можна також розглядати як внутрішній господарський контроль. Питання віднесення аудиту до тієї чи іншої категорії контролю безпосередньо пов'язане з проблемою визначення місця правових норм, що регулюють аудиторську діяльність, у системі вітчизняного права.

На нашу думку, аудит виступає самостійним інститутом підгалузі фінансового контролю, що є сукупністю взаємопов'язаних фінансово-правових норм, що регулюють суспільні відносини, які складаються в ході незалежної перевірки фінансової звітності особи, яка підлягає аудиту, з метою вираження думки про достовірність такої звітності.

У цьому випадку інститут аудиту виступає як складова частина відокремленої ланки фінансового контролю як підгалузі фінансового права.

Однозначному висновку про виділення аудиту як галузевого інституту у системі фінансового права сприяє низка факторів.

По-перше, вихідним елементом інституту аудиту як будь-якого нормативно-галузевого утворення є конкретна норма права. Ця правова норма встановлює загальнообов'язкові до застосування правила, які санкціонуються державою та спрямовані на врегулювання суспільних відносин, що виникають під час здійснення аудиторської діяльності. Цілісність аудиту як інституту в системі фінансового права визначена функціональною залежністю між елементами його структури, що забезпечують внутрішню єдність правової матерії. Так, сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених нормативних розпоряджень, що регламентують порядок проведення аудиторської перевірки, утворює стійку групу правових норм, які регулюють однорідні суспільні відносини, властиві предмету підгалузі фінансового контролю.

По-друге, чинна модель правового регулювання аудиторської діяльності залежить від побудови правових норм, реалізація яких спрямовано на сферу поширення фінансових правовідносин. Водночас правова природа інституту аудиту визначає спосіб правового впливу безпосередньо на конкретну частину суспільних відносин, тобто їхні види чи підвиди. Таким чином, норми фінансового права, що представляють інститут аудиту, регулюють не всю фінансово-контрольну діяльність (родову

сукупність суспільних відносин), а лише конкретну її сторону – аудиторський контроль, тобто групу видових правовідносин.

По-третє, ґрунтуючись на положеннях про те, що первинним елементом системи права є нормативне розпорядження, яке включає поряд із нормою правової норми принципи права, слід зазначити, що інституту аудиту як структурному елементу системи фінансового права притаманні власні принципи, що визначають зміст і напрямки правового регулювання. Інституту аудиту властиві як загальноправові принципи (законність, гласність тощо), так і спеціально-правові принципи аудиторської діяльності, що включають незалежність, чесність, професійну компетентність і належну ретельність, конфіденційність, професійну поведінку.

Порядок розташування інституту аудиту всередині галузі фінансового права та підгалузі фінансового контролю об'єктивно зумовлений самою системою суспільних відносин у галузі фінансової діяльності, що утворюють фінансову систему суспільства. Єдність фінансової системи виявляється в загальному побудові системи фінансового права, де співіснують загальна й особлива частини, у яких логічно послідовно розташовуються і характеризуються, зокрема фінансово-правовий інститут аудиту і підгалузь фінансового контролю в такий спосіб, що це стає базою вивчення фінансової складової діяльності як діяльності публічної влади у суспільстві.

Висновок. Аудит як вид фінансового контролю, що входить до галузі правового регулювання окремих видів економічних відносин, за своєю юридичною сутністю залишається певною мірою самостійним правовим інститутом. Аудит виступає самостійним інститутом підгалузі фінансового контролю, що є сукупністю взаємопов'язаних фінансово-правових норм, які регулюють суспільні відносини, що складаються в ході незалежної перевірки фінансової звітності особи, яка підлягає аудиту, з метою вираження думки про достовірність такої звітності.

Список використаних джерел:

1. Булыга Р.П. Научно-методологическая база развития современных методов аудита и контроля : учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению подготовки «Экономика». Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2018. С. 29.
2. Грачева Е.Ю., Арзуманова Л.Л. Правовое регулирование аудиторской деятельности : учебное пособие для магистратуры. Москва : Норма : ИНФРА-М, 2018. 312 с.
3. Жуков В.А. Аудит эффективности в системе государственного финансового контроля. *Учет и контроль*. 2006. № 1. С. 19.
4. Савченко Л.А. Правові основи фінансового контролю : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 504 с.
5. Томіна В.Ю. Сутність аудиторської діяльності в Україні 2018. № 4. Ч. 1. С. 136–139.

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.03>

УМОВИ УКЛАДЕННЯ ШЛЮБУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СІМЕЙНОГО ТА КАНОНІЧНОГО ПРАВА

Карпенко Роман Валерійович,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
цивільно-правових дисциплін
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

Мухай Анастасія Андріївна
студентка 4 курсу
ННІ права та інноваційної освіти
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

Вступ до шлюбу та створення сім'ї – першочергові завдання кожної людини. Міцна родина – важливий інститут сімейного права, який є запорукою створення міцного суспільства. Правовому регулюванню питань щодо укладення шлюбу присвячено безліч наукових праць та розробок. Проблемний аспект укладання шлюбних відносин між особами полягає в тому, що особи, що виявляють намір створити сім'ю, порушують умови вступу до шлюбних відносин. Нині в Україні діє політика щодо зміцнення та популяризації інституту сім'ї серед молоді; затверджується побудова стосунків на принципі паритетності, взаємоповаги та любові. Шлюбно-сімейні відносини сприяють розбудові соціальної та демократичної держави, забезпечуючи стабільність та ефективний розвиток суспільства. Ідеологія пріоритетності сім'ї та цінність шлюбних відносин знайшла відображення як у нормах сімейного законодавства, так і в канонічному праві.

Укладення шлюбу відповідає певним вимогам, недотримання яких унеможливило його державну реєстрацію. Чинне законодавство у сфері сімейного права чітко визначає умови та підстави створення сім'ї, саме дотримання цих умов свідчить про наявність чи відсутність шлюбних відносин між особами та засвідчує факт існування сім'ї за допомогою чіткої регламентації процедури укладення шлюбу.

На жаль, суспільство в більшості випадків нехтує дотриманням умов укладення шлюбу. З огляду на окреслене, стаття розкриває найактуальніші проблеми та питання, які виникають у осіб, що планують укласти шлюб. Здійснено аналіз поглядів науковців щодо виокремлення умов та перешкод укладення шлюбу з урахуванням особливостей сімейного та канонічного права.

Стаття присвячена особливостям законодавчого регулювання питань умов укладення шлюбу, було проведено дослідження перешкод, що виникають у осіб, які планують створити сім'ю. У межах статі акцентується на порівняльному аналізі державного та церковного законодавства, виокремлюються спільні та відмінні підходи, що сформувались у сімейному та церковному праві щодо умов укладення шлюбу.

Ключові слова: шлюб, умови вступу у шлюб, подружжя, сім'я, державна реєстрація шлюбу, канонічне право.

OBSTACLES AND CONDITIONS OF MARRIAGE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF FAMILY AND CANON LAW

Karpenko Roman Valeriiovych,
Candidate of Legal Sciences
Senior Teacher of Department Civil
Legal Disciplines
(Dnepropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnepr, Ukraine)

Muhay Anastasiya Andriivna,
student of 4 courses ESI right and
innovative education
(Dnepropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnepr, Ukraine)

Getting married and starting a family are everyone's priorities. A strong family is an important institution of family law, which is the key to creating a strong society. Many scientific works and developments are devoted to the legal regulation of issues related to marriage. The problematic aspect of marital relations between persons is that persons who intend to start a family violate the conditions of entering into a marital relationship. Currently, Ukraine has a policy to strengthen and promote the institution of the family among young people; the building of relations on the principle of parity, mutual respect and love is approved. Marital and family relations contribute to the development of a social and democratic state, ensuring stability and effective development of society. The ideology of the priority of the family and the value of marital relations are reflected both in the norms of family law and in canon law.

The conclusion of a marriage meets certain requirements, non-compliance with which makes its state registration impossible. The current legislation in the field of family law clearly defines the conditions and grounds for starting a family, compliance with these conditions indicates the presence or absence of marital relations between persons and certifies the existence of a family through clear regulation of marriage.

Unfortunately, in most cases, society neglects to comply with the terms of marriage. Based on the outlined, this article reveals the most pressing problems and issues that arise in people who are planning to get married. An analysis of scholars' views on the separation of conditions and obstacles to marriage, taking into account the peculiarities of family and canon law.

The article is devoted to the peculiarities of the legislative regulation of the conditions of marriage, a study of the obstacles that arise in persons who plan to start a family. The article focuses on the comparative analysis of state and church legislation, highlights the common and different approaches that have formed in family and church law on the conditions of marriage.

Key words: marriage, conditions of marriage, family, state registration of marriage, canon law.

Вступ. Укладення шлюбу між особами сприяє виникненню взаємних прав та обов'язків між подружжям, а тому має відповідати певним вимогам. Недотримання певних умов укладення шлюбу призводить до неможливості його державної реєстрації.

Чіткий перелік умов, які мають бути дотримані особами під час укладення шлюбного союзу регламентовані чинним Сімейним Кодексом України. Подальшої деталізації набуло й закріплення перешкод укладення шлюбу. Окрім, національного законодавства, низка умов та перешкод укладення шлюбу міститься й у канонічному праві, де шлюб розглядається в контексті таїнства. Відсутність умов перешкоджає не лише державній реєстрації шлюбу, але й звершенню вінчання між особами.

Наявність певних розбіжностей щодо умов укладення шлюбу у сучасному сімейному праві й призводить до необхідності розгляду цього питання й порівняння канонічного та сімейного права.

Постановка завдання. Більшість цивілістів у своїх доробках досліджують правову природу умов укладення шлюбу та природу виникнення перешкод укладення шлюбних відносин, проте це не приводить до вирішення проблем щодо подолання перешкод укладення шлюбу відповідно до сімейного та канонічного права, тому мета статті полягає в розгляді та проведенні компаративістського аналізу умов укладення шлюбу, що регламентовані як національним законодавством, так і канонічним правом. Дослідження правової природи умов та перешкод укладання шлюбу дає змогу виокремити різноманітні підходи щодо вирішення проблемних питань за допомогою національного та церковного права.

Результати дослідження. Керуючись ст. 3 Сімейного Кодексу України, можна зазначити, що сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [10]. Тобто, вступ до шлюбу та його офіційна реєстрація є передумовою створення сім'ї. Відповідно, шлюбом визнається сімейний союз, що укладений між жінкою та чоловіком, зареєстрований в уповноваженому на те державному органі у порядку, визначеному чинним законодавством. Факт проживання чоловіка та жінки, які пов'язані спільним побутом, не є підставою виникнення між ними шлюбних відносин і не приводить до виникнення між останніми шлюбних прав та обов'язків. Подібні стосунки в сімейному праві мають назву «цивільного шлюбу», який не передбачає виникнення взаємних прав та обов'язків у чоловіка та жінки.

Відповідно до ст. 21 СК України, шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану [10]. Зазначено, що в шлюбні стосунки можуть вступати лише особи протилежної статі, а відповідно, цим положенням унеможливлені спроби представників сексуальних меншин укласти шлюб між особами однієї статі, що прямо суперечить моральним нормам суспільства, що базуються на християнській природі.

Питання врегулювання шлюбних відносин знайшло відображення не лише в законодавстві держави, але й у канонічних працях. Тобто, церква в усі часи встановлювала правила, які повинні охороняти шлюб та сімейні відносини. Відповідно до зазначеного, встановлені правила не можна вважати самоціллю, адже вони не покликані замінити те, що складає сутність шлюбних відносин – почуття любові, а лише мають на меті направляти шлюбні стосунки [1, с. 67].

У контексті вказаного, цікавими працями на зазначену тематику є наукові трактати С. Троїцького, М. Струженцова, які присвятили свої дослідження виокремленню шлюбу як православної категорії. Окрім цього, шлюбним відносинам приділяли увагу й церковні каноністи, які розглядали питання перешкод до вступу у шлюбні

відносини та досліджували правову природу розлучень. Також сімейні відносини, що виникають у результаті укладання шлюбу, стали актуальною темою для досліджень серед представників світського сімейного права. Незважаючи на підвищений інтерес наукової еліти до дослідження зазначеної тематики, питання перешкод до вступу у шлюбні відносини та виокремлення перешкод, що унеможливають укладення шлюбу, залишається актуальним та потребує детального вивчення.

Шлюб відповідно до законодавства України визнається дійсним лише за дотримання певних умов його укладення. Стосовно умов укладення шлюбу, то їх слід трактувати як сукупність обставин, які є необхідними для процедури державної реєстрації укладення шлюбу та визнання шлюбу таким, що має зміст (правову природу). Визначальною умовою укладення шлюбу є добровільність його укладення, тобто шлюб має ґрунтуватися на вільній згоді жінки та чоловіка відповідно до ч. 1 ст. 24 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [10].

Принцип добровільності дістав закріплення не лише у СК України, але й у Конституції України, де засада добровільності дублюється. Проаналізувавши зміст цього принципу, можна зазначити, що він є актуальним не лише на стадії укладання шлюбу, але й присутній у житті подружжя протягом усього життя, адже добровільність свідчить про постійну згоду осіб перебувати у шлюбних відносинах. Відповідно до чинного законодавства, шлюб, що був укладений без вільної згоди одного з подружжя, визнається недійсним за рішенням суду. У рамках зазначеного виникає питання, за яких умов згода особи не може визнаватися вільною? Не визнається вільною згода особи, що під час реєстрації шлюбу страждала на тяжкий психічний розлад, перебувала у стані наркотичного чи алкогольного сп'яніння, у результаті чого не могла повноцінно усвідомити значення своїх дій та, відповідно, керувати ними. Також, непоодинокими є випадки укладання шлюбу між особами в результаті психічного чи фізичного насильства, в таких випадках теж ідеться про порушення добровільності шлюбу [2, с. 50].

Добровільність шлюбу як умова укладання шлюбних відносин визнається й представниками канонічного права. Церковний шлюб може визнаватися дійсним та законним лише за умови добровільної взаємної згоди осіб, які беруть шлюб. Під час таїнства особам ставиться питання, «чи з доброї волі, а не з примусу» особи беруть шлюб. Особа, яка не бажає вступати до шлюбу, повинна повідомити про це і священник обов'язково має зупинити таїнство вінчання. Окрім цього, в канонічному праві зазначено, що раніше молоді не могли брати шлюб без згоди батьків. Це положення не дістало законодавчого закріплення, оскільки у шлюб вступають повнолітні особи, які вже не є юридично залежними від батьків. Оновлене законодавство забороняє батькам примушувати чи забороняти особам брати шлюб. Тобто, в основі батьківського схвалення лежить повага до добровільності як основної засади укладення шлюбу як із боку нареченої, так і з боку нареченого.

Другою необхідною умовою вступу у шлюбні відносини вважається досягнення особами, що мають намір вступити у шлюб, шлюбного віку. Відповідно до ст. 22 СК України, шлюбний вік в Україні становить 18 років [10]. Проблемним питанням натепер є наявність вікових обмежень для осіб, які прагнуть зареєструвати стосунки та стати чоловіком та жінкою перед законом. У чинному законодавстві, а саме у ст. 23 СК України зазначено, що право на вступ у шлюб мають особи, які досягли шлюбного віку. Зазначимо, що відповідно до ст. 23 СК України, особи, які не досягли шлюбного віку, також мають право на шлюб у чітко визначених випадках, а саме: особа, яка досягла 16 років, може звернутися з заявою до суду з проханням надати їй право на шлюб [10]. За рішенням суду право на шлюб може бути надано такій особі, за умови,

що подібне рішення не суперечитиме її законним інтересам. Засвідчимо, що недосягнення особами шлюбного віку є перешкодою його укладання. Однак, незважаючи на це, в судовій практиці є безліч випадків, що свідчать про ефективність звернень осіб, що не досягли 18 років та мають намір вступити до шлюбу.

Наприклад, 3 вересня 2018 р. Ружинський районний суд Житомирської області виніс рішення по справі № 2-о/291/30/18 за заявою ОСОБИ_1, яка виявила бажання зареєструвати шлюб з ОСОБОЮ_2, але через те, що ОСОБА_1 не досягла шлюбного віку, укласти шлюб неможливо. ОСОБА_1, відповідно до свідоцтва про народження, не досягла шлюбного віку, але вона є вагітною та одруження відповідає її інтересам. Окрім цього, ОСОБА_1 перебуває на 9 тижні вагітності, що зафіксовано у довідці Ружинської ЦРЛ від 20.08.2018 р. Суд, проаналізувавши матеріали справи, дійшов висновку, що позов ОСОБИ_1 підлягає задоволенню [8].

Аналіз судової практики свідчить про те, що в 70% заяви щодо надання права на шлюб задовольняються судом. У більшості випадків рішення суду ґрунтується на тому, що неповнолітні особи демонструють як фактор, що свідчить про необхідність шлюбу, довідку про вагітність. Цікаво, що із заявами до суду звертаються не лише неповнолітні дівчата, але й хлопці, які також посилаються на довідку про вагітність як про підставу надання права на шлюб [9, с. 52].

Тобто, в межах чинного законодавства України передбачені випадки, коли особи, що не досягли 16 років, мають право на укладення шлюбу. Щодо положень канонічного права з приводу вікового цензу осіб, що мають намір вступити до шлюбу, то, проаналізувавши більшість джерел канонічного права, можна дійти висновку, що відомостей щодо верхньої та нижньої вікової межі для вступу у шлюбні відносини немає, у деяких джерелах увага зосереджується на значній різниці у віці молодят [3, с. 12].

Законодавець також чітко визначає ще одну умову, необхідну для укладення шлюбу – відсутність між нареченими кровного споріднення. Відповідно до ч. 1 ст. 26 СК України, у шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення [10]. За умови порушення вказаного принципу шлюб визнається недійсним. Також в історичних джерелах зазначається, що у випадку порушення цієї умови відбувається кровозмішення, що вважається протиприродним актом. Історії відомі випадки укладання шлюбу між близькими родичами, подібне завжди призводить до народження хворобливих дітей, а також знищення цілого роду.

У канонічному праві також забороняються шлюби між кровноспорідненими особами. Окрім цього, на рівні законодавства заборонені шлюби між рідними братами та сестрами, а також двоюрідними братами та сестрами [7, с. 108].

Своєю чергою, церква не визнає шлюби, що укладаються між особами до четвертого ступеня кровного споріднення, визнаючи такі стосунки недійсними. Особи, як перебувають у п'ятому ступені кровного споріднення, лише з благословення єпископа мають право на укладання церковного шлюбу. Відповідно до положень канонічного права, перешкодою укладення шлюбних відносин між особами є наявність духовного споріднення між особами, що виникає в результаті хрещення. Тобто, хрещені батьки не можуть укласти шлюб між собою, адже це прямо суперечить приписам церковного права [4, с. 27].

Перепоною вступу у шлюб вважається інститут усиновлення. Тобто, відповідно до Сімейного Кодексу України, а саме ч. 5 ст. 26 СК України, у шлюбі між собою не можуть бути усиновлювач та усиновлена ним дитина [10]. Зазначена заборона діє лише до моменту скасування відносин усиновлення, адже, в такому випадку, особи втрачають статус усиновленої дитини та усиновлювача, а відповідно, мають право укласти шлюб. Подібна позиція суперечить положенням канонічного

права, відповідно до якого зазначена категорія осіб позбавлена права вступати у шлюб один з одним.

Потребує уваги й питання одношлюбності як однієї з засад укладення шлюбу. Відповідно до ч. 1 ст. 25 СК України: чоловік та жінка одночасно можуть перебувати лише в одному шлюбі [10].

У рамках дослідження були проаналізовані історичні джерела, де зазначено, що деякі князі Київської Русі мали дві та більше дружини, але після запровадження християнства був затверджений принцип моногамії. Церковна політика в зазначеному напрямі полягає в тому, що чоловік та жінка мають укладати шлюб лише через таїнство вінчання. Служителі церкви мали детально стежити, щоб особа лише один раз за життя отримувала благословення на укладення шлюбу. Таким чином, згодом і сформувалась церковна одношлюбність, яка згодом стала визначальною ідеєю християнства. Під впливом церковної політики й сформувалося загальновизнане поняття шлюбу як союзу між одним чоловіком та однією жінкою. Принцип моногамії дістав закріплення й у світському законодавстві, а саме в СК України [5, с. 36].

Цікавим є положення, що укладення нового шлюбу можливе лише за умови припинення попередніх шлюбних відносин. Тобто СК України не встановлює максимальної кількості шлюбів, в яких може перебувати особа за життя. Засвідчимо, що за умови визнання першого шлюбу недійсним другий шлюб такої особи не може визнаватися повторним. Повторним шлюбом визнається шлюб, що був укладений після розірвання дійсного шлюбу. Якщо розглядати такий випадок у рамках канонічного права, то можна зазначити, що церква не схвалює повторні шлюби, адже таїнство вінчання має бути першим. Перший церковний шлюб визнається благословенним, другий шлюб може допускатися лише з дозволу та благословення єпископа [6, с. 64].

Церква негативно ставиться до укладення третього церковного шлюбу, четвертий – заборонений. Підсумовуючи, засвідчимо, що відповідно до положень церковного права, четвертий шлюб не може укладатися взагалі, щодо третього, то він можливий лише за отримання благословення. Підхід церкви до принципу одношлюбності має імперативний характер, адже другий та третій шлюб визнаються як поступок людській слабкості, такий, що позбавлений благословення.

Висновки. Проведений порівняльний аналіз норм канонічного та світського права щодо умов та перешкод укладення шлюбу дає змогу дійти висновку, що існують певні відмінності в нормативному регулюванні умов вступу до шлюбу. На підставі цього можна виокремити, що існують норми, які врегульовані світським та канонічним правом однаково (принцип одношлюбності, досягнення особами шлюбного віку), норми, які по-різному врегульовані (перешкоди до вступу у шлюб, що виникають через інститут кровного споріднення та усиновлення). Окрему групу складають норми, які регулює виключно канонічне право, подібні перепони не закріплені у сімейному законодавстві, а тому не є актуальними в наш час.

Тобто, чинне сімейне законодавство України встановлює, що умовами вступу у шлюб є: добровільність, досягнення особами шлюбного віку, одношлюбність. Шлюбний вік встановлюється на рівні 18 років, але особи, що не досягли шлюбного віку, мають право отримати дозвіл на укладення шлюбу в судовому порядку. Проблема інституту споріднення та усиновлення врегульована в межах сімейного та канонічного права по-різному. Деякі положення не визнаються церквою, а відповідно, є перешкодою для укладення особами церковного шлюбу. Своєю чергою, церковний шлюб не є підставою виникнення між особами подружніх прав та обов'язків, союз між жінкою та чоловіком визнається за умови укладення його відповідно до умов, встановлених на законодавчому рівні.

Наразі перед фахівцями у сфері права постало важливе завдання оновити положення сімейного законодавства, узгодивши деякі положення з нормами канонічного права; врахувати зміни в законодавстві країн-сусідів, застосовуючи в процесі оновлення нормативно-правового матеріалу низку норм іноземного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Євко В.Ю., Молдован В.О. Проблеми виконання нареченими обов'язку повідомити один одного про стан свого здоров'я. *Право та управління*. 2011. № 3. С. 66–73.
2. Кравчик М.Б. Особливості визнання шлюбу недійсним. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 4. С. 49–52.
3. Липець Л.В. Врегулювання шлюбних та подібних відносин законом та договором : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 20 с.
4. Литвиненко Л.Ю. Реєстрація шлюбу громадян України з іноземцями. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 11. С. 26–28.
5. Матвієнко А. Умови й перешкоди укладення шлюбу у вітчизняному сімейному та канонічному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 34–39.
6. Озель В.І. Умови законності шлюбу та підстави визнання шлюбу недійсним в Україні у Х – на початку ХХ століття в Україні (за нормами церковного права). *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 63–66.
7. Пилипенко Ю.О. Правове регулювання фактичних шлюбних відносин за законодавством зарубіжних країн. *Право і суспільство*. 2015. № 4. С. 104–111.
8. Рішення Ружинського районного суду Житомирської області у справі № 2-о/291/30/18 від 03.09. 2018 р. *Рішення для бізнесу YouControl : вебсайт*. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/76192534/> (дата звернення: 01.11.2021).
9. Сидоренко Д.І. Підстави недійсності шлюбу за сімейним законодавством, що діяло на українських землях у Х–ХХІ ст. *Університетські наукові записки*. 2018. № 65. С. 45–56.
10. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.04>

АТРИБУТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Кіблик Дар'я Володимирівна,
аспірант
(Центральноукраїнський державний
педагогічний університет
імені Володимира Винниченка,
Кропивницький, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-2518-7647>

Мета статті полягає в сутнісно-змістовному аналізі державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю та на основі проведеного дослідження визначити її атрибути. У статті проведено сутнісно-змістовний аналіз державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю. На основі проведеного дослідження визначено її атрибути. З'ясовано, що державна політика має характерні атрибути, які варто трактувати як її невід'ємні властивості та суттєві ознаки, що включає перелічене нижче: а) державна політика є системною діяльністю, вона має бути впорядкованою та цілеорієнтованою; в окремих випадках вона може виражатися в бездіяльності, що також матиме зумовленість певними цілями; б) державна політика є прерогативою обмеженої кількості органів державної влади; в) державна політика детермінується стратегічними цілями та/або нагальними суспільними проблемами; г) державна політика має мету та спрямування. Виокремлені атрибути є універсальними, оскільки вони стосуються базового змісту державної політики та можуть використовуватись при характеристиці її будь-якого виду (підвиду), напряму, зокрема й державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю. Вказано, що державна політика щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю акумулює в собі як універсальні атрибути державної політики, так і спеціальні атрибути соціальної та гуманітарної політики й водночас має окремі, власні атрибути, які доцільно вважати автентичними. Такі атрибути вказують, що державна політика щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю: а) є векторною та системною субполітикою держави; б) є прерогативою спеціальних суб'єктів публічної влади; в) спрямована на конкретних осіб; г) втілюється в профільних програмних документах і соціальній практиці; г) має бути когерентною, тобто повністю узгоджуватися у часі й, особливо, просторі. Інакше кажучи, така субполітика держави повинна однаково і синхронно реалізовуватись на всіх рівнях держави, що, своєю чергою, потребує налагодження спеціального механізму контролю та взаємодії між профільними суб'єктами всіх ланок.

Ключові слова: особи з інвалідністю, державна політика щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, соціальна політика, гуманітарна політика, атрибути, адміністративно-правові засади.

ATTRIBUTES OF STATE POLICY REGARDING ENSURING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF PERSONS WITH DISABILITIES

Kiblyk Daria Volodymyrivna,
Postgraduate Student
(Volodymyr Vynnychenko Central
Ukrainian State Pedagogical University,
Kropyvnytskyi, Ukraine)

The purpose of the article is to provide a substantive analysis of state policy to ensure the rights and freedoms of persons with disabilities and on the basis of the study to determine its attributes. The article provides a substantive analysis of state policy to ensure the rights and freedoms of persons with disabilities. On the basis of the conducted research its attributes are defined. It was found that public policy has characteristic attributes, which should be understood as its integral properties and essential features, which includes the following: a) public policy is a systemic activity, it must be orderly and purposeful; in some cases, it may be expressed in inaction, which will also be conditioned by certain goals; b) public policy is the prerogative of a limited number of public authorities; c) public policy is determined by strategic goals and/or urgent social problems; d) public policy has a purpose and direction. The selected attributes are universal, as they relate to the basic content of public policy and can be used to describe its any kind (subspecies), directly, including public policy to ensure the rights and freedoms of persons with disabilities. It is stated that the state policy on ensuring the rights and freedoms of persons with disabilities accumulates both universal attributes of state policy and special attributes of social and humanitarian policy and, at the same time, has separate, own attributes that should be considered authentic. Such attributes indicate that the state policy on ensuring the rights and freedoms of persons with disabilities: a) is a vector and systemic sub-policy of the state; b) is the prerogative of special subjects of public authority; c) aimed at specific persons; d) embodied in the relevant policy documents and social practice; e) must be coherent, ie fully consistent in time and, especially, space. In other words, such a sub-policy of the state should be implemented equally and synchronously at all levels of the state, which, in turn, requires the establishment of a special mechanism of control and interaction between the relevant subjects of all levels.

Key words: persons with disabilities, state policy on ensuring the rights and freedoms of persons with disabilities, social policy, humanitarian policy, attributes, administrative and legal principles.

Постановка проблеми. За сучасних умов інвалідність та її проблематика є загальноновизнаними. Це глобальне соціальне явище, якого неможливо уникнути, воно актуальне для всіх країн світу, а питання повноцінної інклюзії та забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю нині займають чільне місце серед основних векторів внутрішньої політики всіх демократичних держав, зокрема й України. Окреслена проблематика масштабна, динамічна, чутлива як до світових, так і внутрішньодержавних кризових явищ, має місце за будь-яких обставин і торкається більшості земного населення.

У такому контексті закономірно, що для цивілізованих країн пріоритетного значення набуває цілеспрямована діяльність їх публічних інституцій щодо гарантування та забезпечення основоположних прав і свобод людини та громадянина, насамперед відносно осіб, які є маргіналізованими, найменш захищеними та, відповідно, потребують цього першочергово. Така діяльність знаходить вияв у спеціальній державній політиці, що визначається, формується та здійснюється органами державної влади й безпосередньо спирається на застосування ними владних повноважень. Тобто, така

політика не існує абстраговано від публічного адміністрування, а обов'язково підлягає адміністративно-правовому забезпеченню і регулюванню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Державна політика є складним і багатоманітним явищем, що впливає на всі сфери суспільного життя та, відповідно, викликає інтерес у представників різноманітних наук, зокрема й юриспруденції. Так, державна політика, її сутнісні аспекти й окремі напрями були та залишаються предметом наукових пошуків таких вчених-адміністративістів, як: В. Авер'янов, О. Безпалова, Ю. Битяк, В. Галуцько, В. Гриценко, І. Гриценко, В. Гаращук, О. Джафарова, Т. Дракохруст, О. Дрозд, Г. Зубко, В. Комзюк, А. Корнійченко, Д. Кошиков, А. Манжула, Р. Мельник, Н. Лесько, В. Настюк, Р. Опацький, О. Стукаленко, В. Тригубенко та інших дослідників. Своєю чергою, окремі вектори профільної політики держави щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю в рамках адміністративно-правової науки досліджувались у роботах В. Кондратенка, С. Коханчука, А. Куцої, Л. Миськів, А. Мхитаряна, О. Паровишник, С. Пасічніченко, Д. Переверзева, В. Роман, Є. Соболя, А. Терещенка та інших науковців. Проте попередні дослідження здебільшого мають дотичний або фрагментарний характер відносно нашої теми. Тому, враховуючи це, а також факти стрімких глобалізаційних процесів та існуючих викликів, можемо констатувати, що відповідна державна політика потребує систематичних змін та концептуальних оновлень, насамперед за допомогою комплексного науково обґрунтованого адміністративно-правового регулювання.

Формулювання цілей статті. Мета статті – провести сутнісно-змістовний аналіз державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю та на основі проведеного дослідження визначити її атрибути.

Виклад основного матеріалу. З'ясування змісту такої політики доцільно розпочати з дефінітивного визначення її ключових понять. Так, базовою категорією виступає «політика», яка традиційно тлумачиться як загальний напрямок, характер діяльності держави, певного класу або політичної партії у тій чи іншій галузі в певний період [1, с. 1035]. У довідковій юридичній літературі її визначають як систему цілей та засобів їх досягнення певної держави у сфері внутрішнього і зовнішнього життя [2, с. 320]. Водночас, у широкому значенні політика інтерпретується як середовище взаємодії між різними соціальними групами, партіями, націями, народами, державами, владою і населенням, а також громадянами та їх об'єднаннями. Політика – це найважливіший і найскладніший пласт суспільного життя; вона є збалансованою системою цілей, інтересів і пріоритетів. [3, с. 7]. Тобто, акцентується на всеосяжності політики, її організаційно-регулюючому характері та цілеспрямованості.

Етимологічно ж політика – це державна діяльність (від грец. *politiká*) [4, с. 616]. Тому не випадково, що у більшості випадків вона розглядається в органічному зв'язку з такими категоріями як «влада», «держава» й «управління». Відповідно до цього, у наукових працях поширеними є трактування політики як мистецтва управління, керування державою [5, с. 19; 6, с. 76], що достатньо лаконічно і вдало характеризує сутність цього явища.

З урахуванням викладеного, логічно вбачається узагальнена дефініція політики, сформована О. Безпаловою, яка в результаті аналізу точок зору науковців визначила її як свідому та цілеспрямовану діяльність політичних суб'єктів, спрямовану на налагодження ефективних відносин між державою та суспільством у різноманітних сферах суспільного життя, забезпечення на належному рівні основних прав і свобод людини та громадянина, формування правової свідомості та правової культури населення [7, с. 87–88]. Принагідно, що таке розуміння відображає дуальну сутність політики, яка,

з одного боку, є середовищем, сферою взаємодії різних соціальних груп, а з іншого – цілеорієнтованим напрямом дій. Проте таке трактування не зовсім правильне, адже уособлює два споріднених, але відмінних поняття.

Так, вітчизняні вчені відзначають, що в українській науковій термінології слово «політика» відповідає двом різним поняттям, для яких в інших мовах, зокрема англійській, використовуються різні поняття «policy» і «politics». Типовими прикладами визначень цих понять можна вважати такі:

1) політика (politics) – це сфера взаємовідносин різних соціальних груп та індивідів з приводу використання інститутів публічної влади для реалізації своїх суспільно значущих інтересів і потреб. Політику в цьому розумінні вивчають і аналізують переважно політологи;

2) політика (policy) – це план, курс дій або напрям дій, прийнятий і дотримуваний владою, керівником, політичною партією тощо. Саме в такому розумінні вживається слово «політика», коли йдеться про державну політику та її напрями (зовнішня, внутрішня, економічна, соціальна) [3, с. 7].

Таким чином, відносно нашого дослідження політику необхідно розглядати у другому варіанті, тобто як стратегічний курс або напрям дій, який визначається, формується та реалізується спеціально уповноваженими публічними інституціями держави. У цьому контексті політика обов'язково має управлінську складову, оскільки є особливою формою діяльності органів державної влади, перш за все виконавчої, що спрямована на організацію та впорядкування суспільних відносин у різних сферах, вирішення нагальних проблем. Таким трактуванням ми підкреслюємо політико-управлінську діяльність відповідних органів державної влади, яка в загальному і є державною політикою.

Характеризуючи державну політику, її діяльнісний аспект відзначають і багато науковців. Зокрема, за О. Валецьким, державна політика – це діяльність, націлена на вирішення проблем суспільного розвитку; дії органів державної влади з вирішення проблем, які найоптимальніше сприяють реалізації інтересів суспільства [8, с. 21]. В. Тертичка зазначає, що це відносно стабільна, організована й цілеспрямована діяльність/бездіяльність державних інституцій, здійснювана ними безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, що впливає на життя суспільства [9, с. 65-66]. Змістовно схожі авторські дефініції зустрічаються і в працях В. Андріяша, Т. Авакяна, О. Васильєва, Н. Коршунової, І. Петренка та інших науковців, а також у спеціальних навчальних посібниках й енциклопедичних словниках. Отже, державна політика обґрунтовано тлумачиться як особлива діяльність суб'єктів владних повноважень, що детермінована державними цілями щодо вирішення існуючих проблем суспільного розвитку.

За таких обставин зрозумілими є позиції низки вчених, які характеризують її як засіб, за допомогою якого держава досягає визначених стратегічних цілей і реалізує власні функції [10, с. 269]; реакцію держави на конкретні проблеми суспільства, або груп у цьому суспільстві, наприклад, громадян, неурядових організацій [11]; сукупність цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій, порядок реалізації державно-політичних рішень (поставлених державною владою цілей) [3, с. 8] тощо. Вказані розуміння гармонійно доповнюють попередньо наведені формулювання державної політики та підкреслюють її сутнісні особливості.

Отже, проведений загальнотеоретичний аналіз державної політики дозволяє зробити певні висновки про характерні властивості цього явища, а саме її атрибути. Атрибутами державної політики ми називаємо невід'ємні властивості та суттєві ознаки, що включає перелічене нижче:

– державна політика є системною діяльністю, вона має бути впорядкованою та цілеорієнтованою; в окремих випадках вона може виражатися в бездіяльності, що також матиме зумовленість певними цілями;

– державна політика є прерогативою обмеженої кількості органів державної влади;

– державна політика детермінується стратегічними цілями та/або нагальними суспільними проблемами;

– державна політика має мету та спрямування.

Виокремлені атрибути доцільно вважати універсальними, адже вони стосуються лише базового змісту державної політики та можуть використовуватись у характеристиці її будь-якого виду, напряму. Зокрема, ці атрибути притаманні і державній політиці щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю. Для визначення спеціальних атрибутів державної політики її необхідно розглядати в контексті конкретного напряму або сфери її формування та реалізації.

Найпоширенішою є класифікація державної політики, яку здійснюють відповідно до напряму (сфери) діяльності або змісту об'єкта управління. З огляду на це, політичний процес управлінського впливу держави на економіку є економічною політикою, на соціальну сферу – соціальною політикою, на культурну сферу – культурною політикою тощо. Ці види (підвиди) державної політики тісно пов'язані. Кількість сфер людської діяльності, які можуть бути використані як підстава класифікації, досить значна, що надає широкі можливості для всебічного осмислення сутності державної політики [12, с. 99–100]. Так, державна політика щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю відноситься до вказаної класифікації, однак вона орієнтована на конкретних суб'єктів і сферу, а тому ієрархічно перебуває на межі соціальної та гуманітарної політики держави.

Визначення місця досліджуваної політики таким чином, на нашу думку, є об'єктивним, адже забезпечення гарантованих Конституцією України прав і свобод усіх громадян на основі впровадження європейських стандартів соціального захисту є ключовою засадою внутрішньої політики держави в соціальній сфері, а забезпечення рівного доступу громадян до здобуття якісної освіти, розвиток інклюзивної освіти, забезпечення рівних можливостей у задоволенні культурно-духовних потреб, створення умов інформаційної доступності – у гуманітарній [13]. Таким чином, окреслюється місце державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю у системі державної політики загалом, що можна виразити ієрархічним ланцюгом «внутрішня державна політика» – «соціальна/гуманітарна політика держави» – «державна політика щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю».

Для формування повноцінного уявлення про державну політику щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, а також належного дослідження її сутності, постає потреба в конкретизації природи соціальної та гуманітарної політики.

Поняття «соціальна політика» доволі поширене та широко використовується у сферах публічного управління, повсякденності, а також нормативно-правових актах й інших офіційних документах. Проте легітимні дефініції цього поняття відсутні. Так, як правило, у характеристиці тих чи інших аспектів соціальної політики акцентується на:

– добробуті й розвитку населення, заохоченні його прагнення до соціального прогресу, підвищенні та покращенні рівня життя;

– ефективному здійсненні кожним своїх прав щодо праці, житла, соціального забезпечення та захисту, отримання якісної медичної допомоги, соціальної інтеграції й участі у житті суспільства, батьківства, соціального, правового та економічного захисту сім'ї тощо;

– розв’язанні проблем стосовно підвищення рівня та якості життя, безробіття, посилення соціального захисту населення, поліпшення умов праці, розвитку охорони здоров’я та освіти;

– подоланні бідності та бездомності, зменшенні соціального розшарування, сприяттні молоді в реалізації творчих можливостей та ініціатив.

Тобто, соціальна політика держави базується на концепції та постулатах соціальної держави, за яких людина визначається найвищою соціальною цінністю, а забезпечення її прав і свобод, створення умов загального добробуту та безпеки для всього населення визначається головним обов’язком. Отже, поняття соціальної політики необхідно також пов’язувати зі здійсненням соціальної функції держави, забезпеченням соціальних, культурних прав людини й громадянина. У такому розумінні соціальну політику, на думку Г. Чанишевої, слід розглядати як систему заходів, спрямованих на здійснення соціальної функції держави, забезпечення зазначених прав. У зв’язку з цим соціальна політика охоплює різні сфери суспільних відносин, пов’язані зі здійсненням соціальної функції держави. Ідеться про широкий спектр відносин у соціальній та гуманітарній сферах суспільного життя [14, с. 82]. Зі свого боку вважаємо такий підхід обґрунтованим і, відповідно, підтримуємо таку думку.

З іншого боку, соціальна політика сприймається як форма свідомого впливу на соціальну сферу життєдіяльності людей для її зміни в інтересах учасників цих відносин. Соціальна сфера життєдіяльності представлена відношенням між умовами життя людей та їх потребами. На цьому тлі постає інтерес людей, потреби яких залежать від розподільчої політики держави. Соціальна політика справляє вплив на умови життя людей. Межі цього впливу полягають в установленні таких відношень між двома елементами соціальної сфери, за яких в індивідів не відтворюється відчуття нужденності [3, с. 18]. Проте вважаємо, що таке формулювання не зовсім вдале, адже характеризує соціальну політику як своєрідну реакцію, відповідь держави на потреби громадян, що суттєво звужує її дійсний зміст. Варто нагадати, що державна політика – це завжди стратегічна цілеспрямована діяльність уповноважених суб’єктів, яка покликана не лише вирішувати вже наявні проблеми, а й попереджувати їх та досягати поставлених цілей. Своєю чергою, цілі державної політики, зокрема соціальної, зумовлюються як інтересами й потребами людей, так і власними обов’язками у конкретній сфері.

Влучно й лаконічно поняття «соціальна політика» розкриває О. Іванова, яка визначає її як діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту членів суспільства, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності в країні [15, с. 48]. Погоджуємось і з думкою Г. Чанишевої, що соціальна політика – це система заходів, спрямованих на здійснення соціальної функції держави, забезпечення соціальних, культурних прав та інтересів людини, добробуту, соціального розвитку та підвищення рівня життя населення [14, с. 82].

Більш комплексно до вироблення дефініції поняття «соціальна політика» підійшли О. Палій та В. Скуратівський, які, враховуючи багатоаспектність засад цього явища, розрізняють її вузьке та широке розуміння. Так, у вузькому розумінні соціальна політика – це цілеспрямована діяльність суб’єктів з метою забезпечення соціального захисту і створення умов для формування безпечного соціального середовища людини. У широкому розумінні – це система цілеспрямованої діяльності суб’єктів, що сформувався в суспільстві на певному етапі його розвитку та здійснюється на основі певних принципів і засад із метою забезпечення оптимального функціонування й розвитку соціальних відносин [16, с. 5–6].

Тобто наразі уніфіковане розуміння сутності та змісту цієї соціальної політики держави відсутнє. Проте достеменно можна сказати, що така державна політика є ключовою сферою, яка акумулює в собі цілі, завдання, обов'язки держави, інтереси суспільства щодо розбудови держави загального добробуту.

Своєю чергою, гуманітарну політику у найзагальнішому вигляді визначають як використання державної влади в гуманітарній сфері життєдіяльності певного суспільства. Із змістовного боку, як вказує В. Малімон, гуманітарна політика являє собою сукупність цілей, принципів, механізмів і конкретних заходів, спрямованих на створення умов для повноцінного гуманітарного розвитку суспільства, розкриття і збагачення його інтелектуального потенціалу, забезпечення всебічної духовнотворчої реалізації особистості та необхідної для цього соціодинаміки освіти, науки, мистецтва, літератури та інших складових духовного життя [12, с. 177]. Тобто, така політика покликана всебічно сприяти розвитку творчого потенціалу особи та суспільства загалом.

Отже, на основі наукових позицій щодо розуміння соціальної та гуманітарної політики можемо провести узагальнення та визначити їх атрибути. Однак варто вказати, що оскільки вказані політики є окремими видами (підвидами) державної політики, то їм притаманні всі універсальні атрибути державної політики, котрі ми виокремили попередньо. Тому, вважаємо за необхідне визначити їх спеціальні атрибути. Під відповідними спеціальними атрибутами ми розуміємо невід'ємні властивості та суттєві ознаки політики, що належать їй як окремому орієнтованому виду (підвиду) державної політики. Так, вони:

- мають конкретизовану мету;
- здійснюються на основі власних принципів, мають профільні засади формування та реалізації;
- спрямовані на здійснення соціальної функції держави;
- мають власний інструментарій (комплекс заходів, форми впливу, способи);
- втілюються в спеціальних програмах і соціальній практиці.

Висновки. Отже, на основі всього викладеного можна зробити висновок, що в загальному вигляді державна політика має характерні атрибути, під які варто трактувати як її невід'ємні властивості та суттєві ознаки, що включає перелічене нижче: а) державна політика є системною діяльністю, вона має бути впорядкованою та цілеорієнтованою; в окремих випадках вона може виражатися в бездіяльності, що також матиме зумовленість певними цілями; б) державна політика є прерогативою обмеженої кількості органів державної влади; в) державна політика детермінується стратегічними цілями та/або нагальними суспільними проблемами; г) державна політика має мету та спрямування. Виокремлені атрибути є універсальними, оскільки вони стосуються базового змісту державної політики та можуть використовуватись при характеристиці її будь-якого виду (підвиду), напрямку, зокрема й державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю.

Однак державна політика щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю акумулює в собі як універсальні атрибути державної політики, так і спеціальні атрибути соціальної та гуманітарної політики й водночас має окремі, власні атрибути, які доцільно вважати автентичними. Такі атрибути вказують, що державна політика щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю: а) є векторною та системною субполітикою держави; б) є прерогативою спеціальних суб'єктів публічної влади; в) спрямована на конкретних осіб; г) втілюється в профільних програмних документах і соціальній практиці; г) має бути когерентною, тобто повністю узгоджуватися у часі й особливо – у просторі. Інакше кажучи, така субполітика держави повинна

однаково і синхронно реалізовуватись на всіх рівнях держави, що, своєю чергою, потребує налагодження спеціального механізму контролю та взаємодії між профільними суб'єктами всіх ланок.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови з дод. і допов. / уклад. і голов. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. Голубовська, В. Шовковий, О. Лефтерова та ін. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с.
3. Державна політика : підручник. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України / ред. кол. : Ю. Ковбасюк (гол.), К. Ващенко (заст. гол.), Ю. Сурмін (заст. гол.) та ін. Київ : НАДУ, 2014. 448 с.
4. Словник іншомовних слів ; за ред. О. Мельничука. Київ : Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1974. 865 с.
5. Опацький Р. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації : монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. Б. Логвиненка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 520 с.
6. Кошиков Д. Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2021. 485 с.
7. Беспалова О. Правові засади реалізації державної політики у правоохоронній сфері. *Право і Безпека*. 2012. № 3(45). С. 87–92.
8. Валецький О. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія. Київ : НІСД, 2001. 242 с.
9. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 750 с.
10. Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики : монографія / авт. кол. : Л. Гонюкова, В. Козаков, В. Ребкало та ін. ; за заг. ред. Л. Гонюкової, В. Козакова. Київ : НАДУ, 2018. 400 с.
11. Андріяш В. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_9_6
12. Коршунова Н. Поняття державної політики: теоретико-правове дослідження : дис. ... докт. філософії : 12.00.01 (081 «Право»). Київ 2017. 240 с.
13. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 1 липня 2010 р. № 2411-VI. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
14. Чанишева Г. Соціальна політика: поняття, цілі та правове забезпечення. *Підприємництво, господарство і право: загальноукраїнський науково-практичний господарсько-правовий журнал*. 2020. № 11/2020. С. 80–85.
15. Іванова О. Соціальна політика : теоретичні аспекти. Київ : Академія, 2003. 107 с.
16. Скуратівський В., Палій О. Основи соціальної політики : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2002. 200 с.
17. Малімон В. Соціальна і гуманітарна політика : навчальний посібник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. 352 с.

УДК 347.961.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.05>

ОБ'ЄКТ НОТАРІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВОВІДНОШЕННЯ

Крижевська Олена Олександрівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри нотаріального,
виконавчого процесу та адвокатури,
прокуратури, судоустрою
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню об'єкта нотаріального процесуального правовідношення. У вітчизняній правовій науці проблема об'єкта є однією з найскладніших та дискусійних. Наукові положення про об'єкт нотаріального процесуального правовідношення зумовлюються як положеннями про об'єкт правовідношення загалом, так і специфікою об'єкта процесуального правовідношення, зокрема. Визначальними, на думку автора, є напрацювання науки загальної теорії права щодо об'єкта правовідношення та теорії цивільного процесу щодо об'єкта процесуального правовідношення.

Якщо говорити про об'єкт нотаріальних процесуальних правовідносин, у науці переважає позиція щодо наявності в нотаріальному процесуальному правовідношенні двох об'єктів – загального та спеціального. Така позиція відповідає досить поширеному у процесуальних науках підходу – наприклад, і в науці цивільного процесу активно висловлюються думки щодо наявності двох об'єктів у цивільного процесуального правовідношення – загального та спеціального.

Автор зазначає, що об'єкт нотаріального процесуального правовідношення має надзвичайно важливе значення в аспекті функціональної характеристики самого правовідношення саме як нотаріально-процесуального, дає змогу відмежувати це правовідношення від інших подібних правовідносин. Так, очевидним є те, що нотаріус може бути суб'єктом багатьох правовідносин. Деякі з них досить подібні до нотаріально-процесуальних, мають схожу структуру, однак не є такими саме через відмінність об'єктів цих правовідносин. Наприклад, під час вчинення нотаріальних дій нотаріуси досить часто діють як державні реєстратори прав власності на нерухоме майно. Водночас, правовідносини з реєстрації майже вклинюються в нотаріальний процес, а правовідносини з державної реєстрації мають тотожний суб'єктний склад. Однак саме за об'єктом правовідносин автор пропонує їх розмежовувати – у нотаріальних процесуальних правовідносинах їхній об'єкт буде визначатися та зумовлюватися цілями нотаріальної діяльності, а в реєстраційних – цілями реєстраційної діяльності.

Ключові слова: об'єкт правовідносин, об'єкт нотаріального процесуального правовідношення, загальний об'єкт нотаріальних процесуальних правовідносин, спеціальний об'єкт нотаріальних процесуальних правовідносин, нотаріальна діяльність.

THE OBJECT OF NOTARIAL PROCEDURAL RELATIONSHIP

Kryzhevskaya Olena Oleksandrivna,
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor of the Department
of Notary, Enforcement Process and
Advocacy, Prosecutor's office, Judiciary
(Taras Shevchenko National University
of Kyiv, Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the study of the object of notarial procedural legal relations. In domestic legal science, the problem of the object is one of the most difficult and controversial. Scientific provisions on the object of notarial procedural legal relations are determined by both the provisions on the object of legal relations in general and the specifics of the object of procedural legal relations, in particular. The determinants, according to the author, are the development of the science of general theory of law on the object of legal relations and the theory of civil procedure on the object of procedural legal relations.

Regarding the object of notarial procedural legal relations in science, the prevailing position is that there are two objects in the notarial procedural legal relationship – general and special. Yes, this position corresponds to a fairly common approach in the procedural sciences – for example, and the science of civil procedure is actively expressing views on the existence of two objects in civil procedural law – general and special.

The author notes that the object of notarial procedural legal relationship is extremely important in terms of functional characteristics of the legal relationship as a notarial-procedural, allows to distinguish this legal relationship from other similar legal relationships. Yes, it is obvious that a notary can be the subject of many legal relationships. Some of them are quite similar to the notarial ones, have a similar structure, but are not the same due to the difference in the objects of this legal relationship. For example, when performing notarial acts, notaries often act as state registrars of real estate property rights. At the same time, the legal relationship of registration is almost wedged into the notarial process and the legal relationship of state registration has the same subject composition. However, the author proposes to differentiate them according to the object of legal relations – in notarial procedural legal relations their object will be determined and determined by the purposes of notarial activity, and in registration – by the purposes of registration activity.

Key words: object of legal relations, object of notarial procedural legal relations, general object of notarial procedural legal relations, special object of notarial procedural legal relations, notarial activity.

Вступ. Питання об'єкта як одного з процесуально-правових елементів різноманітних правових відносин, зокрема господарських, адміністративних, кримінальних, цивільних та, безумовно, нотаріальних процесуальних правовідносин, є одним із найдискусійніших у сучасній теорії процесуального права. Так, дослідження об'єкта цивільних процесуальних правовідносин протягом тривалого часу залишається актуальним, оскільки відсутність єдиного уявлення про об'єкт правовідносин зумовлює низку проблем, зокрема не дає змоги правильно визначити структуру правовідносин, унеможливорює з'ясування специфіки правовідносин у різних галузях процесуального права, зокрема й у нотаріальній сфері. Складність об'єкта цивільних процесуальних правовідносин можна пояснити тим, що він розглядається окремими науковцями в сукупності двох складових – загального та спеціального об'єкта цивільно-процесуальних правовідносин.

Аналіз висловлених у науці нотаріального процесу думок щодо об'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин свідчить про те, що такої дискусії у науці нотаріального процесу ще немає. Вважаємо, що це не викликано якоюсь специфікою нотаріального процесуального правовідношення порівняно з цивільним процесуальним правовідношенням, а є лише наслідком того, що наука нотаріального процесу є ще відносно молодшою та такою, що за кількістю дослідників і проведених досліджень значно поступається науці цивільного процесу. Принагідно зазначимо, що питання об'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин було предметом дослідження в науці нотаріального процесу досить рідко.

Стан дослідження. Сьогодні наукові теорії стосовно об'єкту правовідносин мають важливе значення для правової доктрини нашої держави. Цьому питанню приділяли увагу такі науковці, як С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, О.С. Захарова, О.М. Єфімов, Т.М. Кілічава, В.В. Комаров, М.П. Курило, А.Л. Паскар, Ю.Ю. Рябченко, О.Ф. Скакун, В.В. Сухонос, В.І. Тертишников, С.Я. Фурса, М.Й Штефан, В.С. Щербина, М.М. Ясинок та інші вчені. Утім, усе зазначене вище свідчить про необхідність подальшого розвитку наявних наукових позицій щодо об'єкта нотаріального процесуального правовідношення шляхом формування авторського підходу.

Виклад основного матеріалу. Одним із елементів нотаріального процесуального правовідношення, як і будь-якого іншого правовідношення, є його об'єкт. Вважаємо, що наукові положення про об'єкт нотаріального процесуального правовідношення зумовлюються як положеннями про об'єкт правовідношення загалом, так і специфікою об'єкта процесуального правовідношення зокрема. Визначальними, на наш погляд, тут є напрацювання науки загальної теорії права щодо об'єкта правовідношення та теорії цивільного процесу щодо об'єкта процесуального правовідношення.

У теорії права ще з радянських часів щодо об'єкта правовідношення, зокрема й процесуального, сформовано дві основні наукові теорії – моністична (теорія єдиного об'єкта) і плюралістична (теорія множинності об'єктів).

Прихильники моністичного підходу вважають, що об'єктом правовідносин є лише людська поведінка, діяльність або дії людей [1, с. 82], або ж можлива поведінка суб'єкта [2, с. 60]. Плюралістичний підхід спирається на твердження, що об'єктами правовідносин виступають явища (предмети) матеріального і духовного світу, тобто різноманітні матеріальні та нематеріальні блага, здатні задовольняти потреби суб'єктів [3, с.147].

Більш поширеною натеper у вітчизняній науці є плюралістична теорія. Так, зазвичай об'єкти правовідносин визначаються в теорії права як матеріальні й нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюючи свої суб'єктивні юридичні права і суб'єктивні юридичні обов'язки [4, с. 366; 5, с. 343; 6, с. 276]. Із точки зору підхожості для аналізу проблем теорії та практики правовідношення плюралістична теорія виглядає більш прийнятною, оскільки дає змогу пояснити всю ту багатогранність об'єктів, із приводу яких вони виникають. Моністична теорія цього зробити не може.

Щодо ж об'єкта власне процесуального правовідношення, то тут також немає єдності у науці. Наприклад, С.С. Алексєєв зазначав, що в галузях процесуального права, де результат діяльності зобов'язаної особи невід'ємний від самої діяльності, немає й спеціальної проблеми об'єкта правовідносин. Однак водночас він зазначає, що за теоретичного аналізу й у цих галузях права можуть бути знайдені об'єкти у вигляді результатів дій зобов'язаної особи [7, с. 339–340].

Проте такий обмежений підхід, висловлений С.С. Алексєєвим, не знайшов підтримки у процесуальній науці. Наразі, наприклад, лише в науці цивільного процесу щодо питання про об'єкт цивільних процесуальних правовідносин висловлено

надзвичайно велику кількість думок. Узагальнивши їх, О.О. Штефан зазначає, що під об'єктом цивільних процесуальних правовідносин розуміють: 1) дії суб'єктів правовідносин; 2) діяльність суду; 3) матеріально-правові відносини, які захищаються судом; 4) спір про право між учасниками матеріально-правових відносин, переданий на розгляд суду; 5) передбачені законом наслідки процесуальних дій, які є метою цивільного судочинства (загальний об'єкт), захистом матеріальних прав і законних інтересів сторін і третіх осіб (спеціальний об'єкт), конкретною справою; 6) цивільні процесуальні відносини не мають об'єкта [8, с. 20].

З огляду на такі передумови, зрозуміло, що й щодо об'єкту нотаріальних процесуальних правовідносин єдності поглядів немає.

На думку І.П. Лихолат, об'єкти нотаріальних правовідносин складають матеріальні блага (рухоме і нерухоме майно, майнові права), нематеріальні блага (виховання дитини і спілкування з нею, в'їзд і виїзд за межі держави), продукти творчої діяльності (використання авторських прав), цінні папери (акції, облігації, векселі, заставні), офіційні документи (свідоцтва про народження, смерті, укладення та розірвання шлюбу, статутні документи юридичної особи, правовстановлюючі документи на майно) та їх результати (дії (бездіяльність), що виникають на підставі договорів задатку, іпотеки, оренди).

Такий підхід одразу ж викликає несприйняття. Оскільки нотаріальні правовідносини містять у собі дві групи правовідносин – відносини організації нотаріату та відносини діяльності нотаріату, і саме такий підхід і підтримує І.П. Лихолат [9, с. 21], очевидно, що кожна з цих груп правовідносин повинна мати свою специфіку об'єкта. Навряд чи відносини організації нотаріату якимсь чином зачіпають наведені І.П. Лихолат об'єкти – рухоме і нерухоме майно, майнові права чи цінні папери тощо. Більш імовірно, що І.П. Лихолат, формулюючи об'єкти нотаріальних правовідносин, визначила їх виключно з позиції нотаріальних процесуальних правовідносин, у яких нотаріуси посвідчують правочини чи вчиняють інші нотаріальні дії щодо зазначених об'єктів. Однак і з позицією того, що наведені об'єкти нотаріальних правовідносин є об'єктами нотаріальних процесуальних правовідносин, також погодитися не можна. Зазначені об'єкти радше є об'єктами матеріальних правовідносин, питання щодо яких вирішуються нотаріусом. Наприклад, коли для посвідчення договору купівлі-продажу нерухомого майна до нотаріуса звертаються його майбутні сторони, то нерухоме майно як матеріальне благо не є об'єктом нотаріального процесуального правовідношення, яке виникає між кожною з сторін цих правовідносин, та нотаріусом. Це є об'єктом матеріального правовідношення, що виникає між сторонами самого договору купівлі-продажу – продавцем та покупцем. За таких умов відбувається ототожнення матеріального правовідношення, переданого на вирішення нотаріуса та суб'єктом якого нотаріус не є в жодному випадку, і нотаріального процесуального правовідношення, яке виникає за участі нотаріуса. У разі, коли нотаріуса розглядати як суб'єкта матеріального правовідношення, яке передається йому ж на розгляд, то матимемо ситуацію, що нотаріус вчиняє нотаріальну дію щодо самого себе. Однак це прямо заборонено законодавством, оскільки ст. 9 Закону України «Про нотаріат» визначає, що нотаріус та посадова особа органу місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії, не вправі вчиняти нотаріальні дії на своє ім'я та від свого імені. Крім того, ми повинні розуміти й те, що всі об'єкти, які І.П. Лихолат визначає об'єктами нотаріальних правовідносин, у науці цивільного права розглядається як об'єкти зовсім інших правовідносин – цивільних, причому всі вони ототожнюються одночасно з поняттям об'єктів цивільних прав [10, с. 217–225].

Таким чином, узагальнюючи наведене, визначимо, що об'єкти нотаріальних процесуальних правовідносин не повинні ототожнюватися з об'єктами матеріальних правовідносин, переданих на вирішення нотаріусу.

Крім того, на думку О.М. Клименко, об'єктом нотаріальних відносин є нотаріальне оформлення безспірних правочинів, фактів тощо [11, с. 78]. Однак у цьому твердженні знову ж таки, як і у І.П. Лихолат, виявляє свій прояв логічна неузгодженість. Фактично йдеться про ототожнення об'єкта нотаріального процесуального правовідношення та нотаріального правовідношення, чого робити не можна.

У науці висловлюються думки й про те, що об'єктом нотаріальних процесуальних правовідносин є процесуальні дії та інформація, з якою пов'язується можливість вчинення нотаріальної дії [12, с. 124]. На наш погляд, такий підхід також є дещо дискусійним.

Вважаємо, що процесуальні дії не можуть розглядатися як об'єкт нотаріальних процесуальних правовідносин, оскільки вони не є тим, з приводу чого виникають ці правовідносини. Особа звертається до нотаріуса не задля того, щоб вчинити певні процесуальні дії у нотаріуса, а задля того, щоб отримати певний результат цих дій. У випадку визнання процесуальних дій об'єктом нотаріальних процесуальних правовідносин треба було б визнати, що процесуальні дії вчиняються суб'єктами заради цих же процесуальних дій. Із цих самих підстав дискусійним виглядає й визнання об'єктом нотаріальних процесуальних правовідносин інформації, з якою пов'язується вчинення нотаріальної дії. За такого підходу необхідно визнати, що нотаріальні процесуальні правовідносини виникають, щоб аналізувати інформацію безвідносно до наслідків такого аналізу.

У теорії нотаріального процесу під час дослідження поняття об'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин висловлюються думки щодо наявності загального та спеціального об'єктів нотаріального процесуального правовідношення. Такої позиції дотримується переважна більшість науковців, зокрема, С.Я. Фурса [12, с. 123–124], М.С. Долинська [13, с. 168], В.В. Баранкова [14, с. 125].

Так, на думку М.С. Долинської, об'єкт нотаріального процесуального правовідношення не є єдиним, а може бути як загальним, так і спеціальним. Загальним об'єктом нотаріальних процесуальних відносин є посвідчення безспірних прав та фактів, що мають юридичне значення, а також вчинення інших нотаріальних дій, передбачених законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Водночас окремі нотаріальні процесуальні відносини мають свій спеціальний об'єкт. Ними може бути окрема нотаріальна дія, певна умова договору, певне право чи обов'язок, а також обставина, яка підлягає засвідченню або посвідченню. Крім того, будь-яка обставина, що підлягає встановленню на підготовчій стадії нотаріального провадження, може спричинити такі правові наслідки, як відмова у вчиненні нотаріальної дії, тобто зміни у процесуальних правовідносинах [13, с. 168].

Як і М.С. Долинська, В.В. Баранкова визначає загальний та спеціальний об'єкт нотаріальних процесуальних правовідносин. Загальний об'єкт нотаріальних процесуальних правовідносин – це завдання нотаріальної діяльності, які полягають у забезпеченні охорони та захисту суб'єктивних прав та інтересів шляхом вчинення нотаріальних дій. Досягнення зазначених цілей – результат процесуальних дій усіх суб'єктів нотаріальних правовідносин, вирішальна роль у яких належить процесуальним діям нотаріуса. Водночас дії кожного з суб'єктів спрямовані на досягнення своєї певної мети участі у справі, яка й становить собою спеціальний об'єкт правовідносин. Наприклад, для зацікавлених осіб загальний і спеціальний об'єкти збігаються, для їхніх представників спеціальним об'єктом буде представництво зацікавлених

осіб, для правовідносин за участю охоронців спеціальним об'єктом буде забезпечення цілості спадкового майна тощо [14, с. 125].

Таким чином, бачимо, що щодо об'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин у науці переважає позиція щодо наявності у нотаріальному процесуальному правовідношенні двох об'єктів – загального та спеціального. Загалом така позиція відповідає досить поширеному в процесуальних науках підходу – наприклад, і в науці цивільного процесу активно висловлюються думки щодо наявності двох об'єктів у цивільного процесуального правовідношення – загального і спеціального [15, с. 407–408; 16, с. 77–78; 17, с. 5–6]. Однак зазначена позиція викликає й супротив. Наприклад, М.Й. Штефан зазначав, що об'єкт цивільних процесуальних правовідносин може визначатись винятково щодо конкретного правовідношення, а про загальний для всіх цивільних процесуальних правовідносин об'єкт узагалі не може йтися [18, с. 62]. Загалом же Л.В. Діденко зазначала, що виділення загального і спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин є одним із найбільш спірних питань, пов'язаних із об'єктом цивільних процесуальних правовідносин, причому некоректним буде висновок, що кількість прихильників будь-якої з концепцій переважає [19, с. 219].

Аналіз висловлених у науці нотаріального процесу думок щодо об'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин свідчить про те, що такої дискусії у науці нотаріального процесу ще немає. Вважаємо, що це не викликано якоюсь специфікою нотаріального процесуального правовідношення порівняно з цивільним процесуальним правовідношенням, а є лише наслідком того, що наука нотаріального процесу є ще відносно молодою та такою, що за кількістю дослідників і проведених досліджень значно поступається науці цивільного процесу. Принагідно зазначимо, що питання об'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин було предметом дослідження в науці нотаріального процесу досить рідко.

Загалом же вважаємо, що доцільним є поставити на обговорення науки нотаріального процесу й питання щодо того, чи варто визначати у нотаріальному процесуальному правовідношенні наявність загального об'єкта. Вбачається, що відповідь на це питання зумовлюється більш загальним питанням – виокремлюємо ми існування єдиного загального комплексного правовідношення в нотаріальній справі чи є прихильниками підходу про те, що такого одного правовідношення немає, а існує ціла система нотаріальних процесуальних правовідносин. Щодо цього питання підтримуємо позицію, що теорія одного комплексного нотаріального процесуального правовідношення хоч і є прийнятною для якогось наукового аналізу загальних положень нотаріального процесуального правовідношення, однак у окремих випадках є такою, що неспроможна пояснити цілу низку різних за своїм змістом наукових проблем. Через множинність суб'єктів нотаріальних процесуальних правовідносин, різних завдань, які стоять перед ними, характеру їхніх процесуальних прав та обов'язків, поняття загального об'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин нівелюється. Через це, вважаємо, немає й нагальної доцільності у виокремленні загального об'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин.

Наприклад, недоцільним є виокремлення посвідчення безспірних прав та фактів, що мають юридичне значення, а також учинення інших нотаріальних дій, передбачених законом, з метою надання їм юридичної вірогідності як загального об'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин [13, с. 168]. У цьому випадку об'єкт правовідносин розглядається як цілі всієї нотаріальної діяльності, а отже, йдеться фактично про ототожнення різних наукових понять. Крім того, під час аналізу висловлених наукових позицій щодо загального об'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин

слід звернути увагу й на те, що цей об'єкт виділяється не щодо конкретного правовідношення, тобто не правовідношення як слова, вжитого у однині, а щодо нотаріальних процесуальних правовідносин, тобто їх множини. Через це аналіз такого загального об'єкта правовідносин приводить до аналізу не правовідношення як відношення, що виникає в конкретному нотаріальному провадженні, а функціонального призначення нотаріальної діяльності.

Таким чином, фактично теоретичний аналіз об'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин у науці нотаріального процесу здійснюється в межах дослідження спеціального об'єкта цих відносин. Такими, зокрема, як уже зазначалося вище, визнавалися й матеріальні чи нематеріальні блага та інші об'єкти матеріальних прав [9, с. 17], процесуальні дії та інформація [12, с. 124], нотаріальна дія, певна умова договору, певне право чи обов'язок, а також обставина, яка підлягає засвідченню або посвідченню [13, с. 168], вказувалося, що ці об'єкти розмежовувалися залежно від суб'єктів, між якими виникало нотаріальне процесуальне правовідношення (наприклад, для зацікавлених осіб спеціальним об'єктом визначався загальний об'єкт, для їхніх представників – представництво зацікавлених осіб, для правовідносин за участю охоронців – забезпечення цілості спадкового майна), нотаріальне оформлення безспірних правочинів, фактів [11, с. 78] тощо.

Однак у науці є й позиція, що об'єктом нотаріального процесуального правовідношення фактично є процесуальні наслідки, на які спрямовані процесуальні дію суб'єктів нотаріального процесу. Так, В.В. Баранкова зазначає, що об'єкт правовідносин – це те, з приводу чого вони виникають. Об'єктом нотаріальних процесуальних правовідносин є передбачені законом результати процесуальних дій, які виступають як цілі нотаріальної діяльності [14, с. 124].

На наш погляд, у визначенні об'єкта нотаріального процесуального правовідношення слід спиратися на тезу, що ним є те, з приводу чого виникає це правовідношення. Вважаємо, що воно виникає з приводу передбачених законом процесуальних наслідків дій його суб'єктів. Саме таке розуміння об'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин може задовольнити теоретичні основи вчення про нотаріальні процесуальні правовідносини та розкрити всю багатогранність цих відносин, їхню функціональну природу з огляду на їхній процесуальний характер.

Так, у нотаріальному процесуальному правовідношенні, що виникає за участі заявника, його об'єктом, тобто тією процесуальною метою, на яку спрямоване зазначене правовідношення, буде вчинення відповідного нотаріального акта, об'єктом правовідношення за участі особи, яка дає згоду на відчуження заявником майна – оформлена та отримана нотаріусом у визначеній законом формі згода цієї особи, для особи, яка підписує документ замість фізичної особи, яка має фізичні вади або є хворою – наслідок у вигляді підписання відповідного нотаріального документа тощо.

Об'єкт нотаріального процесуального правовідношення має надзвичайно важливе значення в аспекті функціональної характеристики самого правовідношення саме як нотаріально-процесуального, дає змогу відмежувати це правовідношення від інших подібних правовідносин.

Як зазначалося вище та є очевидним, нотаріус може бути суб'єктом багатьох правовідносин. Деякі з них досить подібні до нотаріально-процесуальних, мають схожу структуру, однак не є такими саме через відмінність об'єктів цих правовідносин. Наприклад, під час учинення нотаріальних дій нотаріуси досить часто діють як державні реєстратори прав власності на нерухоме майно. Водночас правовідносини з реєстрації майже вклинюються в нотаріальний процес, а правовідносини з державної

реєстрації мають тотожний суб'єктний склад. Однак саме за об'єктом правовідносин ми будемо їх розмежовувати – у нотаріальних процесуальних правовідносинах їхній об'єкт буде визначатися та зумовлюватися цілями нотаріальної діяльності, а в реєстраційних – цілями реєстраційної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1949. 143 с.
2. Толстой Ю.К. К теории правоотношения. Ленинград : изд-во Ленинградского ун-та, 1959. 88 с.
3. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2-х т. Т. 2. Москва : Юридическая литература, 1981. 360 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підруч. Харків : Консум, 2001. 656 с.
5. Загальна теорія держави і права : Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.
6. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права : Підручник. Київ : Кондор, 2006. 477 с.
7. Алексеев С.С. Проблемы теории права : курс лекций. У 2-х т. Т. 1. Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1972. 396 с.
8. Штефан О.О. Цивільне процесуальне право у схемах : Навч. посіб. Київ : МАУП, 2004. 208 с.
9. Лихолат И.П. Нотариальные правоотношения: понятие, характеристика и особенности. *Вісник Академії нотаріату України : збірник наукових статей*. Київ, 2013. № 1. С. 17–22.
10. Шимон С.І. Співвідношення понять «об'єкт цивільних прав» та «об'єкт цивільних правовідносин» (до наукової дискусії). *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: «Економіка і право»*. 2010. Вип. 10. С. 217–225.
11. Клименко О. Особливості нотаріального оформлення правочинів щодо викупу для суспільних потреб приватної нерухомості. *Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 6. С. 76–80.
12. Теорія нотаріального процесу : Науково-практичний посібник / за заг. ред. С.Я. Фурси. Київ : Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.
13. Долинська М.С. Нотаріальний процес : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 652 с.
14. Баранкова В.В. Нотаріальні процесуальні правовідносини. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 3(22). Харків : Право, 2000. С. 117–125.
15. Курс цивільного процесу : підруч. / В.В. Комаров та ін. ; ред. В.В. Комаров. Харків : Право, 2011. 1352 с.
16. Цивільний процес України : підруч. / В.О. Кучер та ін. ; ред. В.О. Кучер. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 768 с.
17. Рябченко Ю.Ю. До питання про визначення поняття об'єкта цивільного процесуального правовідношення. *Правова просвіта*. 2018. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravprs_2018_7_3.
18. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс : Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
19. Діденко Л.В. *Наукові теорії щодо об'єкта правовідносин та правова характеристика загального й спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин*. *Юридичний бюлетень*. Вип. 7. Ч. 1. 2018. С. 216–221.

УДК 347.44

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.06>

ЩОДО ІСТОРИЧНИХ І СУЧАСНИХ АСПЕКТІВ НАДАННЯ ЛІКАРСЬКИХ ПОСЛУГ ЗА МЕДИЧНИМ ДОГОВОРОМ

Новіков Микола Михайлович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових
та соціально-гуманітарних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Новікова Марія Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри професійних та
спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

До історичних і сучасних теоретично-прикладних аспектів цивільно-правової та господарської діяльності з надання лікарських послуг за медичним договором належить надбання людством концептуально-інтегральної медичної та юридичної, кібернетичної доктрин, із відображення нормативно-застосовного та казуального регулювання окреслених цивільно-правових і господарських відносин, що забезпечують потужну актуалізацію лікарських послуг, наприклад, протягом пандемії COVID-2019.

Якщо історично медичні послуги надавалися у контексті Клятви Гіппократа, релігійних постулатів (не вбий, не вкради, не побажай...), котрі засвідчувалися обіцянками, то сучасні медичні послуги зміцнюються чітко сформульованими системними правовими засобами (договорами), у яких полягають сенс і зміст медичного, санітарно-епідеміологічного, фармакологічного та медико-технічного забезпечення під час здійснення підприємництва, шляхом договірної цивільно-правового регулювання та господарювання, як в Україні, так і в Європейському Союзі, а також у прогресивному світі загалом. Отже, це визначене правове регулювання у системі чинних сучасних медичних договорів із надання лікарських послуг у сфері цивільного, господарського, медичного права, які у системі МПР поєднують у собі: 1) комплексні цивільно-правові, медично-правові, господарсько-правові (публічні та приватні інтереси) відносини; 2) спеціальні, тобто легітимно-делеговані, прецедентно-казуальні, класичні юридичні, постійні, періодичні та факультативні елементи в МПР. Вони впроваджуються та забезпечуються за допомогою імплементації, інкорпорації, консолідації, кодифікації та інших сучасних правових засобів активізації, складання та реалізації медичних договорів із надання лікарських послуг у цивільно-правовій, медично-правовій, медично-біологічній, медико-технічній, медико-соціальній і медично-страховій сферах, з метою збереження загальнолюдських цінностей у вигляді природних прав і свобод людини та громадянина задля утвердження гідного людського життя та здоров'я.

Ключові слова: договірні медичні послуги, лікарські послуги, медичний кодекс, медичний договір.

**ABOUT HISTORICAL AND MODERN ASPECTS OF DOCTOR'S SERVICES
BY MEDICAL AGREEMENT**

Novikov Mykola Mykhailovych,
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor at the Department
of the General and Socio-Humanitarian
Disciplines
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Novikova Mariia Mykolaivna,
Candidate of Law Sciences, Associate
Professor at the Department of
Professional and Special Disciplines,
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Obviously, the acquisition of human conceptually-integrated medical and legal cybernetic doctrines that reflect the normative-applicable and casual regulation of the outlined civil and economic relations refers to the historical and modern theoretical and applied aspects of civil and economic activities for the provision of medical services under a medical contract. It ensures a powerful update of medical services, for example, during the pandemic on covid-2019.

While historically medical services were provided in the context of the Hippocratic Oath, religious postulates (do not kill, do not steal, do not wish...), which were verified by promises, modern medical services are strengthened by clearly defined systemic remedies (treaties), which are the essence of medical, sanitary epidemiological, pharmacological and medical technical support during the implementation of entrepreneurship, through contractual civil law regulation and management, both in Ukraine and in the European Union, as well as in the progressive world as a whole. Thus, this is a defined legal regulation in the system of existing modern medical contracts for the provision of medical services in the field of civil, commercial, medical law, which combine: 1) complex civil law, medical law, economic law (public and private interests) relations; 2) special, legitimately-delegated, precedent-casual, classical legal, permanent, periodic and optional elements in the MPR. They are put into effect and provided through the implementation, incorporation, consolidation, codification and other modern legal means of activation, drafting and implementation of medical contracts for the provision of medical services in civil law, medical law, medical biology, medical technology, medical and social and medical and insurance spheres, in order to preserve universal values in the form of innate rights and freedoms of man and citizen for the sake of establishing a dignified human life and health.

Key words: contractual medical services; medical services; medical code; complex intersectoral regulation.

Реформування державної та приватної, галузевої та фахової, сучасної медицини в Україні ґрунтується на історично сформованих і запозичених за фундаментально-прикладними юридичними шляхами та засобами врегулювання договірних

медичних відносин із соціального захисту населення та кожного громадянина України окремо. Таке потужне комплексне міжгалузеве регулювання можливе за провідної ролі правостворюючих принципів: верховенства права, справедливості, законності, гуманізму, компромісності, з доступом до сучасного правосуддя та винесенням законного судового рішення із цивільно-правових і господарських спорів, пов'язаних із забезпеченням та охороною договірних медичних відносин.

Отже, запорукою ефективності розвитку договірних медичних відносин, з усуненням у них будь-яких суперечностей, спрямоване на оптимізацію системної потужності комплексної сфери договірних медичних послуг за цивільним, господарським правом, а також й іншими провідними галузями, де реально впроваджується концепція з «Національної стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 рр.» [1], як передумова реформаційного вибуху щодо медицини на підставі карантину з covid 2019, що виявило повне зубожіння медичної системи лікування, і не тільки в Україні. Щодо «Програми медичних гарантій-2021: пропозиції за напрямом первинна медична допомога», що впроваджується Кабінетом Міністрів України, то С. Дудник (керівник робочої групи) стверджує, що ця Програма наближує медичну допомогу до пацієнтів, 75% населення України уклали договори з лікарями-терапевтами, сімейними лікарями [2]. Це, на наш погляд, є позитивним аспектом сенсу та змісту лікарських договірних відносин, що покладені в основу актуальності досліджуваної теми.

Проблема надання договірних медичних послуг у цивільно-правовій, господарській та інших сферах діяльності фізичних і юридичних осіб відображена у роботах провідних учених-правників, таких як: В. Акопов, Л. Андреева, О. Бандурка, О. Беляневич, В. Борисова, М. Болотіна, М. Брагінський, С. Булеца, С. Вавженчук, В. Васильєва, І. Венедіктова, Л. Веретельник, О. Вінник, В. Вітрянський, Н. Вознесенська, А. Гетьман, З. Гладун, Е. Голіна, О. Дзера, А. Довгерт, М. Дякович, Ю. Заїка, С. Занковський, І. Єршов, Л. Єфимова, О. Іоффе, В. Комаров, О. Кохановська, В. Лаптев, В. Луць, Р. Майданик, В. Маковій, В. Мілаш, В. Олюха, В. Резнікова, З. Ромовська, І. Сенюта, І. Спасибо-Фатєєва, Д. Степанов, С. Степаненко, А. Телестакова, С. Фурса, Є. Харитонов та ін.

Втім, на базі знань згаданих дослідників, їх теоретично-прикладних юридичних надбань, виникає необхідність здійснення аналізу деяких правових закономірностей і властивостей медичного договору з надання медичних послуг лікарями, лікарськими закладами щодо пацієнтів, котрі перебувають у критичному, клінічному стані через ушкоджене власне здоров'я, чи суттєво готові покращувати, чи змінювати стан людини за допомогою лікарських програм під керівництвом лікарів. Так, дотепер продовжується вакцинація населення від коронавірусу у світі, США створили антивірусні пігулки, з початку 2021 р. в Україні знизилася кількість захворювань на хворобу коронавірусу, територіальні одиниці України одержали переважно статус «жовтих зон». Отже, все це тією чи іншою мірою врегульовано поточним адміністративним, цивільним і господарським законодавством України, що позитивно і, на наш погляд, є дуже цивілізованим напрямом медично-правового регулювання.

Природно, сучасне право, законодавство, технології XXI століття вимагають серйозної деталізації медичних процесів та аналогічних послуг: 1) договірних і позадоговірних; 2) технічних і технологічних; 3) нормативних і застосовних страхових медичних випадків, розгорнутих медико-біологічних програм світового, транснаціонального і національного рівня з подолання коронавірусу; 4) казуальне обґрунтованих юридичних нормативів і правозастосовних висновків; 5) у сфері законної трансплантації донорських органів [2]; 6) зі створення фундаментальної медичної трансплантології (натепер) зі штучного вирощування, апробацією у житті (у приватних клініках)

і в комп'ютерній медичній мережі. «Варто зазначити, що дослідження цієї проблематики вітчизняними науковцями має фрагментарний характер і взагалі не висвітлює сутність і правову природу використання 3-д біопринтингу у сфері трансплантації органів» [3]. Трансплантація, на нашу думку, повинна бути врегульована за допомогою такого можливого та потужного НПА, як майбутній Медичний кодекс України, що спрямований на сучасні перспективи законотворчості щодо медичного та фармакологічного лікування. Його сенс і зміст запропонований багатьма вченими провідних держав світу ще наприкінці ХХ ст.

В Україні пропозицію про створення проекту Медичного кодексу як рецепційованого носія спеціальної галузі медичного права висловлюють і розробляють на концептуально-прикладному рівні вчені-правники З. Гладун (2000), В. Акопов (2001), І. Сенюта (2003), С. Стеценко (2004) та ін. [3].

Аналіз вищезгаданих наукових джерел (див: літературу) підтверджує актуальність, теоретичну та практичну значущість досліджуваної нами теми з історичних і сучасних аспектів цивільно-правової, господарсько-правової, медично-правової діяльності. Це здійснюється шляхом надання лікарських послуг за медичним договором як інструментом правового компромісу з усунення суперечностей і налаштування договірних сторін на конструктивну співпрацю заради життя і здоров'я конкретних людей. Нагадаємо італійський випадок із лікування коронавірусу, коли священнослужитель похилого віку відмовився від апарату штучної вентиляції легень на користь молодшої двадцятирічної особи, а сам до ранку помер, тобто «добровільно позбавив лікарів вибору між пацієнтами».

Постановка проблеми. Вважаємо, що у нашому дослідженні корисною є: 1) проблема співвідношення предмету й об'єкта договору з надання медичних послуг; 2) класифікація цих договорів із надання медичних послуг; 3) конкретизація повноважень суб'єктів за медичним договором; 4) істотні умови медичного договору; 5) формулювання концептуальних творчих науково-медичних, юридичних пріоритетів чи підходів, пов'язаних із застосуванням суб'єктами договірних медичних відносин з одержання певного економічного ефекту чи створення бізнес-продукту, яким подеколи виступають життя та здоров'я людини, наприклад, її слух, зір, рух, дихання, нюх, смак тощо.

Таким чином, у межах тематики дослідження підтверджуються кількісні та якісні характеристики сенсу і змісту медичного договору із його об'єктно-предметними елементарними складовими частинами щодо надання лікарських санітарно-епідеміологічних, фармакологічних та інших послуг, при їх можливому нормативному та казуальному тлумаченні, у процесі цивільно-правового та господарсько-правового, медично-правового, тобто комплексного регулювання задля вирішення можливих суперечностей суб'єктів договірних медичних відносин на практиці.

Тому об'єктивацією сфери дослідження є юридичні та медичні договірні відносини, що формуються у зв'язку з наданням лікарських послуг державними, приватними та іншими асоційованими закладами у цивільно-правовій, господарській, медично-біологічній та іншій фаховій діяльності.

Можемо стверджувати про практичну значущість створення військово-польових лікарень Міністерством оборони України на теренах АТО й ООС, що разом із Військово-медичними центрами проводили унікальні медичні операції з метою повернення життя військовослужбовцям і поліцейським і поновлення здоров'я поранених [4]. Така медична діяльність має належну загальнолюдську цінність для держави України шляхом формування відповідального громадянина та створення належного громадянського суспільства.

Природно, для аналітичного сприйняття об'єкта спостерігаємо за історичними та сучасними аспектами цивільно-правової та господарської діяльності медичних установ із надання лікарських послуг за медичним договором (див: ст. 901–907 ЦК України). Із цього гіпотетично випливає, що, якщо медичний договір із надання лікарських послуг у сферах цивільно-правового, господарсько-правового, медично-правового регулювання є корисним юридичним засобом, то ним повною мірою задовольняються насамперед лікарські життєстверджуючі інтереси, а вже потім – бізнесові інтереси суб'єктів цивільно-правових, медично-лікувальних і господарських відносин.

Панівними методами пізнання досліджуваної тематиці були та є історично-хронологічні аспекти медично-правової, цивільно-правової та господарської доктрин сучасності з надання договірних лікарських послуг. Це, на наш погляд, зміцнює та вдосконалює сенс і зміст роботи, її перманентність і сталість у дослідженні лікарських договорів із надання медичних послуг.

Втім, сутність лікарської бюджетної діяльності, наприклад, за Законом України «Про Державний бюджет на 2021 рік», пов'язана із проблемою функціонування державних медичних закладів щодо нових юридичних форм лікування пацієнтів за розподілом кадрових, фінансових, технічних, технологічних, часових і підприємницьких можливостей. Вони у комплексі, формуючи медичні, цивільно-правові, господарсько-правові, підприємницькі та інші відносини з надання лікарських послуг, спрямовані на конкретизацію медичної допомоги пацієнтові чи подолання певної епідемії у конкретному регіоні шляхом її локалізації, нейтралізації, із фаховим захистом медичного персоналу та населення.

Наприклад, у ЗМІ запевняють, що Китай у протидії коронавірусу перейшов до тотального обстеження населення за результатами аналізу крові. Отже, ці результати китайської пандемії (2020) мають таку статистику на 22 червня 2020 р.: всього захворювань – 83 396; смертельні випадки – 4 634; 5,6% від кількості захворювань; всього одужало 78 413, тобто 94% від числа захворілих; зараз хворіють 349 осіб, тобто 0,4%; критичних випадків зафіксовано всього 10 [5]. У зв'язку із цим, інтерпретуючи «Діалектику природи» Ф. Енгельса, можна стверджувати про те, що і медичні відносини мають історичний поступовий розвиток свого походження до теперішнього їхнього стану.

В основі історичного розвитку є: 1) сталі медичні відносини, які ґрунтуються на соціалізації, капіталізації, технократії, особливо у цивільно-правовій, господарській, медичній та іншій лікарській діяльності; 2) ідеї вільного здорового та перспективного планетарного суспільства. Таким чином, свобода вільного обігу капіталів сприяла історичному створенню своєрідного суспільного договору, який був предметом дослідження багатьох філософів минулого – Т. Гобса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля. Останній у «Філософії права» писав: «Відчуження власності у вільній діяльності здійснюється під видом договору. Договір є державою у зародку» [6]. Природно, історичні лікарські послуги та медичні договори, котрі уклалися та надавалися сторонами протягом багатьох століть у контексті Клятви Гіппократа, при здійсненні релігійних обрядів, не мали належної юридичної сили, але ідеологічно використовувалися на користь державно організованого суспільства для захисту тих відносин і загальнолюдських цінностей, які певним чином відображали міру свободи, справедливості та правопорядку. Відомо, що такий порядок існував у тій чи іншій державі тієї чи іншої епохи чи часу чи сфері медичного регулювання. Таким чином, від історичних аспектів цивільно-правової та господарської діяльності з надання лікарських послуг за медичним договором сформувалося реальне історичне надбання людства щодо лікарських договірних засад і послуг, що позитивно впливали та впливають на сучасне життя та здоров'я людства загалом.

Продовжуючи дослідження проблеми у контексті «теорії медичного договору з надання лікарських послуг» доцільно звернути увагу на генезис цих теоретичних надбань. Отже, за історичним поглядом на розвиток окресленого вчення його можна поділити на декілька історичних етапів, які подано у нашій інтерпретації: 1) стародавні часи: існували жреці, шамани, знахарі, менше – лікарі, тобто особи з належною професійною лікарською підготовкою; 2) Середньовіччя: лікарськими справами займалися переважно представники церкви, лікарі, подеколи цирульники. Лікарі об'єднувалися у союзи, де кожне об'єднання, тобто його Вища рада, надавала лікареві дозвіл на заняття лікарською діяльністю; 3) кінець XVIII – початок XX ст. – капіталізм і його вища стадія – імперіалізм – сприяли формуванню світської, релігійної лікарської освіти, а також більш організованій лікарській практиці залежно від престижності шару населення, у якому перебуває пацієнт; 4) радянський період – медична підготовка та лікарська діяльність здійснювалися під суворим контролем держави, з мінімізацією договірних лікарських відносин і надання медичних послуг; 5) сучасний період: третє десятиріччя XXI ст. – природний (синергетичний) розвиток договірних лікарських відносин із надання медичних послуг, у тому числі у лікарській підприємницькій діяльності, що є позитивним [7, с. 77–78]. В окреслених історичних аспектах спостерігатимемо за розвитком медичних договорів із надання лікарських послуг у межах провідних концепцій В. Нерсесянца, І. Новіцького, Д. Дождева та багатьох інших науковців – фахівців сучасності.

О. Іоффе розумів і сприяв походженню медичних та інших лікарських препаратів за фармакологічними та лікарськими договорами у межах цивільно-правового та господарського регулювання медичних відносин [9]. Згаданий автор розкрив поняття цивільного договору у медичній сфері з надання лікарських послуг. Це поняття є загальним і теоретично-прикладним, яке за своєю сутністю розуміється як явище з певними особливостями щодо предметно-об'єктних і суб'єктних ознак, суто цивілістичних і господарських відносин, у контексті сучасної медично-правової філософії.

Тому у XX ст. їх укладали між собою прогресивні держави й організації соціальної спрямованості, а О. Іоффе стверджував, що специфіка господарських відносин і договорів за своєю сутністю та специфікою не властива іншим договорам цивільного, медичного, лікарського права [9, с. 69–74]. Таким чином, спостерігаємо історичне, наукове, методичне та медико-юридичне народження нових цивільно-правових, господарських та інших галузевих і міжгалузевих термінів, понять, котрі формуються та використовуються у сфері договірних відносин у процесі надання досліджуваних лікарських послуг.

Деякі науковці вважають, що медичному договору у сфері надання лікарських послуг властиві ознаки, які подаємо в нашій інтерпретації: 1) суб'єктний склад, договірними сторонами якого є:

а) фізичні особи, одним із яких є лікар-фахівець, іншим – пацієнт за цивільним законодавством;

б) юридичні (лікарські установи) та фізичні особи (пацієнти) за цивільним законодавством;

в) юридичні особи – суб'єкти господарювання, котрі між собою здійснюють надання господарських послуг для здійснення лікарської діяльності з надання медичних послуг;

2) форма договору є: а) письмово – плановою, тобто з актів – документів цивільно-правового та господарського значення; б) комп'ютерно-мережева, електронна;

3) обов'язковість медичного договору для сторін-учасників;

4) мета цього договору – досягнення відповідних правових, економічних, господарських і медично-лікарських результатів, що дозволило виокремити ці договори в особливу групу – цивільно-правових і господарських [10, с. 34; 11, с. 126–128].

Таким чином, сутність медичного договору з надання лікарських послуг полягає у його корисності для здійснення підприємництва, а також збереження й удосконалення у процесі реалізації лікарської ефективності з надання медичних послуг, одержання прибутку за допомогою сучасних медичних технологій, задоволення інтересів населення у сфері охорони здоров'я.

Відомо, що у сучасних умовах Україна як держава тяжіє до європейської цивілізації та її культури, поєднуючи бюджетну та страхову медицину. Це впливає із Міжнародної угоди «Про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони». Це підтверджує соціально-правовий аспект об'єднання світових держав за міжнародними угодами у різні союзи з подальшим наданням одна одній військової, політичної, економічної, фінансової, медичної, фармакологічної та науково-технічної допомоги.

Список використаних джерел:

1. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/0/691-strategiya.pdf> (дата звернення 17.09.2021)
2. Програма медичних гарантій – 2021: пропозиції за напрямом первинна медична допомога. URL: <https://nszu.gov.ua/vimogi-pmg-2021/daily-news/programma-medichnih-garantij-2021-propoziciji-za-napryamom-pe-16> (дата звернення 17.09.2021)
3. Новіков М.М. Санкціонована судом крайня необхідність у теорії відшкодування фізичної шкоди, заподіяної злочином. *Право України*. 2013. № 1–2. С. 358–364.
4. Сенюта І.Я., Любінець О.В. Медичний кодекс, як основа в реформуванні охорони здоров'я України. *Український медичний часопис: актуальні питання юридичної практики*. 2006. № 3 (53). С. 5–10.
5. Права та пільги учасникам АТО/ООС, гарантовані державою, збережено. URL: <https://mrd.gov.ua/en/participants-of-ato/7053-prava-ta-pilgi-uchasnikam-ato-oos-garantovani-derzhavoyu-zberezhenno> (дата звернення 17.09.2021)
6. Коронавірус у Китаї. URL: <https://index.minfin.com.ua/reference/coronavirus/geography/china/> (дата звернення 17.09.2021)
7. Гегель Г. *Філософія права*. URL: <https://www.marxists.org/russkij/hegel/phil-prava.pdf> (дата звернення 17.09.2021)
8. Історія держави і права України : навчальний посібник / А.С. Чайковський, В.І. Батрименко, О.Л. Копиленко та ін. ; за ред. А.С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 384 с.
9. Багалій Д.І. Історія Слобідської України / передмова, коментар В.В. Кравченка. Харків : Дельта, 1993. 256 с.
10. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». Москва : Статут, 2000. 777 с.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.07>

МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Прокоп'єв Роман Євгенович,
кандидат юридичних наук,
головний інженер
(Регіональна філія
«Південна залізниця»
акціонерного товариства
«Укрзалізниця», м. Харків, Україна)

Актуальність статті полягає у тому, що працівники транспорту несуть значну відповідальність за життя та здоров'я людей, котрі користуються залізничним транспортом, забезпечуючи належні умови перевезення, експлуатацію залізничного транспорту тощо. Варто пам'ятати, що праця залізничників тісно пов'язана із джерелами підвищеної небезпеки, а тому у процесі перевезення пасажирів і багажу важливим є чітке дотримання умов і стандартів праці, дотримання дисципліни праці, заходів охорони праці з метою недопущення ситуацій, які становлять загрозу життю та здоров'ю людини. Окрім цього, трудовим договором на працівника покладається бережливе ставлення до майна підприємства, на якому працює особа, збереження його цілісності, охорони такого майна, але у процесі трудової діяльності будь-якої людини хоча б раз у житті виникають ситуації, коли все ж таки завдається шкода майну роботодавця, а на особу покладається обов'язок щодо її відшкодування, що спричиняє застосування до такого працівника матеріальної відповідальності. Матеріальна відповідальність працівників залізничного транспорту є досить багатоаспектною, оскільки робота таких працівників пов'язана із рухом поїздів, використанням різноманітного майна у процесі проведення ремонтних робіт, перевезенням вантажів, багажу, пасажирів тощо. Метою статті є визначення основних аспектів матеріальної відповідальності працівників залізничного транспорту. Для досягнення поставленої мети у статті здійснюється розгляд та аналіз поняття «матеріальна відповідальність працівника», окреслюються її основні ознаки. У статті здійснено розгляд наукових підходів різних вчених до термінологічного розуміння поняття «матеріальна відповідальність працівника» та запропоновано власне розуміння поняття «матеріальна відповідальність працівників залізничного транспорту». Окреслено основні закони, які стосуються регулювання залізничного транспорту, зроблено висновок про те, що окремої статті про майнову відповідальність саме працівників залізничного транспорту та порядок її застосування профільними законами у сфері залізничного транспорту не визначено. У рамках статті визначено й окреслено основні ознаки матеріальної відповідальності працівників залізничного транспорту.

Ключові слова: відповідальність, матеріальна відповідальність, працівник, залізничний транспорт, перевезення.

MATERIAL RESPONSIBILITY OF EMPLOYEES RAILWAY TRANSPORT

Prokopiev Roman Yevhenovych,
Candidate of Legal Sciences,
Chief Engineering Officer
(Regional branch "Southern Railways" of
JSC "Ukrainian Railways",
Kharkiv, Ukraine)

The relevance of the article is that transport workers have a significant responsibility for the life and health of people who use rail transport, while ensuring proper transportation conditions, operation of rail transport and more. It should be remembered that the work of railways is closely linked to sources of increased danger, and therefore in the process of transporting passengers and luggage is important to strictly comply with labor conditions and standards, labor discipline, labor protection measures to prevent situations that constitute threat to human life and health. In addition, the employment contract imposes on the employee a careful attitude to the property of the enterprise where the person works, preserving its integrity, protection of such property. But in the course of any person's employment, at least once in a lifetime, there are situations when the property of the employer is still damaged, and the person is obliged to compensate it, which leads to the application of financial liability to such an employee. The material responsibility of railway workers is quite multifaceted, as the work of such workers is associated with the movement of trains, the use of various property in the process of repair work, transportation of goods, luggage, passengers and more. The purpose of the article is to determine the main aspects of liability of railway transport workers. To achieve this goal, the article considers and analyzes the concept of "employee liability", outlines its main features. The article examines the scientific approaches of various scientists to the terminological understanding of the concept of "employee liability" and offers its own understanding of the concept of "liability of railway workers". The basic laws concerning the regulation of railway transport are outlined and it is concluded that a separate article on the property liability of railway transport workers and the procedure for its application are not defined by the relevant laws in the field of railway transport. The article identifies and outlines the main features of liability of railway transport workers.

Key words: responsibility, material responsibility, employee, railway transport, transportation.

Постановка проблеми. Працівники транспорту несуть значну відповідальність за життя та здоров'я людей, котрі користуються залізничним транспортом, забезпечуючи належні умови перевезення, експлуатацію залізничного транспорту тощо. Варто пам'ятати, що праця залізничників тісно пов'язана із джерелами підвищеної небезпеки, а тому у процесі перевезення пасажирів і багажу важливим є чітке дотримання умов і стандартів праці, дотримання дисципліни праці, заходів охорони праці з метою недопущення ситуацій, які становлять загрозу життю та здоров'ю людини. Окрім цього, трудовим договором на працівника покладається бережливе ставлення до майна підприємства, на якому працює особа, збереження його цілісності, охорони такого майна, але у процесі трудової діяльності будь-якої людини хоча б раз у житті виникають ситуації, коли все ж таки завдається шкода майну роботодавця, а на особу покладається обов'язок щодо її відшкодування, що спричиняє застосування до такого працівника матеріальної відповідальності. Матеріальна відповідальність працівників залізничного транспорту є досить багатоаспектною, оскільки робота таких працівників пов'язана із рухом поїздів, використання різноманітного майна

ПАТ «Укрзалізниця» у процесі проведення ремонтних робіт, перевезення вантажів, багажу, пасажирів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблеми матеріальної відповідальності працівників транспорту розглядали такі вчені, як: Ю.В. Баулін, В.С. Венедиктов, В.В. Волинець, Л.О. Гайдаренко, В.В. Гладкий, П.С. Луцюк, С.В. Синенко, О.І. Хайнус, Н.М. Хуторян.

Невирішені раніше проблеми. Інститут матеріальної відповідальності у трудовому праві не є достатньо дослідженим, а тому й питання матеріальної відповідальності працівників залізничного транспорту не є визначеними на належному рівні, що і зумовлює подальші наукові пошуки у вказаній сфері.

Метою статті є визначення основних аспектів матеріальної відповідальності працівників залізничного транспорту. Для досягнення поставленої мети у статті здійснюється розгляд та аналіз поняття «матеріальна відповідальність працівника», окреслюються її основні ознаки.

Виклад основного матеріалу. В енциклопедичному словнику матеріальну відповідальність робітників і службовців за трудовим правом визначено як обов'язок працівника відшкодувати шкоду, заподіяну ним підприємству (установі, організації) у межах і в порядку, встановленому трудовим законодавством [1, с. 210]. Водночас у науковій літературі прийнято матеріальну відповідальність розглядати у сукупності двох складових частин: відповідальності роботодавця та відповідальності працівника. Зокрема, таку позицію висловлює Г.І. Чанишева, котра говорить про те, що матеріальна відповідальність у трудовому праві складається із двох частин: матеріальної відповідальності працівника за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації, та матеріальної відповідальності підприємства за шкоду, заподіяну працівнику [2, с. 227]. Ми також є прихильниками розгляду матеріальної відповідальності у контексті її поділу на відповідальність працівника щодо роботодавця та навпаки, але у контексті нашого дослідження ми все ж будемо розглядати один із різновидів такої відповідальності, а саме матеріальну відповідальність працівника залізничного транспорту.

Загалом матеріальну відповідальність у трудовому праві В.І. Щербина визначає як передбачену нормами трудового законодавства необхідність однієї зі сторін трудових правовідносин відшкодувати матеріальну шкоду (а подеколи і моральну), заподіяну іншій стороні внаслідок неналежного виконання своїх трудових обов'язків [3, с. 84]. Матеріальну відповідальність, на думку С.Ф. Гуцу, необхідно розглядати як обов'язок працівника відшкодувати у встановлених законом розмірах і порядку шкоду, завдану роботодавцю, з яким він перебуває у трудових правовідносинах, протиправним і винним порушенням своїх обов'язків [4, с. 250]. Широке визначення поняття матеріальної відповідальності працівників надає Ю.В. Баулін як передбачене нормами трудового права особливе правове становище заподіювача шкоди й уповноваженої особи, що реалізується в охоронних правовідносинах і виявляється в обов'язку заподіювача шкоди незалежно від його бажання зазнати відшкодування за його рахунок заподіяної шкоди у порядку, встановленому законом, а також у праві уповноваженої особи зажадати відшкодування шкоди та застосувати у необхідних випадках заходи забезпечення виконання цієї вимоги [5, с. 149]. Наведені вище позиції вчених зводяться до одного: матеріальна відповідальність є обов'язком особи-працівника здійснити відшкодування шкоди іншій особі – роботодавцю, яку працівник завдав, порушуючи свою посадову інструкцію чи умови трудового договору. Водночас вказаний обов'язок має ґрунтуватися на певних законодавчих і нормативно-правових нормах, закріплюватися у посадових інструкціях, окремих положеннях, інших актах, що визначають аспекти такого виду відповідальності.

Загальним актом у питанні матеріальної відповідальності працівників є норми Кодексу законів про працю України, а саме глави IX «Гарантії при покладенні на працівників матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації». Ст. 130 Кодексу Законів про працю закріплює положення про те, що працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків [6]. Нормами Закону України «Про транспорт» передбачено виключно відповідальність підприємств транспорту. Так, ч. 2 ст. 13 закріплено, що підприємство транспорту, діяльність якого пов'язана з підвищеною небезпекою, несе матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок загибелі або ушкодження здоров'я пасажира під час користування транспортом, у порядку, встановленому чинним законодавством України [7]. Норми щодо відповідальності працівників транспорту вказаним законом не закріплені. Це саме можна сказати про профільний закон у сфері залізничного транспорту – Закон України «Про залізничний транспорт», норми якого містять виключно ст. 24, якою закріплено положення, відповідно до якого відправники, одержувачі вантажів і власники під'їзних колій несуть матеріальну відповідальність згідно із чинним законодавством України за пошкодження контейнерів і рухомого складу перевізників, а перевізники – за втрату і пошкодження транспортних засобів, що їм не належать, у розмірі фактично заподіяної шкоди [8]. Окремої статті про майнову відповідальність саме працівників залізничного транспорту та порядок її застосування вказаним законом не визначено. Це говорить про загальне регулювання матеріальної відповідальності працівників транспорту та визначення специфіки відповідальності працівників залізничного транспорту у підзаконних нормативно-правових актах.

Для працівників окремих галузей господарства, у тому числі транспортної сфери, на нашу думку, наявні певні особливості у визначенні матеріальної відповідальності працівників, а тому необхідним є окреслення основних рис такої відповідальності щодо працівників залізничного транспорту. Загалом під матеріальною відповідальністю працівників залізничного транспорту ми пропонуємо розуміти окремий самостійний вид юридичної відповідальності, суть якої зводиться до встановлення обов'язку відшкодування працівником залізничного транспорту шкоди, яка ним заподіяна у зв'язку з порушенням посадової інструкції, невиконанням чи неналежним виконанням покладених на нього трудових обов'язків, передбачених умовами трудового договору, вчиненням чи, навпаки, не вчиненням певних дій, що призвели до виникнення шкоди, яку варто відшкодувати іншій стороні трудового договору – роботодавцю, та виражається у відшкодування завданих збитків за власний рахунок, але у межах, визначених трудовим законодавством і незалежно від притягнення працівника до інших видів юридичної відповідальності.

Основними рисами матеріальної відповідальності працівників залізничного транспорту варто назвати такі:

є особливим видом юридичної відповідальності, яка застосовується до працівників залізничного транспорту. Загалом про розгляд матеріальної відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності науковці висловлюються досить стримано. Про віднесення матеріальної відповідальності до окремого виду юридичної відповідальності у науковій літературі говорив Л.О. Гайдаренко, який вказував на те, що матеріальна відповідальність працівників за трудовим договором є окремим видом юридичної відповідальності, оскільки існує у праві самостійно й реалізується у рамках правоохоронних відносин у складі трудових відносин [9, с. 34], проте не всі науковці дотримуються наведеної вище позиції. Так, наприклад, Н.М. Хуторян вважає, що матеріальна відповідальність не може розглядатися як вид юридичної

відповідальності поряд із дисциплінарною та цивільно-правовою, оскільки в її основі лежить не якась конкретна сфера правових відносин, а певна форма пропонованих до правопорушника санкцій, і слід віднести матеріальну відповідальність не до видів, а до форм реалізації всіх видів юридичної відповідальності [10, с. 141]. Що стосується працівників залізничного транспорту, то питання матеріальної відповідальності таких працівників є самостійним видом юридичної відповідальності, а отже, її варто досліджувати й окреслювати виключно шляхом комплексного аналізу нормативно-правових актів, які регулюють аспекти праці таких працівників: наказів, положень, порядків, статутів, посадових інструкцій окремих працівників тощо. Як приклад, п. 105 статуту Статутом залізниць України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 квітня 1998 р. № 457, передбачено, що залізничні, вантажовідправники, вантажоодержувачі, пасажирів, транспортні, експедиторські та посередницькі організації й особи, які виступають від імені вантажовідправника і вантажоодержувача, несуть матеріальну відповідальність за перевезення у межах і розмірах, передбачених цим Статутом та окремими договорами. Статутом залізниць України у розділі VII «Відповідальність залізничні, вантажовідправників» також детально регламентовано аспекти матеріальної відповідальності [11]. Важливим актом, який, на нашу думку, варто застосовувати у дослідженні питання матеріальної відповідальності, є Порядок розпорядження майном акціонерного товариства «Українська залізниця» від 22 листопада 2017 р. № 1054, який визначає механізм списання майна, зазначеного у ч. 1 ст. 10 Закону України «Про особливості утворення акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування», а також списання, відчуження, передачі у користування, оренду, концесію майна, внесеного до статутного капіталу ПАТ «Українська залізниця», та майна, набутого товариством [12]. Вказаний акт є важливим для визначення порушень матеріально-відповідальної особи за списання майна, віднесеного до АТ «Укрзалізниця» з подальшою метою оцінювання її дій і виконання посадових обов'язків. Питання матеріальної відповідальності визначені й окремими актами, які стосуються перевезення. Одним із таких актів варто назвати Правила перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України, затверджених наказом Міністерства транспорту та зв'язку України від 27 грудня 2006 р. № 1196 [13] тощо;

матеріальна відповідальність працівника має певну чітко визначену мету. Дійсно, щодо працівників, у тому числі працівників залізничного транспорту, такий вид відповідальності має виховний характер і чітку мету. Погодимося із думкою С.С. Каринського, котрий зазначає, що основними цілями матеріальної відповідальності працівників є: 1) сприяння у вихованні відчуття поваги до майна власника підприємства, установи, організації; 2) зміцнення трудової дисципліни; 3) охорона (захист) заробітної плати від необґрунтованих утримань [14, с. 13]. Подібну мету матеріальної відповідальності окреслює й О.І. Хайнус. Науковець розглядає матеріальну відповідальність працівника як обов'язок відшкодувати в установленому законом розмірі й порядку завдану ним пряму дійсну шкоду майну роботодавця протиправним винним порушенням взятих на себе за трудовим договором обов'язків. Цей обов'язок, на думку науковця, має на меті: захист майна роботодавця від пошкодження, втрати, розкрадання та забезпечення відшкодування завданої шкоди працівником; забезпечення гарантії працівникові при покладенні на нього матеріальної відповідальності, охорона його заробітної плати від надмірних, незаконних і безпідставних стягнень; виховання у працівника бережливого старанного і дбайливого ставлення до майна роботодавця, яке передається йому для здійснення його трудової функції у запобігання заподіяння шкоди майну роботодавця [15, с. 411]. Ми погоджуємося із наведеною

вище думкою, оскільки покладення на працівника матеріальної відповідальності за шкоду, спричинену своїми діями щодо пошкодження майна, та необхідності відшкодування завданих збитків є одним із напрямків стимулювання особи до належної поведінки у межах виконання своїх трудових обов'язків і вчинення активних дій щодо збереження довіреного працівнику майна, а тому матеріальна відповідальність забезпечує здійснення виховної функції щодо особи, стимулює її до належної поведінки. Метою матеріальної відповідальності працівників залізничного транспорту є збереження матеріальних цінностей, які є власністю АТ «Укрзалізниця», цінностей, що знаходяться у пасажирському вагоні (наприклад для провідників), на вокзалах, на складах тощо;

матеріальна відповідальність працівників залізничного транспорту має специфічний об'єкт посягання. Із цього приводу погодимося із думкою В.І. Щербини, щодо того, що предметом дисциплінарного матеріального правопорушення є конкретне майно роботодавця, тобто засоби, які використовуються на підприємстві, в установі, організації для досягнення ними статутних цілей, або засоби, що використовує працівник у роботодавця – фізичної особи для виконання трудової функції. До цих засобів слід зараховувати: будівлі та приміщення, технологічне обладнання, верстати, машини, транспортні засоби, вимірювальні прилади, спеціальний одяг, матеріали, вироби, продукцію, паливо, енергію, грошові цінності тощо [3, с. 84]. Що стосується об'єктів за які працівники залізничного транспорту можуть нести матеріальну відповідальність, то такі об'єкти є досить різноманітними, різноманітними та пов'язані як із забезпеченням комфортних умов перевезення пасажирів (постільна білизна, наявність відповідного інвентарю для здійснення перевезень), так і стосуються, наприклад, ремонту рухомого складу, збереження запчастин, паливно-мастильних матеріалів, ремонту техніки, колій, різноманітних вантажів, які здійснюються перевезенням залізничним транспортом, грошовими коштами, у тому числі й коштами, які передбачені на проведення різноманітних тендерів, укладання договорів тощо;

матеріальна відповідальність працівників залізничного транспорту за загальним правилом настає саме у разі порушення працівником актів, що визначають дисципліну праці особи, посадової інструкції, норм нормативно-правих актів, норм трудового договору, яким на працівника покладаються повноваження щодо необхідності збереження майна залізниці. Основним актом варто назвати Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 січня 1993 р. № 55, у якому у п. 3 зазначено, що кожен працівник зобов'язаний: знати і неухильно виконувати його вимоги; дотримуватися порядку і правил, установлених чинним законодавством, правил технічної експлуатації залізниць, наказів, інструкцій та інших нормативних актів, що діють на залізничному транспорті, точно і своєчасно виконувати накази та розпорядження керівників; забезпечувати безпеку руху поїздів і маневрової роботи, виконувати вимоги правил і норм охорони праці, техніки безпеки, виробничої санітарії, пожежної безпеки й охорони навколишнього природного середовища; берегти матеріально-технічні засоби, забезпечувати схоронність вантажів і багажу, вживати заходів до запобігання випадкам їх розкрадання, втрат, пошкоджень і псування [16]. Окрім того, кожний працівник під особистий підпис ознайомлюється зі своєю посадовою інструкцією, а тому говорити про те, що до матеріальної відповідальності притягуються виключно особи, у яких у посадовій інструкції прописано, що це є матеріально-відповідальна особа, не можна. Матеріальну відповідальність несуть всі працівники, але її розмір може різнитися;

на залізничному транспорті передбачено різний порядок виявлення порушень, що передбачають настання матеріальної відповідальності. Тобто вирішуючи питання

про притягнення працівників до матеріальної відповідальності, роботодавець під час розгляду справи повинні визначити, порушення яких конкретних норм стали причиною завданої шкоди. Так, наприклад, це може бути здійснено шляхом проведення інвентаризації активів, що здійснюється відповідно до Положення про інвентаризацію активів і зобов'язань, затвердженої наказом Міністерства фінансів України від 02 вересня 2014 р. № 879 [17]. Ст. 130, 132, 133 КЗпП України передбачено, що обов'язковими умовами притягнення працівника до матеріальної відповідальності є винні протиправні дії працівника, порушення ним своїх трудових обов'язків, наявність прямої дійсної шкоди та її розмір, а відповідно до ст. 135 КЗпП України розмір заподіяної підприємству, установі, організації шкоди визначається за фактичними втратами, на підставі даних бухгалтерського обліку [6]. Таким чином, для підтвердження розміру завданої працівником матеріальної шкоди мають бути надані для цього певні розрахунки, а також обґрунтування, у чому сам полягає завдана шкода;

можливість покладення на працівників залізничного транспорту як повної, так і обмеженої матеріальної відповідальності. Із цього приводу варто погодитися із висновком Ф.А. Цесарського, який вчений робить на основі аналізу норм Кодексу законів про працю. Так, коли йдеться про матеріальну відповідальність, то у трудовому договорі має бути чітко визначена форма цієї відповідальності. КЗпП України визначає види матеріальної відповідальності, що мають бути конкретизовані у тексті трудового договору: матеріальну відповідальність у межах середнього місячного заробітку (ст. 132), повну матеріальну відповідальність (ст. 134), матеріальну відповідальність у випадках, коли фактичний розмір збитків перевищує їх номінальний розмір (ст. 135) [18, с. 82]. У питанні працівників залізничного транспорту варто детально аналізувати норми законодавства, нормативно-правових актів, посадових інструкцій, де загалом і передбачаються умови й обсяги матеріальної відповідальності кожного конкретного працівника. Тобто має бути забезпечено індивідуальний підхід до обсягів матеріальної відповідальності працівників залізничного транспорту.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що питання матеріальної відповідальності працівників залізничного транспорту залишається відкритим. Це пов'язано із невизначеністю самої природи матеріальної відповідальності, її сутності, відсутністю єдиного нормативно-правового закріплення поняття матеріальної відповідальності працівників залізничного транспорту та відсутністю упорядкованих норм у вказаній сфері.

Список використаних джерел:

1. Трудовое право : энциклопед. слов. / ред. кол.: С.А. Иванов и др. Москва : Сов. энцикл., 1979. 330 с.
2. Чанишева Г.І. Відповідальність роботодавця за трудовим законодавством. *Публічне право*. 2016. № 2. С. 225–232.
3. Щербина В.І. Підстави притягнення працівника до матеріальної відповідальності. *Правова позиція*. 2016. № 1. С. 83–87.
4. Гуцу С.Ф. Матеріальна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності в трудовому праві. *Право і безпека*. 2011. № 3. С. 248–251.
5. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / кол. авт., відп. ред. Ю.В. Баулін. Донецьк : ПП «ВД Кальміус», 2013. 424 с.
6. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 року № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.
7. Про транспорт : Закон України від 10.11.1994 р. № 232/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 51. Ст. 446.

8. Про залізничний транспорт : Закон України від 04.07.1996 № 273/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 40. Ст. 183.
9. Гайдаренко Л.О. Матеріальна відповідальність працівника: поняття та особливості. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 2. С. 33–38.
10. Хуторян Н.М. Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 264 с.
11. Статут залізниці України : постанова Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 р. № 457. *Офіційний вісник України*. 1998. № 14. С. 150. Ст. 548.
12. Про затвердження Порядку розпорядження майном акціонерного товариства «Українська залізниця» : постанова Кабінету Міністрів України від 22.11.2017 р. № 1054. *Офіційний вісник України*. 2018. № 4. С. 74. Ст. 155.
13. Про затвердження Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України : наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 27.12.2006 № 1196. *Офіційний вісник України*. 2007. № 26. С. 51. Ст. 1065.
14. Каринский С.С. Материальная ответственность рабочих и служащих по советскому трудовому праву. Москва : Госюриздат, 1955. 243 с.
15. Хайнус О.І. Поняття матеріальної відповідальності працівників у трудовому праві. *Часопис Київського університету права*. 2011. Вип. 4. С. 410–414.
16. Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту : постанова Кабінету Міністрів України від 26.01.1993 р. № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-93-%D0%BF#Text>
17. Про затвердження Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань: наказ Міністерства фінансів України від 02.09.2014 № 879. *Офіційний вісник України*. 2014. № 91. С. 560. Ст. 2627.
18. Цесарський Ф.А. Особливості трудового договору із матеріально відповідальними особами. *Право та інновації*. 2017. № 2 (18). С. 81–85.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 347.791.3:656.612(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.08>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕЄСТРАЦІЇ МАЛИХ СУДЕН В УКРАЇНІ

Балобанов Олександр Олегович,
кандидат юридичних наук,
професор кафедри морського права
(Одеський національний морський
університет, Одеса, Україна)

Пальченко Алла Анатоліївна,
старший викладач кафедри морського
права
(Одеський національний морський
університет, Одеса, Україна)

Правові аспекти реєстрації маломірних суден в Україні мають актуальність у зв'язку з потребою вдосконалення цього питання. Сама процедура купівлі-продажу судна є важливим етапом у питаннях використання власності, тобто судна. Неправильне оформлення документів може стати причиною неможливості подальшої реєстрації судна. Уряд спростив реєстрацію суден. Відтепер усі власники маломірних суден звільнені від обов'язкового проходження технічного огляду під час реєстрації, а 30% судновласників – від обов'язкової реєстрації. Зміни до порядку про реєстрацію є певною мірою позитивними, але все ще потребують внесення додаткових змін до законодавства України з метою забезпечення їх належного застосування. Сучасні процеси демократизації суспільства зумовили те, що судна стали предметами товарообігу, зокрема міжнародного. Водночас у певних випадках здійснення зазначеного товарообміну судна підпадають під вимоги того чи іншого правового режиму. У зв'язку з тим, що більшість маломірних суден ввозяться з-за кордону, вони тією чи іншою мірою підлягають виконанню наведених режимів. Аналогічні режими застосовуються і в інших країнах. Одні держави використовують систему реєстрації суден із залученням органів судової влади, інші передбачають наявність спеціальних органів реєстрації, треті використовують змішану структуру, а четверті делегують частину функцій, пов'язаних із визначенням національної належності суден, юридичним та адвокатським установам. Дві категорії суден, які звільнені від реєстрації, все ж таки можуть бути зареєстровані в Судновій книзі України за бажанням власника судна, як і інші малі судна, спортивні судна, історичні копії суден, інші судна, що не підлягають обов'язковій реєстрації. Законодавча площина постійно змінюється залежно від політичної, економічної ситуації в кожній окремій країні.

Ключові слова: реєстрація, маломірне судно, Україна, транспортний засіб, власник судна.

LEGAL ASPECTS OF REGISTRATION OF SMALL VESSELS IN UKRAINE

Balobanov Aleksander Olegovich,
Candidate of Law,
Professor of the Department
of Marine Law
(Odessa National Maritime University,
Odessa, Ukraine)

Palchenko Alla Anatoliyivna,
Senior Lecturer of the Department
of Marine Law
(Odessa National Maritime University,
Odessa, Ukraine)

The legal aspects of the registration of small vessels in Ukraine are relevant due to the need to improve this issue. The very procedure of buying and selling a vessel is an important step in the use of property, ie the vessel. Improper execution of documents may cause the impossibility of further registration of the vessel. The government has simplified vessel registration. From now on, all owners of small vessels are exempted from the mandatory technical inspection during registration, and 30% of shipowners – from mandatory registration. Changes to the registration procedure are to some extent positive, but still require additional amendments to Ukrainian legislation to ensure their proper application. Modern processes of democratization of society have led to the fact that ships have become objects of trade, including international. In this case, in certain cases, the implementation of the specified exchange of goods vessels fall under the requirements of a particular legal regime. Due to the fact that most small vessels are imported from abroad, they are to some extent subject to these regimes. Similar regimes are used in other countries. Some states use a system of vessel registration involving the judiciary, others provide for special registration bodies, still others use a mixed structure, and still others delegate some of the functions related to determining the nationality of vessels, to legal and legal institutions. Two categories of vessels that are exempt from registration can still be registered in the Ship Register of Ukraine at the request of the shipowner as well as other small vessels, sports vessels, historical copies of vessels, other vessels that are not subject to mandatory registration. The legislative plane is constantly changing depending on the political and economic situation in each country.

Key words: registration, small vessel, Ukraine, vehicle, vessel owner.

Постановка проблеми. Правові аспекти реєстрації маломірних суден в Україні мають актуальність у зв'язку з потребою вдосконалення цього питання. Сама процедура купівлі-продажу судна є важливим етапом у питаннях використання власності, тобто судна. Неправильне оформлення документів може стати причиною неможливості подальшої реєстрації судна. Уряд спростив реєстрацію суден. Відтепер усі власники маломірних суден звільнені від обов'язкового проходження технічного огляду під час реєстрації.

Огляд останніх досліджень та публікацій. Важливі питання досліджуваної проблеми розглядалися в працях вітчизняних учених, зокрема, у роботах Л.О. Гришина, П.М. Карась, Л.М. Філіпішина, І.М. Манаєнко, І.В. Просьяник.

Завдання дослідження – визначити правові аспекти реєстрації маломірних суден в Україні, розглянути нові зміни до Порядку про реєстрацію маломірних суден.

Основний матеріал дослідження. За загальним правилом судно – це споруда, яка має водонепроникний корпус та має здатність пересуватись по воді та перевозити вантажі та пасажирів. Маломірні судна – безпалубні невеликі шлюпки та човни, катери з надбудовами і без них, найчастіше мають місцеві назви: баркас, дубки, фелюги, плавучі дачі тощо.

Проте законодавство України не дає одного визначення маломірного судна. Державний Комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва, Міністерство транспорту України дає визначення маломірного судна: Маломірне судно – яхта, катамаран, спортивний та прогулянковий катери, водний мотоцикл, що належать фізичним особам (резидентам і нерезидентам) та зареєстровані у відповідних реєстраційних органах за правилами країни. Згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за порушення правил судноплавства, маломірними суднами у частинах першій, третій, четвертій і п'ятій статті 116, частині другій статті 116-1, частині третій статті 116-2, частині першій статті 117, статті 118, частині третій статті 129, частині п'ятій статті 130 цього Кодексу слід вважати самохідні судна з головними двигунами потужністю менш як 75 к.с. (55 кВт) і несамохідні судна та парусні судна валовою місткістю менш як 80 реєстрових тон (або одиниць), а також моторні судна незалежно від потужності двигунів, але валовою місткістю не більш як 10 реєстрових тон (або одиниць) та несамохідні судна (гребні човни вантажопідйомністю 100 і більше кілограмів, байдарки – 150 і більше кілограмів та надувні судна – 225 і більше кілограмів), що належать громадянам [1].

Правила класифікації та побудови малих суден застосовуються до таких типів суден: самохідних суден із твердим корпусом, призначених для руху в водозаміщувальному, перехідному або глісуючому режимах зі швидкістю, що не перевищує 14 м/с, незалежно від потужності головних двигунів; самохідних надувних суден із жорстким днищем, що призначені для руху в водозаміщувальному, перехідному та/або глісуючому режимах зі швидкістю, що не перевищує 14 м/с, незалежно від потужності головних двигунів; самохідних надувних і каркасно-тканинних суден, призначених для руху в водозаміщувальному режимі, з потужністю головного двигуна не більше 4,5 кВт; несамохідних і стоїчних суден із жорстким корпусом, на яких встановлені механізми та обладнання з сумарною потужністю первинних двигунів енергетичної установки менш ніж 100 кВт; несамохідних і стоїчних суден, плавучих споруд і засобів із надувним корпусом без енергетичної установки; матеріалів і виробів, виготовлення яких повинно здійснюватися під наглядом Регістра.

Ці правила визначають вимоги, за умови виконання яких судну, плавучій споруді або холодильній установці судна може бути призначений клас Регістра. Привласнення судну класу Регістра означає відповідність конструкції судна застосовним вимогам Правил, а його технічного стану – умовам експлуатації, і прийняття судна під технічне спостереження Регістра на встановлений період, із проведенням усіх видів оглядів, наказаних «Правилами огляду судів». Регістр може привласнити клас судну за результатами технічного спостереження за його спорудою (виготовленням), а також привласнити або відновити клас судну, що знаходиться в експлуатації. Відновлення класу означає підтвердження Регістром відповідності конструкції судна та його технічного стану умовам, на яких був раніше привласнений клас, і продовження технічного спостереження Регістра на період, встановлений Правилами. Клас судну привласнюється або поновлюється Регістром, як правило:

- на шестирічний період для моторних і парусних суден із металевим корпусом, окрім суден із динамічними принципами підтримки;
- на восьмирічний період для несамохідних, гребних і стоїчних суден із металевим корпусом;

– на п'ятирічний період для будь-яких суден із не металевим корпусом і судів з динамічними принципами підтримки.

В обґрунтованих випадках Регістр може привласнити або відновити клас на менший термін. Наявність у судна класу чинного Регістра означає, що судно знаходиться під передбаченим Правилами технічним спостереженням Регістра за його технічним станом і повністю або певною мірою, визнаною Регістром за достатню, відповідає тим вимогам Правил, які застосовні до судна відповідно до його призначення, умов експлуатації та символу класу судна [2].

Класифікаційне свідоцтво та Свідоцтво про придатність малого судна до плавання втрачають силу, і дія класу судна припиняється Регістром, у випадках:

- непред'явлення судна загалом або окремих його елементів до призначеного періодичного або позачергового огляду в наказаний термін;
- аварійного випадку (судно має бути пред'явлене до позачергового огляду по місцю, в районі якого стався аварійний випадок, або відразу по приходу в базу (місце стоянки));
- введення не схвалених Регістром конструктивних змін і змін у постачанні судна в бік зменшення від наказаного Правилами;
- виконання ремонту спостережуваних елементів судна без схвалення й без спостереження Регістра;
- невчасного виконання наказаних конкретних вимог, що були за попереднього огляду судна умовою привласнення або збереження класу Регістра;
- припинення за ініціативою або з вини судовласника процесу огляду судна, що проводиться Регістром;
- виведення судна з експлуатації на період, що перевищує дату подальшого періодичного огляду, для виконання виставлених Регістром вимог (окрім випадку знаходження судна в ремонті для цих цілей).

Про призупинення дії класу судна та припинення дії Класифікаційного свідоцтва і Свідоцтва про придатність малого судна до плавання судовласник спеціально сповіщається Регістром. Дія класу судна може бути припинена на термін не більше шести місяців.

Державна реєстрація маломірних суден – це одна з функцій державного управління, метою якої є визначення національної приналежності судна та надання цьому судну права плавання під державним прапором. У результаті державної реєстрації на судно поширюється юрисдикція держави, яка зареєструвала це судно. Судно може здійснювати плавання тільки під прапором тієї держави, у якій воно зареєстроване. Факт державної реєстрації судна підтверджується внесенням записів про реєстрацію судна в державні судові реєстри або судові книги та видачою спеціальних документів про право плавання судна під прапором держави. Державна реєстрація суден здійснюється спеціально уповноваженими на це органами. Проведення державної реєстрації суден та отримання судном права плавання під прапором тієї чи іншої держави супроводжується виплатою встановлених зборів. Державна реєстрація судна є обов'язковою умовою для експлуатації вказаного судна та використання його за призначенням [2]. У результаті здійснення державної реєстрації судна проводиться закріплення за кожним конкретним судном індивідуальних реєстраційних ідентифікаційних ознак, таких як назва судна або бортовий номер.

Факт придбання судна у власність не означає автоматичного отримання судном права плавання під прапором будь-якої держави. Для реєстрації судна потрібно здійснити для цього акту процедуру, а саме: оголосити дані про власника та судно, надати документи, які підтверджують ці дані, сплатити встановлені збори. Право власності,

зокрема й на маломірне судно, складається з визначених критеріїв. Усі українські судна згідно з нормами чинного законодавства розподіляються на дві категорії: судна, що не підлягають нагляду з боку класифікаційного товариства; судна, що підлягають нагляду з боку класифікаційного товариства.

Судна першої категорії проходять державну реєстрацію в Судновій книзі України. Судна другої категорії реєструються в Державному судновому реєстрі України.

У зв'язку зі вказаним, режими, що встановлюються для згаданої категорії суден, є більш спрощеними в аспекті надання необхідних документів по реєстрації, об'єму проходження технічного нагляду, отримання кваліфікаційних документів на право керування тощо.

Процедура купівлі-продажу судна є одним зі способів набуття та припинення права власності на судно, в якому покупець набуває, а продавець втрачає таке право. Особливо важливим у цьому питанні є наявність у продавця документів, які прямо вказують на те, що право власності на судно, що продається, належить саме йому, або продавець діє за дорученням від імені іншої особи. У разі, якщо продавець і власник судна не є однією й тією самою особою, обов'язковою умовою проведення правочину є документальне підтвердження повноважень продавця. Як правило, таким документом є нотаріально завірена довіреність або завірена копія договору комісії в разі продажу судна через роздрібну мережу. Якщо купівля судна відбувається через торговельні мережі, окрім фіскального чеку та транспортної накладної треба скласти договір купівлі-продажу, який повинен бути підписаний продавцем та покупцем. У договорі треба вказувати підстави, які підтверджують права продавця на реалізацію судна. Якщо здійснюється купівля судна закордонних виробників, у договорі слід відображати інформацію про проходження цим судном митного контролю зі вказівкою відповідних митних документів.

Судно – це насамперед транспортний засіб, від технічного стану якого залежить не тільки безпека судноводіїв, а й безпека сторонніх осіб. Тому під час купівлі судна треба вимагати від продавця документи, які підтверджують, що судно відповідає встановленим вимогам безпеки.

Для отримання права плавання під прапором України треба звертатися до органу державної реєстрації суден або до підрозділів Укрморречінспекції, які розташовані по всій території України. У разі звернення до органів державної реєстрації треба заповнити відповідну заяву, форма якої залежить від категорії судна. До заяви треба додавати документи, передбачені «Порядком ведення Державного суднового реєстру України і Суднової книги України» [1]. Водночас із підготовкою та наданням документів для реєстрації судна з метою проходження технічного нагляду можливе звернення до органів, які здійснюють технічний нагляд за суднами. Відповідно до Порядку ведення Державного суднового реєстру України і Суднової книги України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 1997 року № 1069, для реєстрації судна під державним прапором України судовласнику необхідно надати до органів державної реєстрації суден документи, що підтверджують наявність або відсутність заставних зобов'язань. Застосування зазначеної норми викликає необхідність існування механізму документального підтвердження наявності або відсутності заставних зобов'язань на судно. Такий механізм був уведений та відпрацьований відповідно до низки постанов уряду України, спрямованих на врегулювання питань, пов'язаних із забезпеченням виконання юридичними та фізичними особами зобов'язань. Застава виникає на підставі договору, закону або рішення суду. Договір застави повинен бути укладений у письмовій формі. У випадках, коли предметом застави є нерухоме майно, договір застави (іпотеки) повинен бути нотаріально засвідчений.

Однак питання ідентифікації суден не тільки не втратили свого значення, а й набули ще більшої актуальності. За незмінних вимог наявності на сучасних суднах таких традиційних засобів ідентифікації, як прапор, назва порту приписки, світовою спільнотою через вимоги міжнародних морських організацій встановлені більш жорсткі критерії для ідентифікації суден. Прикладом цього може бути утворення системи розпізнавальних номерів суден Міжнародної морської організації (ІМО). Наведена система була введена в дію Резолюцією А.600 (15), яка була схвалена асамблеєю ІМО 19 листопада 1987 року. Введення в дію міжнародних заходів з ідентифікації суден було пов'язано з необхідністю підвищення безпеки на морі, запобігання та боротьби з забрудненням моря з суден, а також надання допомоги в запобіганні морському шахрайству. Основною метою системи було застосування уніфікованої для усіх суден єдиної міжнародної ідентифікаційної ознаки, якою став розпізнавальний номер ІМО. Основним принципом існування системи розпізнавальних номерів є те, що привласнений кожному судну розпізнавальний номер залишається незмінним під час усього існування судна, незважаючи на зміни прапора, назви судна або типу та призначення та інших властивих даних. З метою ефективного застосування розпізнавальний номер вноситься у судові свідоцтва, які також містять у собі характеристики судна, такі як: головні розміри судна, тип та призначення, реєстраційні дані тощо. Наведене дає змогу закріпити розпізнавальний номер за конкретним судном та ускладнює здійснення несанкціонованих змін ідентифікаційних ознак.

Функції щодо присвоєння та обліку розпізнавальних номерів за доручення Міжнародної морської організації виконуються Регістром судноплавства Ллойда, який є найстарішою у світі організацією, що здійснює статистику світового торговельного флоту, а також є класифікаційним товариством. Результатами роботи та розвитку системи розпізнавальних номерів було те, що у 2002 році до Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі (СОЛАС-74) були внесені поправки щодо обов'язкового нанесення на судна, які підпадають під дію зазначеної конвенції, належного маркування, яке являє собою зображення розпізнавального номера ІМО [3].

Таким чином, розпізнавальні номери підлягали внесенню не тільки у судові документи, а й нанесенню на саме судно, що ще більше сприяло зміцненню зв'язку між судовими документами та самим судном. Крім того, конвенцією були обумовлені місця конструктивних елементів судна, на яких повинно бути нанесено маркування, а також визначені засоби для нанесення такого маркування. Такі заходи дали змогу поширити поняття розпізнавального номера ІМО з документальної ідентифікації ознаки на візуальну ідентифікаційну ознаку, а також виключили можливість застосування одних і тих самих ідентифікаційних ознак на різних схожих або однотипних суднах. Беручи до уваги всі позитивні досягнення світової спільноти в аспекті встановлення уніфікованих міжнародних засобів для ідентифікації суден, слід зауважити, що вимоги про необхідність застосування розпізнавальних номерів поширюються не на всі категорії суден. Щодо прогулянкових суден, суден, які не здійснюють міжнародних рейсів, а також суден внутрішнього плавання, то зазначені не входять до категорій, яким присвоюється номер ІМО. Наведене певною мірою ускладнює здійснення ідентифікації перелічених категорій суден за єдиними уніфікованими ідентифікаційними ознаками та потребує застосування для таких суден додаткових ідентифікаційних засобів.

Застосування міжнародних ознак для ідентифікації суден не зменшує ролі та значення національних ідентифікаційних ознак для суден. Судно не може отримати міжнародні ідентифікаційні ознаки без чітко визначених національних ідентифікаційних ознак.

До національних ідентифікаційних ознак належать ознаки, які привласнюються судну під час його державної реєстрації під прапором тієї чи іншої держави, наприклад, назва судна або бортовий реєстраційний номер, офіційний номер реєстрації, визначення порту приписки судна. Національні законодавства держав встановлюють відповідні вимоги та процедури щодо присвоєння та зміни національних ідентифікаційних ознак. Привласнення суднам національних ідентифікаційних ознак проводиться спеціально вповноваженими на це державними органами, які також здійснюють облік таких ознак та контроль за їх використанням. Національні законодавства держав встановлюють відповідні вимоги та процедури щодо присвоєння та зміни національних ідентифікаційних ознак. Особливі вимоги даються державами для отримання судном права плавання під державним прапором, який є основною національною ідентифікаційною ознакою судна. Право застосування судном привласнених національних ідентифікаційних ознак підтверджується судовими документами, у яких визначені ці ознаки.

З метою належного відрізнення кожного судна та встановлення правового зв'язку між цим судном та державою національні законодавства держав встановлюють спеціальні вимоги щодо визначення місць нанесення на судна національних ідентифікаційних ознак, а також визначають формат, розмір, а в деяких випадках і засіб їх нанесення. Як правило, для морських суден місця нанесення національних ідентифікаційних ознак зумовлені традиціями, яких набула світова спільнота в діяльності, пов'язаній із торговельним мореплаванням. З метою належного адміністрування правомірності використання суднами національних ідентифікаційних ознак національні законодавства встановлюють міру відповідальності за порушення вимог щодо ідентифікації суден.

Комплексне застосування національних та міжнародних ідентифікаційних ознак дає змогу повною мірою вирішити питання ідентифікації судна в межах праввідносин, які виникають у діяльності, пов'язаній із торговельним судноплаванням.

В Україні потенційну можливість здійснення конвекційного нагляду за морськими суднами мають одразу п'ять класифікаційних товариств, чотири з яких є досить авторитетними та входять до Міжнародної асоціації класифікаційних товариств. Класифікаційні товариства мають власні правила та процедури проведення класифікаційного нагляду за суднами. Кожне з класифікаційних товариств присвоює судну, яке знаходиться під його наглядом, свій реєстровий номер, за яким і здійснюється облік конкретного судна в кожному конкретному класифікаційному товаристві. Під час експлуатації судна судовласник може змінювати класифікаційне товариство, що перш за все пов'язано з рівнем вимог, встановленим тим чи іншим товариством, а також конкурентною боротьбою класифікаційних товариств на ринку надання судовласникам послуг класифікаційного нагляду.

В Україні Регістр судноплавання України має монополію на проведення технічного нагляду за маломірними суднами. Як індивідуальна ідентифікаційна ознака маломірного судна іноземного виробництва використовується Ідентифікаційний номер корпусу (Hull Identification Number, далі – HIN). Наведена ідентифікаційна ознака являє собою унікальну послідовність цифр, букв і позначень, які постійно нанесені на корпус судна на спеціально визначених для цього місцях, спеціально встановленими засобами і розмірів. Цей номер наноситься на корпус судна виробником у процесі його виготовлення. Необхідність нанесення іноземним виробником HIN на корпус судна зумовлена дією міжнародних та національних стандартів. Ігнорування виробником цих вимог призводить до того, що його продукція не може бути визнана як така, що відповідає умовам стандартів, унаслідок чого така продукція не буде допущена

державними органами до експлуатації та використання у будь-якій країні, яка приєдналась до вимог відповідних міжнародних або має відповідні національні стандарти.

Серед основних стандартів слід визначити Міжнародний стандарт ISO100087, а саме з питань ідентифікації суден: його частина – Малі плавзасоби – Ідентифікація корпусу – Система кодування.

Знання елементів НІН надає можливість встановити країну виробництва судна, його виробника, дату побудови корпусу, серійний номер судна.

Особливо важливим у питаннях ідентифікації маломірних суден є визначення місць та засобів нанесення маркування. Система маркування корпусів малих суден передбачає одночасне нанесення номеру на різні місця корпусу одного й того самого судна. За допомогою наведеного дублювання створюється можливість проведення ідентифікації суден у випадках руйнування або пошкодження елементів НІН.

Характерною ознакою застосування НІН є включення до нього такого складового елемента як ідентифікаційний код виробника (Manufacturer Identification Code, далі – МІС). Наведений елемент містить закодовані дані про виробника, який його застосовує. Такі дані виглядають як сукупність літерних позначень, що присвоюються виробнику та реєструються спеціально уповноваженими на те державними органами.

Міністерство транспорту та зв'язку України затвердило своїм наказом від 13 грудня 2006 року № 1151 форми бланків типових реєстраційних документів. Однак відсутність в Україні вітчизняних стандартів щодо маркування маломірних суден, а також неприєднання України до вимог Європейського Союзу з цих питань знижує ефективність ужитих заходів із правового впорядкування питань ідентифікації маломірних суден вітчизняного виробництва.

На водних суб'єктах Одеської області діють правила користування маломірними суднами, які зокрема обумовлюють вимоги до маркування. Бортовий реєстраційний номер маломірного судна, визначений під час державної реєстрації, наноситься на обох бортах такого судна контрастною незмиваною фарбою на відстані 1/4 довжини корпусу в один рядок. Висота букв – 150 мм, висота цифр – 200 мм, ширина букв та цифр – 20 мм, товщина ліній – 15–20 мм. Для розбірних та надувних гумових човнів висота букв – 100 мм, висота цифр – 150 мм, ширина букв та цифр – не менше 15 мм. На все обладнання (весла, підвісні двигуни, рятувальні засоби та інше) наноситься його бортовий реєстраційний номер.

Завдяки прагненню врегулювати в дусі взаєморозуміння та співробітництва всі питання щодо морського права за ініціативою Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1982 року була підписана Конвенція ООН з морського права. Одним із важливих принципів, які увійшли до основ під час підписання зазначеної Конвенції, був принцип встановлення правового режиму для морів та океанів, який сприяв би міжнародним сполученням та використанню наведених у мирних цілях із одночасним урахуванням суверенітетів усіх держав, як прибережних, так і таких, що не мають виходу до моря. Застосування наведених принципів надало можливість натепер мати свій флот таким державам, як Монголія, Молдавія, Швейцарія, Чехія тощо. Саме це дало змогу встановити справедливий та рівноправний міжнародний економічний порядок, у якому враховуються інтереси та потреби всього людства.

Поняття судноплавства невід'ємно пов'язане з поняттям підняття на судні державного прапора. Для правового підняття прапора держави судно отримує відповідне право. Надання судну такого права свідчить про визначення національної належності конкретного судна до цієї держави та поширення юрисдикції цієї держави на це судно. Державний прапор належить до ознак державності та суверенітету. Отже, будь-які випадки, пов'язані з неповагою до Державного прапора, розцінюються як

спроби порушення суверенітету самої держави. Спираючись на наведене, Конвенція ООН з морського права статтею 91 закріпила поняття національності суден та визначила, що кожна держава визначає умови надання своєї національності суднам, реєстрації суден на її території та права плавання під Державним прапором.

Відповідно до даних Регістра Ллойда, який, окрім інших функцій, виконує ведення незалежної статистики світового флоту, натеper зафіксовано 230 держав, які надають суднам право плавання під своїми прапорами. Кожна з цих держав встановлює свої вимоги для визначення національної належності суден та всіх процедур, які пов'язані та є наслідком цього правового акту. Вивчення та аналіз законодавчих вимог різноманітних держав із питань визначення національної належності суден та реєстрації суден під їхнім прапором сприяє: чіткому розумінню правової природи процесів, які витікають з цієї діяльності; уніфікації, спрощенню та розвитку національних вимог з реєстрації суден, а також своєчасній адаптації цих вимог до результатів, досягнутих всесвітньою спільнотою; запобіганню випадкам морського шахрайства та зміцненню міжнародного іміджу України.

Кабінет Міністрів України 8 квітня 2020 року підтримав пропозицію Міністерства інфраструктури України щодо скасування обов'язкової реєстрації та технічного огляду маломірних суден та своєю постановою за № 289 затвердив відповідні зміни до Порядку ведення Державного суднового реєстру України і Суднової книги України [6].

Відповідно до цих змін з-під дії Порядку про реєстрацію (та, відповідно, з-під обов'язкової державної реєстрації) виведено такі дві категорії суден: малі моторні судна, оснащені механічним двигуном (двигунами), із загальною максимальною потужністю до 10 кВт, окрім риболовних суден, що не підлягають нагляду класифікаційного товариства; веслові судна довжиною до 4 метрів, що не використовуються для промислу водних біоресурсів, перевезення вантажів та/або пасажирів із метою провадження підприємницької діяльності.

Щодо першої категорії суден слід зазначити, що Порядком про реєстрацію не визначено терміна «мале моторне судно». Навіть більше, наразі в законодавстві України взагалі відсутнє єдине визначення малого/маломірного судна. У більш ніж 15 підзаконних актах можна зустріти такі визначення, як «маломірне (мале) судно» та окремо «мале судно» і «маломірне судно», що суттєво відрізняються один від одного як за довжиною судна (від менше ніж 7 м до менше ніж 25 м), так і за іншими критеріями визначення плавзасобу як «малого судна». Мале судно – будь-яке судно, крім судна риболовного, довжина корпусу якого менша ніж 20 м, за винятком суден, побудованих чи обладнаних для буксирування, штовхання чи ведення в зчаленні суден, що не є малими суднами, а також суден, на яких дозволено перевозити більше 12 пасажирів, і поромів; моторне судно – будь-яке судно, що використовує власну силову установку, за винятком суден, двигуни яких використовуються лише для здійснення невеликих переміщень (у портах чи в місцях навантаження і розвантаження) або для збільшення їхньої маневреності під час їх буксирування чи штовхання. У Положенні про порядок видачі посвідчення судноводія малого/маломірного судна наведено такі визначення: «мале/маломірне судно – моторне судно з корпусом довжиною до 24 метрів та вітрильне судно з корпусом довжиною від 2,5 до 24 метрів валовою місткістю менш як 80 одиниць (за винятком суден, що перевозять більше 12 пасажирів, суден, що перевозять небезпечні вантажі, буксирів, штовхачів, криголамів, поромів, суден допоміжного та технічного флоту), а також водні мотоцикли (гідроцикли)» та «моторне судно – самохідне судно будь-якого типу з корпусом довжиною до 24 метрів, конструкція та призначення якого відповідають вимогам Технічного регламенту прогулянкових суден, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України

від 9 листопада 2011 року № 1147» [5]. Відсутність єдиного правового механізму щодо встановлення критеріїв для визначення судна як малого/маломірного призводить до виникнення різних тлумачень та спірних питань як між самими органами влади, так і між органами влади та судновласниками. У зв'язку з цим основною проблемою, яка може виникнути під час прийняття рішення щодо обов'язковості реєстрації «малого моторного судна», є його визначення, включаючи технічні параметри, до яких перш за все належить довжина корпусу.

Іншою зміною до Порядку про реєстрацію є внесення змін, згідно з яким раніше для реєстрації судна в Судновій книзі України було необхідно надати «копію свідоцтва про придатність судна до плавання або акт огляду судна перед його реєстрацією». Таким чином, судновласник повинен був звертатися до класифікаційного товариства за отриманням відповідних документів для реєстрації свого судна. Відповідно до внесених змін сьогодні на підставі цього ж підpunkту судновласник повинен надати один із таких документів: сертифікат малого судна, технічний паспорт, керівництво з експлуатації на судні або інший документ, виданий класифікаційним товариством, що підтверджує основні технічні характеристики судна. Судновласника звільнено від технічного огляду окремих суден лише під час їхньої реєстрації, що не виключає обов'язку судновласника забезпечити технічний нагляд цих суден надалі згідно із законодавством України.

Висновки. Сучасні процеси демократизації суспільства зумовили те, що судна стали предметами товарообігу, зокрема міжнародного. Однак у певних випадках здійснення зазначеного товарообміну судна підпадають під вимоги того чи іншого правового режиму. Наприклад, українським законодавством під час здійснення експорту або імпорту суден передбачено виконання вимог податкового, митного, прикордонного та інших режимів. У зв'язку з тим, що більшість маломірних суден ввозяться з-за кордону, вони тією чи іншою мірою підлягають виконанню наведених режимів. Аналогічні режими застосовуються і в інших країнах. Одні держави використовують систему реєстрації суден із залученням органів судової влади, інші передбачають наявність спеціальних органів реєстрації, треті використовують змішану структуру, а четверті делегують частину функцій, пов'язаних із визначенням національної належності суден, юридичним та адвокатським установам. Треба зауважити, що законодавча площина постійно змінюється залежно від політичної, економічної ситуації в кожній окремій країні. Підводячи підсумки, важливо зазначити, що, враховуючи чинну нормативну базу, процедура реєстрації маломірного флоту в Україні є досить формалізована. Проте в деяких питаннях згадане законодавство необхідно узгоджувати з чинними міжнародними стандартами. Окремо слід зазначити, що на практиці процедура реєстрації малого судна є досить тривалою в часі, а за умови знаходження державних установ в різних районах міста та досить нетривалий час прийому відвідувачів, багатьох така ситуація відлякує від придбання та правомірного використання маломірного флоту. Дві категорії суден, які звільнені від реєстрації, все ж таки можуть бути зареєстровані в Судновій книзі України за бажанням власника судна, як і інші малі судна, спортивні судна, історичні копії суден, інші судна, що не підлягають обов'язковій реєстрації. Така зміна є позитивною, оскільки тепер у судновласників, наприклад, спортивних або історичних суден з'являється можливість зареєструвати своє судно. Це своєю чергою дає змогу захистити своє право власності на таке майно через отримання документального підтвердження належності такого судна певній особі.

Розглянуті зміни до Порядку про реєстрацію є певною мірою позитивними, але все ще потребують внесення додаткових змін до законодавства України з метою забезпечення їхнього належного застосування.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
2. Про затвердження Порядку ведення Державного суднового реєстру України і Суднової книги України : постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 1997 року № 1069. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1069-97-п#Text>
3. Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі 1960 р. (СОЛАС-74). *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_238#Text
4. Кодекс торгового мореплавства України : Закон України від 23 травня 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 47.
5. Про затвердження Технічного регламенту прогулянкових суден : постанова Кабінету Міністрів України від 9 листопада 2011 р. № 1147. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2011-п#Text>
6. Про внесення змін до Порядку ведення Державного суднового реєстру України і Суднової книги України : постанова Кабінету Міністрів від 8 квітня 2020 р. № 289. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/289-2020-п#Text>
7. Про морські порти України : Закон України від 17 травня 2012 р. № 4709-УІ. *Офіційний вісник України*. 2012. № 45.
8. Про затвердження Правил надання морських послуг у портах України : Наказ Міністерства інфраструктури України від 5 червня 2013 р. № 348. *Офіційний вісник України*. 2013. № 65.
9. Гришина Л.О., Карась П.М., Філіпішина Л.М. Тенденції, проблеми та перспективи розвитку морегосподарського комплексу України в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 24. Ч. 1. С. 131–135.
10. Морська доктрина України на період до 2035 року. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF#Text>
11. Манаєнко І.М., Просяник І.В. Особливості зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 18. Ч. 3. С. 11–14.

УДК 351.74

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.09>

ПОЛІЦІЯ І ЦЕРКВА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ В УКРАЇНІ

Бондаренко Віктор Дмитрович,
доктор філософських наук, професор,
головний науковий співробітник
(Державний науково-дослідний
інститут Міністерства внутрішніх справ
України, м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-1781-8370>

Упередження виявів девіантної поведінки, а тим більше запобігання вчиненню злочинів у середовищі підростаючого покоління, в усі часи були актуальними для здорового суспільства. Правова система, спрямована на розв'язання цих завдань, почала формуватися ще в рамках римського права. У середні віки до цієї роботи почала активно долучатися Церква. Зокрема? в Італії та Іспанії церковні структури брали активну участь у роботі з неблагополучними дітьми. Церква в різних країнах і надалі приділяла цим питанням значну увагу.

Навіть якщо врахувати той факт, що Церква як інститут відіграла в ті часи домінуючу роль, все ж можна вважати, що проблеми підростаючого покоління виявилися і полі зору церкви не випадково, а витікали з її природи, особливої ролі у суспільстві та наявності механізмів впливу на ці негативні явища. Такі позиції Церква зберігала упродовж усієї подальшої історії, надаючи різноманітну допомогу потребуючим та співпрацюючи з ключовими суспільними інститутами, відповідальними за соціалізацію та ресоціалізацію молодого покоління. Лише в радянську добу Церква офіційно не задіявалася у цю роботу, оскільки вважалася не просто позасистемним, маргіналізованим інститутом, а таким, що справляв шкідливий вплив на підростаюче покоління та суспільство загалом [1].

В Україні створена і діє доволі ефективна система суб'єктів ювенальної превенції. В її роботі особливу роль відіграє Національна поліція, яка у відповідності до нормативно-правової бази співпрацює з громадськістю і є найбільш наближеною до суспільних реалій. Вона є одним із ключових суб'єктів ювенальної превенції, що співпрацює з інститутами, долученими до виховання підростаючого покоління, такими як сім'я, школа, засоби масової інформації, церква та інші інститути громадянського суспільства, що володіють специфічними засобами впливу на дітей та молодь, а відтак і мають дотичність до системи ювенальної превенції. За таких обставин важливо дослідити, як кожен із цих інститутів може надати поліції дієву допомогу та зробити її роботу в галузі ювенальної превенції більш ефективною. У даному випадку буде ітися про Церкву та використання її можливостей щодо розвитку виховного впливу на дітей та молодь [2].

Ключові слова: діти, поліція, церква, ювенальна превенція, форми співпраці Церкви і поліції.

POLICE AND CHURCH IN THE CONTEXT OF DEVELOPING JUVENILE DELINQUENCY PREVENTION IN UKRAINE

Bondarenko Viktor Dmytrovych,
Doctor of Philosophical Sciences,
Professor,
Principal Scientific Officer
(State Research Institute of the Ministry of
Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

At all times, prevention of deviant behaviors and subsequently the delinquency among the youth was an important issue for any society. The foundation of a legal system aiming to resolve this issue was laid within the Roman law. The church started to actively contribute to this system in the medieval period. In Spain and Italy, in particular, the church actively worked with troubled children. In many other countries church was a part of these activities for many years.

Even if we take into account that the church played a dominant role in the society of that time, the fact that it considered the issue worthy of its attention is no coincidence. It was a result of the special position of the church in society and availability of the mechanisms that allowed the church to effectively deal with this negative phenomenon. The church kept this stance on the matter during the many historical periods providing various kinds of assistance to the key social institutions responsible for socializing and resocializing the youth. Only during the Soviet period, the church was not officially a part of these processes, as it was considered to be a marginalized out-of-the-system institution that could only harm the new generation and society as a whole [1].

Ukraine has a fairly effective system of juvenile prevention. A special role in its work is played by the National Police, which, in accordance with the legal framework, cooperates with the public and is closest to social realities. It is one of the key actors in juvenile prevention, cooperating with institutions involved in educating the younger generation, such as family, school, media, church and other civil society institutions that have specific means of influencing children and youth, and thus are involved in the system of juvenile prevention. In these circumstances, it is important to explore how each of these institutions can provide effective assistance to the police and make their work in the field of juvenile prevention more effective. In this case, it will be about the Church and the use of its opportunities to develop educational influence on children and youth [2].

Key words: children, police, church, juvenile delinquency prevention, forms of cooperation between the church and police.

Фахові публікації сучасних дослідників. Різні аспекти питання становлення, розвитку, структурування та ефективності системи ювенальної превенції в Україні досліджувалися О. Бандуркою, А. Берлачем, В. Бліхером, О. Дротиняк, І. Іщенко, В. Ковалевською, С. Кузніченком, О. Олішевським, О. Ярмишем та багатьма іншими вченими. При цьому співпраці поліції з громадянським суспільством у справі реалізації ювенальної превенції авторами приділялася незначна увага.

Мета статті – визначитися з можливостями церкви як інституту в реалізації превентивно-виховних заходів, їх масовидності та якості, а також потенціальними можливостями розвитку співпраці церкви з поліцією щодо виховання підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу. Аналіз системи суб'єктів ювенальної превенції в Україні відносить Церкву до суб'єктів з повноваженнями учасника превентивно-виховних заходів, що носять характер загальносоціальної профілактики та протидії злочинності, а її представників – до суб'єктів, які здійснюють дану діяльність індивідуально, покладаючись на відповідні структури, утворені церквою та їхні напрацювання [3].

Очевидно, що церква як інститут покликана, в першу чергу, задовольняти релігійно-духовні потреби суспільства та окремих громадян. Природно, що її основне призначення лише частково пов'язане з реалізацією виховної, профілактичної, корекційної чи соціальної діяльності, спрямованої на дитячо-юнацьке середовище, що мають на меті усунення факторів, здатних активізувати девіантні прояви в поведінці дітей та молоді. Однак сама природа церкви спрямована на утвердження у суспільстві законності, людської гідності, спільного блага та справедливості. На переконання дослідників ювенальної превенції, «християнське розуміння дитини та сім'ї – не перешкода, а сходинка до побудови справедливої ювенальної юстиції, а церква, як і інші інститути громадянського суспільства, може бути не тільки учасницею, а й натхненницею цієї справи» [4].

Тому розвиток спільних профілактичних, корекційно-виховних та соціально-профілактичних проєктів, спрямованих на подолання дитячо-юнацької девіантності, постає і для поліції, і для церкви як природне поле співпраці із застосуванням специфічних методів роботи з дітьми кожного з цих інститутів. Різні релігійні організації в умовах вільного розвитку релігійного середовища напрацювали серйозний арсенал засобів впливу на дітей та молодь, здатних дати позитивний ефект у вихованні молодого покоління. Співпраця церкви з поліцією лише підсилить дієвість їхніх зусиль у справі ювенальної превенції. Особливу роль у цій справі може відіграти конституювання поліцейського капеланства, що поступово утверджується в Україні.

Об'єктом природного спільного інтересу церкви і ювенальної поліції, в першу чергу, може і повинна стати сім'я, як інститут, де здійснюється первинна соціалізація дітей та молоді. У реалізації виховної, навчальної, забезпечувальної та інших місій сім'ї однаковою мірою зацікавлена як сама сім'я, так і все суспільство, батьки, церква і держава. Вказуючи на особливості та ієрархічність цих зв'язків, Папа Римський Іван Павло II свого часу писав: «Сім'я, яка поєднана з державою принципом субсидіарності, тісно пов'язана з цією душею (душею державного апарату – В.Б.). Справді, сім'я є суспільною реальністю, яка не володіє всіма необхідними засобами для того, щоб зреалізувати властиві їй цілі у справах, які стосуються навчання та виховання дітей. Тому держава покликана відіграти свою роль відповідно до вищезазначеного принципу. Коли сім'я самодостатня, її потрібно залишити діяти самостійно; надмірне втручання держави було б шкідливим, не кажучи вже про брак належної поваги, і означало б відверте порушення прав сім'ї. Лише в таких випадках, коли сім'я не є самодостатньою, держава має право і обов'язок втрутитися» [5].

Повноцінне виконання сім'єю своїх функцій вирішальним чином залежить від батьків та представників старшого покоління. З боку ж суспільства і держави до ефективної реалізації потенціалу сім'ї дотична велика кількість інституцій, але найпершими серед них є школа, церква, місцева влада, соціальні та правоохоронні органи. Ніхто краще і глибше не знає змісту сімейного життя, де діти, як учитель, священник та місцевий правоохоронець.

Сім'я для них повинна виступати об'єктом педагогічного і правового виховання та душпастирської турботи. Звичайно, що в першу чергу в поле зору школи, церкви та місцевої влади в особі поліції (нині все частіше в особі поліцейського офіцера громади) потрапляють сім'ї, де вихованню дітей заважають об'єктивні фактори. Це неповні сім'ї, сім'ї з прийомними дітьми, сім'ї трудових мігрантів і т. ін. У таких сім'ях об'єктивно існують підстави для появи небажаних відхилень у поведінці дітей та проявів домашнього насилля, а відтак і для превентивних дій, спрямованих на боротьбу з появою аномальних явищ у їхній поведінці та відповідного правового виховання. Загалом же від подібних явищ не убезпечена жодна сім'я, оскільки кожна з них існує в різному оточенні, здатному продукувати негативні впливи на дітей.

Дослідники ювенальної превенції з урахуванням цього різноманіття та специфіки роботи ювенальної поліції вказують на необхідність оволодіння її представниками певним запасом педагогічного та психологічного знання, необхідного для роботи з дітьми та молоддю, що далеко виходить за межі юридичних наук і передбачає використання методик дитячого психолога, педагога-вихователя, а іноді навіть менеджера-фасилітатора та медіатора [6]. Ці знання, навички та відповідні компетентності необхідні для роботи ювенальної поліції на різних рівнях її організації, наприклад, у процесі реалізації проекту «Школа і поліція», в діяльності інспекторів ювенальної превенції територіальних підрозділів поліції і т.п. Що ж стосується представників церкви, то програми духовних навчальних закладів також включають у себе необхідні обсяги педагогічного та психологічного знання.

У роботі із сім'єю ювенальна поліція може і повинна співпрацювати з релігійними організаціями різних конфесій. Православне, католицьке та протестантське духовенство, як відомо, приділяє величезну увагу сім'ям одновірців, а також проблемним сім'ям та добре орієнтується в найрізноманітніших аспектах виховної роботи в сім'ях та питаннях виховання дітей. Різні церкви у свій спосіб намагаються боротися з такими асоціальними явищами, як алкоголізм, наркоманія, лудоманія (гральна залежність), кіберзалежність, сексуальні збочення, суїцидальні настрої тощо.

Ця тематика часто стає об'єктом поглибленого розгляду священства у проповідях та публікаціях. У церквах досить часто проводяться відповідні організаційні заходи, утворюються товариства, що пропагують здоровий спосіб життя. Релігійні організації нерідко організовують навіть окремі територіальні громади, що спеціалізуються на боротьбі із цими формами хворобливої залежності людей від шкідливих звичок [7].

Оскільки в абсолютній більшості випадків тут ідеться про підлітків та юнацтво, то ювенальна поліція має бути обізнаною в тих можливостях, які і боротьбі із цими негативними явищами має Церква. Не менш важливим є знання про форми духовно-адміністративної протидії сімейному деструктиву членів церкви з боку священства у вигляді накладання епітимій, заборони причастя, загрози відлучення від Церкви тощо.

У сфері освіти співпраця Церкви і поліції у сенсі виховання підростаючого покоління практично унеможливлена, оскільки, як відомо, українська школа має світський характер і священство не може бути допущене до роботи з дітьми. Знання про церкву як про суспільний інститут та про релігію як форму суспільної свідомості і їхню роль в історії та сучасності діти черпають із різних шкільних предметів. Неодноразові спроби запровадити духовно-пізнавальні предмети з християнської етики так і не увінчалися справжнім успіхом. Вони і нині віднесені до факультативних та вибіркових і викладаються світськими особами [8].

Робота поліції у школах носить більш системний характер і пов'язана з правовим вихованням, навчанням ПДР, засвоєнням засадничих норм поведінки дітей і молоді в суспільстві, боротьбою зі шкідливими звичками тощо. До неї, як правило, задіюються шкільні офіцери поліції, патрульні поліцейські та поліцейські, які обслуговують дану територіальну громаду. Однак у позашкільний час представники церкви і поліції можуть знайти безліч форм і можливостей проводити спільні акції у середовищі дітей та юнацтва, що сприяють правильному їх вихованню та запобігають правопорушенням. Практика показує, що в багатьох громадах віруючих добре розвинене спілкування дітей та молоді. Воно спрямоване не лише на засвоєння суто релігійного матеріалу, а й спирається на урахування інтересів підростаючого покоління – організацію занять із музики, співів, образотворчого та прикладного мистецтва тощо. До цієї роботи доволі легко залучаються не лише діти членів церкви, а й вихідці із сімей, що не мають прямого стосунку до релігійної громади. Поліція в контакті із священством можуть спрямувати реалізацію інтересу дітей до таких занять, особливо в умовах коли

позашкільна робота у самих школах поставлена слабо або відсутня взагалі. При цьому слід зауважити, що, на наше переконання, Церква буде ставати все активнішим організатором позашкільної роботи з дітьми, особливо в тих населених пунктах, де діють початкові або малокомплектні школи. Поліції у співпраці з духовенством слід також активніше використовувати цей канал впливу на дітей, аби ефективніше спільними зусиллями уберегти їх від можливих правопорушень.

Започаткування такої спільної із Церквою роботи дає можливість поліції розвинути і інші її аспекти, що пов'язані, зокрема, з роботою спортивних секцій, гуртків науково-технічної творчості, краєзнавчих та туристичних об'єднань дітей. Ця робота меншою мірою притаманна релігійному середовищу, але вона не є чужою для священства та релігійного активу, які до неї також можуть залучатися. Сінергія зусиль поліції та церкви у справі виховання підростаючого покоління останнім часом також активно реалізується через спільні соціальні проекти – надання допомоги малозабезпеченим сім'ям, співпрацю з дитячими будинками, школами-інтернатами тощо [9].

Висновок. Спільна робота Церкви та поліції з попередження злочинності в дитячо-юнацькому середовищі на сьогодні має міцну правову основу, а з появою та зміцненням поліцейського капеланства буде набувати і урізноманітнювати широке коло практичних форм співробітництва. Вочевидь, це співробітництво буде включати в себе і взаємодію Церкви, поліції та органів пробації [10]. Як впливовий засіб виховання дітей та попередження правопорушень у їхньому середовищі слід розглядати і релігійно-церковні засоби масової інформації, десятки яких, в тому числі і орієнтованих на дитячо-юнацьке середовище, виходять нині в Україні. Вже сьогодні Церква плідно співпрацює з поліцією в області сімейного виховання та в позашкільній освіті. Це дає право сподіватися, що ініціативи Всеукраїнської Ради Церков та релігійних організацій зі створення міністерства дітей, молоді та сім'ї надасть цій спільній роботі нового імпульсу у вихованні дітей і юнацтва та попередженні правопорушень у їхньому середовищі.

Список використаних джерел:

1. Фурман А.В., Підгурська М.В. Історія соціальної роботи : навчальний посібник. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 174 с.
2. Іщенко І.В. Удосконалення взаємодії поліції з іншими органами публічного адміністрування та громадськістю у сфері ювенальної превенції. *Правова держава*. 2018. № 31. С. 38–43.
3. Іщенко І.В. Система суб'єктів ювенальної превенції в Україні: адміністративно-правовий аспект. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2017. № 3. С. 84.
4. Крестовська Н. Міфи про ювенальну юстицію. *Віче*. № 15. 2010. С. 16.
5. Лист до сімей Папи Римського Івана Павла II. Розділ 17. *Сім'я і суспільство*. 2 лютого 1994 року. URL: rodyna.-org.ua.
6. Карпеченкова Г.В. Особливості діяльності поліції ювенальної превенції. *Теорія і методика професійної освіти*. 2019. № 10. Т. 2. С. 79–83.
7. Предстоятель ПЦУ митрополит Епіфаній. «Швидкі кредити та азартні ігри приносять лише біду». URL: RISU.ua. 08.12.21 р.
8. Див. Угода про співпрацю між Міністерством освіти і науки України та Всеукраїнською Радою Церков та релігійних організацій. URL: RISU.ua. 01.09.21 р.
9. На Прикарпатті служить священник – поліцейський капелан. URL: RISU.ua. 06.11.21 р.
10. На Франківщині поліцейські долучилися до акції «Нагодуй убогого». URL: RISU.ua. 14.11.21 р.
11. Коренюк А.А. Взаємодія органів пробації з релігійними організаціями у запобіганні рецидивним злочинам неповнолітніх в Україні : автореф. канд. дис. Київ, 2019.

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.10>

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ В УКРАЇНІ ТА АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЇХ ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ

Губерська Наталія Леонідівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фінансового права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна)

Чуприна Людмила Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна)

Наукова публікація присвячена загальнотеоретичній характеристиці публічних фінансів в Україні та актуальним питанням їх правового врегулювання.

У процесі дослідження використано комплексне поєднання філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження, серед яких більшою мірою застосовувались закони діалектики, прийоми логічного методу, структурно-функціональний та системний методи, а також методи юридичної догматики та юридичного моделювання.

Проаналізовано позиції науковців щодо визначення поняття публічних фінансів, досліджено їхню юридичну природу та структуру.

Наукові дослідження дають змогу зробити висновок, що державні фінанси – це сукупність державних і муніципальних фондів, які формуються та використовуються для реалізації публічних і приватних інтересів учасників фінансових відносин.

Визначені та проаналізовані актуальні проблемні питання правового регулювання публічних фінансів, серед яких окрема увага приділена питанням забезпечення фінансової безпеки держави, збалансованості Державного бюджету України, стабільності національної валюти, позитивного інвестиційного клімату, децентралізації бюджетної політики, протидії правопорушенням у сфері публічних фінансів.

Зазначається, що закріплення граничного річного дефіциту (профіциту) державного бюджету в Бюджетному кодексі України вбачається позитивним, але тимчасове призупинення дії відповідного положення (зокрема Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік») є порушенням правової визначеності і не має бути традицією правового регулювання державних фінансів в Україні.

Сформульовано висновок про перспективність подальшого дослідження вказаної тематики, яка зумовлена необхідністю формування доктринальної основи вдосконалення чинного національного законодавства у сфері правового регулювання публічних фінансів України.

Ключові слова: публічні фінанси, бюджет, фонди, фінансова безпека, правове регулювання, децентралізація, відповідальність, аудит, фінансовий контроль.

GENERAL THEORETICAL CHARACTERISTICS OF PUBLIC FINANCES IN UKRAINE AND TOPICAL ISSUES OF THEIR LEGAL REGULATION

Huberska Nataliia Leonidivna,

Doctor of Law, Professor,

Professor at the Department

of Financial Law

(Taras Shevchenko National University
of Kyiv, Kyiv, Ukraine)

Chupryna Liudmyla Mykolaivna,

Candidate of Law, Associate Professor,

Senior Lecturer at the Department

of Financial Law

(Taras Shevchenko National University
of Kyiv, Kyiv, Ukraine)

The scientific publication is devoted to the general theoretical characteristics of public finance in Ukraine and current issues of their legal regulation.

In the process of writing the publication used a complex combination of philosophical, general and special legal research methods, among which the laws of dialectics, methods of logical method, structural-functional and systemic methods, as well as methods of legal dogma and legal modeling were used.

The positions of scientists on the definition of public finance are analyzed, their legal nature and structure are studied.

Scientific research allows us to conclude that public finance is a set of state, municipal and public funds that are formed and used to realize the public and private interests of participants in financial relations.

Relevant issues of legal regulation of public finances have been identified and analyzed, among which special attention is paid to ensuring financial security of the state, balance of the State Budget of Ukraine, stability of the national currency, positive investment climate, decentralization of budget policy, counteraction to public finance offenses. In particular, it is considered expedient to strengthen criminal liability for committing criminal offenses in the field of public finance (misuse of budget funds, intentional evasion of taxes and fees, etc.).

It is noted that the consolidation of the maximum annual deficit (surplus) of the state budget in the Budget Code of Ukraine is positive, but the temporary suspension of the relevant provision (in particular, the Law of Ukraine "On State Budget of Ukraine 2021") is a violation of legal certainty and should not be tradition of legal regulation of public finances in Ukraine.

The conclusion on the prospects of further research on this topic is formulated, which is due to the need to form a doctrinal basis for improving the current national legislation in the field of legal regulation of public finances of Ukraine.

Key words: public finance, budget, funds, financial security, legal regulation, decentralization, responsibility, audit, financial control.

Вступ. Механізм будь-якої держави не може ефективно функціонувати без належної системи фінансового забезпечення реалізації функцій публічної адміністрації, що зумовлює формування інституту публічних фінансів вже на перших етапах становлення державності. У сучасних цивілізованих державах публічні фінанси набувають ознак складної диференційованої системи, яка є набагато складнішою від історичного прототипу державної скарбниці. Активно розвиваються бюджети органів

місцевого самоврядування, а також недержавні фонди, які дають змогу представникам громадянського суспільства накопичувати грошові кошти для самостійного вирішення нагальних потреб та задоволення публічно-приватних інтересів. Складність сучасних систем публічних фінансів зумовлює появу низки проблемних питань щодо їхнього формування та використання, правового врегулювання, ефективного розподілу фінансових ресурсів, контролю з боку органів публічної адміністрації з метою запобігання фінансовим правопорушенням. Викладене вище актуалізує проведення наукових досліджень категорії «публічні фінанси», їхньої правової природи, структури та класифікації. Змістовне дослідження поняття публічних фінансів та актуальних питань їх правового врегулювання має як теоретичне, так і практичне значення, адже сформовані представниками юридичної доктрини пропозиції щодо вдосконалення чинного фінансового законодавства є основою для законотворчої роботи та нормотворчості суб'єктів владних повноважень.

Термін «публічні фінанси» використовують у наукових публікаціях вітчизняні вчені-фінансисти, зокрема Т. Аксьонова, Н. Винниченко, Л. Воронова, О. Вайцеховська, О. Гетманець, Д. Гетманцев, М. Ковальчук, Т. Куценко, М. Кучерявенко, О. Ладюк, Т. Латковська, О. Музика-Стефанчук, А. Нечай, О. Орлюк, П. Пацурківський, І. Пришва, О. Савілова, О. Томчук, М. Уракін, Л. Царьова та інші відомі науковці, проте, враховуючи факт внесення систематичних змін до чинного фінансового законодавства та нові глобалізаційні виклики, загальнотеоретична характеристика публічних фінансів та визначення актуальних проблем їх правового врегулювання залишаються актуальними напрямками наукової роботи. Особливого значення набувають дослідження публічних фінансів представниками юридичної науки, адже тривала світова економічна криза, зумовлена епідемією коронавірусу та енергетичною кризою, потребує нових виважених підходів до правового регулювання формування та розподілу публічних фінансів державами, що розвиваються.

Методологія дослідження спирається на органічне поєднання філософських (законів діалектики та метафізики), загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження. Серед загальнонаукових методів дослідження ключову роль відіграють прийоми логічного методу (аналіз, синтез, дедукція та індукція), системний та структурно-функціональний методи. Зі спеціально-юридичних методів дослідження більшою мірою використовуються методи юридичної логіки та юридичної догматики (як різновид аксіоматичного методу), а також юридичного моделювання (з метою формулювання конкретних пропозицій щодо перспективних напрямів удосконалення чинного національного законодавства).

Постановка завдання. Метою наукової публікації є загальнотеоретична характеристика публічних фінансів в Україні та актуальних питань їх правового врегулювання.

Результати дослідження. Вітчизняні науковці приділяють значну увагу різним аспектам публічних фінансів в Україні, демонструючи різні підходи до визначення їх поняття, структури, правової природи та класифікації. Так, С. Бардаш та Ю. Баранюк зазначають, що публічні фінанси – це суспільно-економічні відносини, які виникають у процесі утворення, розподілу (перерозподілу) і використання публічних фондів грошових коштів, пов'язаних із задоволенням усіх видів публічного інтересу, та регулюються шляхом установлення імперативних приписів держави або органів місцевого самоврядування, які поширюються на учасників відносин у сфері господарювання усіх форм власності. Публічні фінанси як об'єкт державного фінансового аудиту включатимуть: публічні державні фінанси (фонди коштів державного бюджету України та місцевих бюджетів, кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії, кошти Нацбанку та інших держбанків, державних цільових коштів,

Пенсійного фонду та фондів загальнообов'язкового соціального страхування, а також кошти суб'єктів господарювання державної та комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності); публічні приватні фінанси (фінанси малого бізнесу, корпоративні фінанси, фінанси банків, фінанси некомерційних організацій) – фонди коштів як нематеріальна форма наслідку відносин, які виникають між державою, місцевим самоврядуванням, суб'єктами господарювання приватної форми власності, громадськими організаціями в частині їх використання [1, с. 36].

Із наведеного визначення привертає увагу категорія «публічні приватні фінанси», яка містить дві конкуруючі ознаки фінансів недержавного та некомунального секторів економіки – «публічні» та «приватні». Більш доцільним вбачається використання терміну «публічні фінанси громадянського суспільства» або «публічні фінанси недержавного та некомунального походження».

С. Березовська справедливо зауважує, що з розбудовою національної фінансової системи в Україні постало питання про необхідність перегляду багатьох базових категорій фінансової науки, серед яких були категорії «державні фінанси» та «публічні фінанси». Однією з причин цього перегляду була поява нових видів фондів грошових коштів: бюджети органів місцевого самоврядування, які за Конституцією України не є державними фондами й не можуть розглядатися як приватна власність будь-яких осіб; фонди обов'язкового державного соціального страхування, крім пенсійного фонду, які відповідно до чинного законодавства є неприбутковими самоврядними організаціями. Отже, поряд із державними фінансами виникли фінанси органів місцевого самоврядування, які, як і державні фінанси, мають публічний характер. Тобто, з огляду на згадане, слід вказати на те, що термін «державні фінанси» не є синонімом терміну «публічні фінанси», оскільки державні фінанси є вужчим поняттям, ніж публічні фінанси, які включають в себе як і державні фінанси, так і фінанси органів місцевого самоврядування та інші публічні фонди [2, с. 110].

Загалом слід зазначити, що використання терміну «публічні фінанси» відповідає загальноновизнаним тенденціям у доктринах адміністративного та фінансового права, представники яких більшою мірою вживають категорії «органи публічної адміністрації», «публічні інтереси» тощо замість понять «органи державної влади», «державні інтереси». І такі тенденції не є простою заміною юридичних понять. Суть таких змін у понятійному апараті пов'язана з концептуальними змінами в підходах до розуміння сутності та функцій держави, яка розглядається не як відокремлений від громадянського суспільства політичний інститут, а як органічно пов'язана з суспільством система публічних інституцій, які надають сервісні послуги громадянам та забезпечують реалізацію публічних інтересів.

А. Нечай у докторській монографії «Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків» виокремила публічні фінанси від державних фінансів та запропонувала таку систему публічних фінансів, притаманну Україні: публічні фінанси держави – складаються із суспільних відносин, які виникають з приводу утворення, управління, розподілу (перерозподілу) та використання публічних фондів коштів держави; публічні фінанси органів місцевого самоврядування – складаються із суспільних відносин, які виникають з приводу утворення, управління, розподілу (перерозподілу) та використання публічних фондів коштів органів місцевого самоврядування всіх видів; публічні фінанси суспільного (соціального) призначення – складаються із суспільних відносин, які виникають з приводу утворення, управління, розподілу (перерозподілу) публічних фондів коштів, за рахунок яких задовольняються суспільні (соціальні) інтереси, визнані державою чи органами місцевого самоврядування, та які не є державною чи комунальною власністю [2, с. 111; 3, с. 227–228].

Наведена класифікація публічних фінансів заслуговує на увагу, адже в ній А. Нечай звернула увагу на такий різновид публічних фінансів, як публічні фонди коштів, які не є державною чи комунальною власністю і водночас набувають все більшого поширення у сучасних економіках світу (наприклад, накопичувальні приватні пенсійні фонди, каси взаємодопомоги тощо).

Однак існує точка зору, що розпорядниками публічних фінансів можуть бути тільки органи публічної адміністрації. Так, Л. Воронова зазначає, що «публічні фінанси – це сформовані фінансовими відносинами грошові фонди, які необхідні для існування публічних органів і фінансування покладених на них функцій» [2, с. 111; 4, с. 10]. Н. Мелян поняттям «публічні фінанси» називає систему формування, розподілу та використання грошових коштів, які спрямовуються на формування відповідних державних фондів, що покликані реалізовувати різні соціально-економічні функції держави [5, с. 149].

Такі підходи до визначення поняття «публічні фінанси» не враховують об'єктивно наявні на практиці публічні фінанси недержавного та некомунального походження.

На окрему увагу заслуговують погляди науковців на структуру публічних фінансів.

В. Опарін, В. Федосов та П. Юхименко зазначають, що структурну будову публічних фінансів можна розглядати в широкому й вузькому значеннях. У широкому розумінні вони включають фінансову діяльність усіх різновидів публічних союзів – держави, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, а на глобальному рівні також міжнародних організацій і фінансових інституцій. У вузькому розумінні, яке наразі є більш поширеним, до складу публічних відносять державні й місцеві фінанси, в організації котрих, незважаючи на їхню взаємопов'язаність, мають домінувати принципи автономності та незалежності. Еволюційні зміни й проведені реформи на макрорівні вітчизняної фінансової системи створюють належне підґрунтя для повернення в науковий обіг терміна «публічні фінанси». Ключовими напрямками розвитку сфери публічних фінансів в Україні повинні стати: 1) формування повноцінних місцевих фінансів на основі фіскальної децентралізації та, головне, розширення фінансових повноважень місцевих органів влади й управління; 2) подальше підвищення транспарентності державних і місцевих фінансів та забезпечення ширшої участі громадян у визначенні бюджетних пріоритетів, зокрема на основі загальнодержавних і місцевих референдумів; 3) уточнення ролі публічних фінансів у реалізації функцій держави (хоча розглянуті напрями практичної концептуалізації публічних видатків загалом є досить відомими, в нашій країні вони нерідко ігноруються) [6, с. 125–126].

Із останніх досліджень актуальних питань формування та використання публічних фінансів в Україні слід відзначити роботи Т. Латковської «Сучасний стан та актуальні проблеми публічної фінансової системи» [7], А. Бухтіарової та Н. Дробязко «Напрями забезпечення прозорості системи публічних фінансів в Україні» [8], Т. Куценко «Публічні фінанси в Україні: зміст та структура з урахуванням сучасних тенденцій розвитку» [9], Д. Гетманцева «До питання щодо легітимності публічних фінансів: теоретико-правовий підхід» [10], Н. Винниченко «Публічні фінанси в контексті розвитку глобалізаційних процесів» [11], С. Дяченка «Публічні, державні та місцеві фінанси: співвідношення понять» [12], Л. Фокши «Публічні фонди: поняття, ознаки та правова природа» [13].

Так, Н. Винниченко, досліджуючи вплив глобалізації на публічні фінанси зазначає, що глобалізація стала каталізатором реформ у секторі публічних фінансів, водночас реформи охопили майже всю сферу публічного адміністрування та змусили застосовувати нові інструменти та технології. Найбільший вплив на ефективність реформ справляють сильне керівництво реформами в рамках наявної державної політики

та поступове їх здійснення за чітким планом. При цьому, звичайно, важливим елементом є реформи в системі макроекономічного регулювання та зміни в системі бюджетного менеджменту, фіскального регулювання. Однак, на її думку, найбільш вагомими реформами сьогодні в Україні, як і в усьому світі, мають бути реформи в секторі транспарентності та налагодження партнерських відносин як із громадськістю на основі партиципації, так і з бізнесом на умовах прозорого партнерства [11, с. 120].

С. Дяченко також справедливо зазначає, що в умовах глобалізації економіки наявність ефективної системи управління публічними фінансами має фундаментальне значення для забезпечення стабільності фінансової системи, стійкості національної економіки, фінансової безпеки та сталого економічного зростання. Система управління публічними фінансами посідає провідне місце в системі державного управління. Принципи та механізми, що лежать в основі управління публічними фінансами, є, з одного боку, фактором соціально-економічного розвитку країни, а з іншого, ефективним інструментом державного регулювання [12, с. 59].

Щодо впливу глобалізаційних процесів на публічні фінанси в Україні слід зазначити, що цей вплив має як позитивні, так і негативні наслідки. Із позитивних слід відзначити зростання інвестиційної привабливості України та її фінансової системи, яка інтегрована в міжнародні платіжні системи та взаємодіє із міжнародними фінансовими інституціями, отримуючи на вигідних умовах кредити та дотації. Проте негативною стороною інтеграції в глобалізований фінансовий ринок є залежність національної фінансової системи від коливань на фінансових ринках найбільших його учасників, а також вплив тривалої світової економічної кризи, зумовленої пандемією коронавірусу та міжнародною енергетичною кризою. Крім того, поступово зростає фінансовий тягар систематичних виплат за кредитними зобов'язаннями України перед Міжнародним валютним фондом та іншими кредиторами, що також негативно впливає на стан публічних фінансів України та стабільність національної валюти.

Публічні фінанси України включають систему публічних фондів, які створюються та використовуються для реалізації публічних інтересів. Водночас, як справедливо зауважує Л. Фокша, публічні фонди, будучи відносно відособленою частиною фінансових ресурсів, що має цільове призначення та відносну самостійність функціонування, тісно взаємопов'язані і діють не відокремлено, а утворюють органічну єдність [13, с. 162].

До актуальних питань правового регулювання публічних фінансів слід віднести: питання забезпечення фінансової безпеки держави, збалансованості Державного бюджету України, стабільності національної валюти, позитивного інвестиційного клімату, децентралізації бюджетної політики, протидії правопорушенням у сфері публічних фінансів.

Зокрема, ознайомлення із розміром кримінальних санкцій за порушення у сфері публічних фінансів дає змогу зробити висновок про недостатній превентивний вплив на свідомість громадян. Більшість санкцій мають штрафний характер, що оцінюється потенційними правопорушниками як звичайний професійний ризик господарської діяльності.

Наприклад, умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) в особливо великих розмірах карається за національним законодавством лише штрафом від п'ятнадцяти тисяч до двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна [14].

Водночас, такі діяння призводять до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів, що є прямою загрозою фінансовій безпеці держави.

Шахрайство з фінансовими ресурсами, а саме надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам із метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак кримінального правопорушення проти власності, що завдало великої матеріальної шкоди, карається за Кримінальним кодексом України лише штрафом від трьох тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років [14].

Отже, враховуючи тривалу економічну кризу та загрози національній економіці, з метою правового забезпечення ефективного та правомірного використання публічних фінансів, доцільним вбачається посилення кримінальної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері публічних фінансів, а саме встановлення жорстких санкцій у вигляді позбавлення волі за вчинення правопорушень у сфері господарської діяльності, якщо вони завдали великої матеріальної шкоди, вчинені в особливо великих розмірах (зокрема, якщо це умисне ухилення від сплати податків, зборів).

Не менш важливою для нормального функціонування публічних фінансів є збалансованість Державного бюджету України та місцевих бюджетів, що забезпечується унормованою бюджетною та податковою політикою. Натомість в Україні нагальною є проблема дефіциту Державного бюджету, що проявляється в суттєвому перевищенні видатків Державного бюджету над його доходами, що в результаті призводить до затримок із виплати заробітної плати в державних секторах економіки, співробітникам бюджетних установ та організацій, недофінансування важливих державних програм тощо. Крім того, бюджетний дефіцит призводить до збільшення державного боргу в результаті нових кредитних запозичень уряду, що також негативно впливає на інвестиційну привабливість України та стан її публічних фінансів. Так, за підсумками трьох кварталів 2020 року Державний бюджет України був зведений з рекордним за останні роки дефіцитом – 81,7 млрд грн. (за підсумками трьох кварталів 2021-го року – 37,4 млрд. грн.).

У відповідності до ст. 14 Бюджетного кодексу України затвердження бюджету з дефіцитом дозволяється в разі наявності обґрунтованих джерел фінансування бюджету з урахуванням особливостей, визначених статтею 72 цього Кодексу. Водночас, згідно з абзацом 2 частини 1 статті 14 Бюджетного кодексу України, визначений Бюджетною декларацією показник дефіциту державного бюджету на кожен рік середньострокового періоду не може перевищувати 3% прогнозного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України на відповідний рік [15].

Проте згідно зі статтею 40 Бюджетного кодексу України граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) державного бюджету у відповідному бюджетному періоді, державного і гарантованого державою боргу на кінець відповідного бюджетного періоду, граничний обсяг і напрями надання державних гарантій, а також повноваження щодо цих гарантій відповідно до статті 17 цього Кодексу є предметом регулювання Закону «Про Державний бюджет України» [15].

Однак згідно з абзацом 3 частини 1 статті 14 Бюджетного кодексу України, граничний обсяг дефіциту державного бюджету, визначений Законом «Про Державний бюджет України», не може перевищувати визначений Бюджетною декларацією показник дефіциту державного бюджету на відповідний бюджетний період [15].

Проте Законом № 1082-IX від 15 грудня 2020 року дію абзаців 2 та 3 частини 1 статті 14 Бюджетного кодексу України зупинено на 2021 рік, що свідчить про недотримання принципу правової визначеності в бюджетному законодавстві України.

Таким чином, позитивним є закріплення граничного обсягу річного дефіциту (профіциту) державного бюджету в Бюджетному кодексі України з метою запобігання політичним спекуляціям з цього питання та забезпечення раціонального планування державних доходів та видатків. Тимчасове зупинення дії відповідної норми не повинно стати традицією правового регулювання публічних фінансів в Україні.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу сформулювати висновок про те, що публічні фінанси – це сукупність державних, комунальних та інших публічних фондів, які утворюються та використовуються з метою реалізації публічних та приватних інтересів учасників фінансових відносин.

Серед актуальних проблемних питань правового регулювання публічних фінансів на окрему увагу заслуговують питання забезпечення фінансової безпеки держави, збалансованості Державного бюджету України, стабільності національної валюти, позитивного інвестиційного клімату, децентралізації бюджетної політики, протидії правопорушенням у сфері публічних фінансів. Зокрема, вбачається доцільним посилення кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері публічних фінансів (нецільове використання бюджетних коштів, умисне ухилення від сплати податків та зборів тощо).

Позитивним є закріплення граничного обсягу річного дефіциту (профіциту) державного бюджету в Бюджетному кодексі України, проте тимчасове зупинення дії відповідної норми (зокрема, Законом України «Про Державний бюджет України на 2021 рік») є порушенням принципу правової визначеності та не повинно стати традицією правового регулювання публічних фінансів в Україні.

Перспективність подальшого дослідження згаданої тематики зумовлена необхідністю формування доктринальної основи вдосконалення чинного національного законодавства, яке регулює суспільні відносини у сфері публічних фінансів, з метою вирішення актуальних питань, які виникають у процесі функціонування національної фінансової системи.

Список використаних джерел:

1. Бардаш С.В., Баранюк Ю.Р. Поняття і склад публічних фінансів як об'єкта державного фінансового аудита. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 6. Ч. 1. С. 34–37.
2. Березовська С.В. Публічні фінанси: поняття та суть. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнародної наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.). У 2 т. Т. 2. С. 110–112. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7362>
3. Нечай А.А. Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків : монографія. Чернівці : Рута, 2004. 264 с.
4. Воронова Л.К. Фінансове право України. Київ, 2006. 448 с.
5. Мелян Н.Ю. Поняття та сутність публічних фінансів. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 145–149.
6. Опарін В.М., Федосов В.М., Юхименко П.І. Публічні фінанси: генеза, теоретичні колізії та практична концептуалізація. *Фінанси України*. 2017. № 2. С. 110–128.
7. Латковська Т.А. Сучасний стан та актуальні проблеми публічної фінансової системи. *LEX PORTUS*. 2019. № 4(18). С. 42–61.
8. Бухтіарова А.Г., Дробязко Н.С. Напрями забезпечення прозорості системи публічних фінансів в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 23. С. 461–464.
9. Куценко Т.Ф. Публічні фінанси в Україні: зміст та структура з урахуванням сучасних тенденцій розвитку. *Економіка та держава*. 2016. № 6. С. 62–66.

10. Гетманцев Д.О. До питання щодо легітимності публічних фінансів: теоретико-правовий підхід. *Слово Національної школи суддів України*. 2017. № 4. С. 30–40.
11. Винниченко Н.В. Публічні фінанси в контексті розвитку глобалізаційних процесів. *Гроші, фінанси і кредит*. 2020. Вип. 59(2). С. 117–121.
12. Дяченко С.А. Публічні, державні та місцеві фінанси: співвідношення понять. *Держава та регіони*. 2018. № 4(64). С. 59–63.
13. Фокша Л.В. Публічні фонди: поняття, ознаки та правова природа. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2014. № 10-1. Том 1. С. 162–164.
14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 25.11.2021. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
15. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI. Дата оновлення: 10.11.2021. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.11>

ЦІЛІ, ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ СЛУЖБИ В МИТНИХ ОРГАНАХ УКРАЇНИ

Касьян Володимир В'ячеславович,
аспірант
(Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

У статті автор зазначає, що метою служби в митних органах є забезпечення єдності в структурі державної влади, забезпечення ефективної діяльності митних органів із виконання завдань, що стоять перед ними згідно з чинним законодавством України. Завдання служби в митних органах визначаються через завдання, що стоять перед митними органами, які закріплюються відповідними нормативно-правовими актами, що встановлюють їхній статус.

Функціями служби в митних органах є основні напрями правового регулювання відносин, що виникають у процесі служби. Вони визначаються через функції митних органів із реалізації митної політики України. Важливим є те, що функції державних органів розкривають соціально-цільове призначення конкретного органу, який через функції реалізує свою компетенцію. При цьому компетенція реалізується через конкретні дії спеціально уповноважених суб'єктів права – державних службовців. Виділено дві найважливіші функції служби в митних органах України як особливості діяльності співробітників із реалізації функцій державних органів – регулятивну та охоронну.

Регулятивна функція служби в митних органах виявляється у впливі на суспільні відносини через встановлення прав та обов'язків їх учасників. Останнім часом значення регулятивної функції значно зросло у зв'язку, по-перше, з розвитком ринкових відносин, а по-друге, із завданням побудови правової держави, одна з ознак якої – реальність прав і свобод людини, зокрема їх захист.

Охоронна функція служби в митних органах полягає в такому впливі митно-правового механізму учасників державно-службових відносин, який спонукає їх дотримуватися встановлених правових норм. Під час реалізації охоронної функції використовується правовий примус, юридична відповідальність, санкції, заходи захисту тощо. Охоронна функція здійснюється через відповідні структури митних органів. Реалізація цієї функції на службі в митних органах пов'язана з різними юрисдикційними процесами, у яких беруть участь співробітники митних органів.

Ключові слова: митне законодавство, служба в митних органах, митна діяльність, митний кордон, митна безпека, митна політика, митні інтереси.

THE GOALS, TASKS AND FUNCTIONS OF THE SERVICE IN THE CUSTOMS AUTHORITIES OF UKRAINE

Kasian Volodymyr Viacheslavovych,
Postgraduate Student
(Classic Private University,
Zaporizhzhia, Ukraine)

The article is dedicated to the purpose of service in customs authorities is: to ensure unity in the structure of state power, ensuring effective activities of customs authorities to perform the tasks facing them in accordance with current legislation of Ukraine. The tasks of the service in the customs authorities are determined by the tasks facing the customs authorities, which are fixed by the relevant regulations establishing their status.

The functions of the service in the customs authorities are the main areas of legal regulation of relations arising in the process of service. They are determined through the functions of customs authorities in the implementation of customs policy of Ukraine. It is important that the functions of state bodies reveal the social purpose of a particular body, which through its functions exercises its competence. At the same time, the competence is realized through specific actions of specially authorized subjects of law – civil servants. The two most important functions of the service in the customs authorities of Ukraine as a special activity of employees in the implementation of the functions of state bodies – regulatory and security.

The regulatory function of the service in the customs authorities is manifested in the impact on public relations through the establishment of the rights and responsibilities of their participants. Recently, the importance of the regulatory function has increased significantly in connection, firstly, with the development of market relations, and secondly, with the task of building the rule of law, one of the features of which is the reality of human rights and freedoms, including their protection.

The protective function of the service in the customs authorities is to influence the customs and legal mechanism of the participants in public service relations, which encourages them to comply with established legal norms. In the implementation of the protection function, legal coercion, legal liability, sanctions, protection measures, etc. are used. The security function is carried out through the appropriate structures of customs authorities. The implementation of this function in the service of customs authorities is associated with various jurisdictional processes in which customs officers participate.

Key words: customs legislation, service in customs bodies, customs activity, customs border, customs security, customs policy, customs interests.

Вступ. Сутність будь-якої діяльності розкривається через виявлення її цілей. Митна служба спрямована на регулювання відносин, що виникають під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності різними суб'єктами права, а також під час переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон. Цим пояснюється встановлення певних цілей, для досягнення яких вона спрямована.

Постановка завдання. Визначити цілі, завдання та функції служби в митних органах України.

Результати. Дослідження питань проходження служби в митних органах здійснювались у працях таких учених, як: Є.В. Додін, Д.В. Приймаченко, В.Т. Комзюк, О.М. Мельник, В.В. Прокопенко, Г.Ю. Разумей, О.І. Ткачук, В.І. Щербина, В.В. Ченцов та інших науковців.

На нашу думку, головною метою служби в митних органах є забезпечення економічного суверенітету та митної безпеки України, забезпечення повноважень митних органів України й забезпечення законного переміщення через митний кордон України товарів і транспортних засобів.

Митна справа має дві групи цілей, а отже, ці ж цілі має і служба в митних органах України:

1. Економічні, зокрема суто фіскальні, тобто поповнення дохідної частини державного бюджету України та регулятивні. Свій регулятивний вплив на економіку митний механізм здійснює митними тарифами (методами непрямого регулювання), а також заборонами, обмеженнями, ліцензуванням, квотуванням експорту та імпорту (методами прямого, адміністративного регулювання).

Регулювання покликане:

а) стимулювати розвиток національної економіки;
 б) захищати вітчизняний ринок;
 в) залучати іноземні інвестиції;
 г) забезпечити виконання зобов'язань перед іншими державами, міжнародними організаціями, і навіть сприяти досягненню інших цілей, визначених Верховною Радою України, Президентом і Кабінетом Міністрів України.

2. Захисні, тобто забезпечення економічної, санітарної безпеки країни, захист громадського порядку, здоров'я населення, культурних цінностей.

З огляду на аналіз цілей діяльності можна зробити висновок, що митні органи одночасно виступають як фіскальні та можуть виступати як правоохоронні, і ці їхні ролі органічно можуть бути пов'язані між собою. Існує справедлива думка: «Особливість митної системи полягає у властивій їй здатності швидко адаптуватися до нових вимог і гармонійно поєднати у своїй діяльності як економічні, так і адміністративні, заборонні засоби регулювання» [1, с. 45].

Крім того, цілі митних органів визначаються специфікою служби в митних органах як різновиду державної служби. У цьому ракурсі цілями служби в митних органах є: забезпечення єдності в структурі державної влади, забезпечення ефективної діяльності митних органів із виконання завдань, що стоять перед ними згідно з чинним законодавством України.

Досягнення цілей можливе лише шляхом чіткого формулювання завдань та їх безпосереднього здійснення. Завдання служби в митних органах визначаються через завдання, що стоять перед митними органами, які закріплюються відповідними нормативно-правовими актами, що встановлюють їх статус – постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України» від 6 березня 2019 року № 227.

Так, відповідно до п. 3 цього Положення основними завданнями Держмитслужби є [3]:

1) забезпечення реалізації державної митної політики, зокрема забезпечення митної безпеки та захисту митних інтересів України та створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, збереження належного балансу між митним контролем і спрощенням законної торгівлі;

2) забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи, запобігання та протидії контрабанді, боротьби з порушеннями митних правил;

3) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної митної політики на розгляд Міністра фінансів.

Крім того, відповідно до п. 4 цього ж Положення Держмитслужба відповідно до покладених на неї завдань:

1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до компетенції Держмитслужби, вносить в установленому порядку на розгляд Міністра фінансів пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента

України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади, наказів Мінфіну, а також подає Міністрові фінансів для погодження позицію щодо проектів нормативно-правових актів, розробниками яких є інші центральні органи виконавчої влади;

2) розробляє проекти законів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, наказів Мінфіну з питань, що належать до компетенції Держмитслужби, та в установленому порядку подає їх Міністрові фінансів;

3) забезпечує та здійснює контроль за дотриманням вимог законодавства з питань митної справи та в межах повноважень, визначених законом, законодавства з інших питань, контроль за дотриманням якого покладено на Держмитслужбу, під час переміщення товарів через митний кордон України та після завершення операцій з митного контролю та митного оформлення.

Застосування митного законодавства – це багатопланове завдання, яке вирішується всією сукупністю митних заходів із контролю за відповідністю нормам митного законодавства порядку переміщення через митний кордон вантажів, товарів, транспортних засобів, багажу та ручної поклажі, фізичних осіб. Так, боротьба з контрабандою забезпечує дотримання законодавства про митну справу.

У процесі нормотворення, тобто розробки та прийняття підзаконних нормативно-правових актів, також виконується законодавство про митну справу, оскільки без встановлення чіткого нормативного порядку пропуску товарів і проходження митних процедур не можна дотримуватися законодавства про митну справу.

Забезпечення митної безпеки – це завдання стратегічне. Митна безпека – це стан захищеності митних інтересів держави, складова частина внутрішньої та зовнішньої політики нашої держави. Порушення митної безпеки завдає шкоди національній економіці та інтересам держави. Загальні напрями реалізації цієї концепції визначаються вищими державними органами, насамперед Президентом та Урядом України. Політику митної безпеки реалізують багато державних структур: Міністерство фінансів, закордонних справ, Державна митна служба України.

Важливе місце у реалізації цієї політики займають митні органи, які мають за своє головне призначення здійснювати контроль за переміщенням через кордон товарів та транспортних засобів, покликані захищати митні інтереси держави. Організація діяльності митних органів України безпосередньо підпорядкована виконанню завдань із забезпечення безпеки країни. А практична діяльність митних органів – організація митного контролю, проведення заходів щодо боротьби з контрабандою, валютний контроль за експортно-імпортними операціями, своєчасне та правильне стягнення мит і зборів – значною мірою забезпечує економічну безпеку України взагалі.

Митно-тарифне регулювання, завдання для митних органів України, є пріоритетним у діяльності цієї служби. Митно-тарифним регулюванням займаються всі митні установи, щоб забезпечити застосування саме тих видів мит, які сприяють ефективності міжнародного обороту, розширенню зовнішньої торгівлі, відображають економічні інтереси України та потреби внутрішнього ринку. Крім удосконалення митного тарифу та механізму його застосування, вирішення вказаного завдання передбачає розробку заходів із нетарифного регулювання.

Наразі митні органи також зобов'язані своєчасно та повно справляти мита, податки та інші обов'язкові платежі, здійснювати фінансовий контроль за учасниками зовнішньоекономічних операцій. Контролюючи правильність нарахування та своєчасність сплати мит та інших зборів, митні органи по суті виконують функції податкових органів.

Боротьба з контрабандою й порушенням митних правил – традиційне завдання митної служби, яке визначається як одне з головних завдань митних органів і в Митному кодексі України 13 березня 2012 року № 4495-VI.

Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 544 цього Кодексу [2], здійснюючи митну справу, митні органи виконують такі основні завдання:

1) забезпечення правильного застосування, неухильного дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства України з питань митної справи;

2) забезпечення виконання зобов'язань, передбачених міжнародними договорами України з питань митної справи, укладеними відповідно до закону;

3) створення сприятливих умов для полегшення торгівлі, сприяння транзиту, збільшення товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон України, здійснення разом з митними органами інших держав заходів щодо вдосконалення процедури пропуску товарів, транспортних засобів через митний кордон України, їх митного контролю та митного оформлення;

4) здійснення митного контролю та виконання митних формальностей щодо товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, зокрема на підставі електронних документів (електронне декларування), за допомогою технічних засобів контролю тощо;

5) аналіз та управління ризиками з метою визначення форм та обсягів митного контролю;

6) забезпечення справляння митних платежів, контроль правильності обчислення, своєчасності та повноти їх сплати, застосування заходів щодо їх примусового стягнення у межах повноважень, визначених цим Кодексом, Податковим кодексом України та іншими актами законодавства України, організація застосування гарантій забезпечення сплати митних платежів, взаємодія з банківськими установами та незалежними фінансовими посередниками, що надають такі гарантії;

7) застосування передбачених законом заходів митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, здійснення контролю за дотриманням усіма суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та громадянами встановлених законодавством заборон та обмежень щодо переміщення окремих видів товарів через митний кордон України; здійснення заходів щодо недопущення переміщення через митний кордон України товарів, на які встановлені заборони та/або обмеження щодо переміщення через митний кордон України, а також товарів, які не відповідають вимогам якості та безпеки;

7-1) здійснення державного експортного контролю в межах повноважень, покладених на митні органи відповідно до цього Кодексу та інших законів України;

8) здійснення контролю за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України;

9) сприяння захисту прав інтелектуальної власності, вжиття заходів щодо запобігання переміщенню через митний кордон України товарів із порушеннями охоронюваних законом прав інтелектуальної власності, недопущення переміщення через митний кордон України контрафактних товарів;

10) запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил на всій митній території України.

Боротьбу з контрабандою митні органи здійснюють спільно з правоохоронними органами – Службою безпеки України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 456 Митного кодексу України та законів України митні органи з метою виявлення джерел і каналів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, осіб, які беруть участь у цьому, разом з іншими державними органами, що мають право здійснювати

оперативно-розшукову діяльність, можуть використовувати метод контрольованої поставки зазначених засобів, речовин і прекурсорів [2].

Отже, митні органи не мають права на проведення слідчих дій, проведення дізнання у справах про контрабанду. Серед інших завдань служби в митних органах слід виділити такі: сприяння розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України, створення сприятливого митного режиму для виконання міжнародних договорів, сприяння у здійсненні заходів щодо захисту прав споживачів ввезених товарів, забезпечення інформованості державних органів, підприємств, установ і громадян з питань митної справи, підготовка кваліфікованих кадрів, забезпечення участі у співпраці з питань митної справи на міждержавному рівні. Ці завдання вирішують митні органи України.

Крім загальних завдань, Державна митна служба України має й низку особливих. Так, Державна митна служба України має право самостійно створювати, реорганізувати та ліквідувати регіональні митниці, а також підвідомчі їй установи.

Зазначимо ще одне специфічне завдання Державної митної служби України – контроль за дотриманням принципу законності. Повноваження ДМС України у цій сфері регламентовані докладно. Так, відповідно до пп. 10 п. 5 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України» від 6 березня 2019 року № 227 Держмитслужба з метою організації своєї діяльності здійснює комплекс заходів для забезпечення дотримання законності та ефективності використання бюджетних коштів, досягнення результатів відповідно до встановленої мети, завдань, планів і вимог щодо діяльності Держмитслужби та її територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління [3].

Держмитслужба України контролює дотримання посадовими особами митних органів законності в провадженні у справах про порушення митних правил і податкового законодавства, розглядає скарги та звернення на постанови митних органів у справах про такі порушення, забезпечує своєчасний і правильний розгляд звернень підприємств, установ, організацій та громадян з питань діяльності митних органів, вживає заходів до усунення причин, що породжують порушення їхніх прав.

Завдання митних органів, їхні цілі та функції чітко закріплені у ст. 544 Митного кодексу України. Їх вивчення дає можливість дійти висновку, що, здійснюючи митну діяльність, митні органи реалізують повноваження митного контролю як різновиду митної діяльності.

Основними компонентами митної діяльності є:

1) нормотворчість: участь у розробці загальнообов'язкових норм, розробка та подання уряду проектів нормативно-правових актів, прийняття відомчих актів. Слід зазначити, що Державна митна служба України бере активну участь у розвитку митного права;

2) організаційна та матеріально-технічна діяльність: роз'яснювальна робота, ведення митної статистики, консультування, облік та аналіз митних правопорушень, наукові дослідження тощо;

3) систематичне спостереження за фактичним станом справ, якістю документів, виявлення правових аномалій, ліцензування. Цю роботу митні органи ведуть при митному оформленні та митному контролі;

4) припинення протиправних дій;

5) притягнення винних до адміністративної відповідальності за Митним кодексом України за порушення митних правил.

Від інших суб'єктів державного контролю Державна митна служба України відрізняється діяльністю зі справляння митних платежів. Митні органи поряд із захисними

завданнями вирішують і економічні завдання (фіскальні, регулятивні). Дуалізм вирішуваних нею завдань зумовив і дуалізм її соціальних ролей.

Цілі та завдання служби в митних органах України визначають функціональне призначення названого виду державної служби. Будь-яка функція окреслює обов'язок, коло діяльності.

Функціями служби в митних органах є основні напрями правового регулювання відносин, що виникають у процесі служби. Вони визначаються через функції митних органів із реалізації митної політики України. Важливим є те, що функції державних органів розкривають соціально-цільове призначення конкретного органу, який через функції реалізує свою компетенцію. Водночас компетенція реалізується через конкретні дії спеціально уповноважених суб'єктів права – державних службовців. Можна виділити дві найважливіші функції служби в митних органах України як особливої діяльності співробітників із реалізації функцій державних органів – регулятивну та охоронну.

Регулятивна функція служби в митних органах виявляється у впливі на суспільні відносини через встановлення прав та обов'язків їхніх учасників. Останнім часом значення регулятивної функції значно зросло у зв'язку, по-перше, з розвитком ринкових відносин, а по-друге, із завданням побудови правової держави, одна з ознак якої – реальність прав і свобод людини, зокрема їх захист. Найважливішим проявом є нормотворчий процес, що здійснюється митними органами України, і навіть діяльність кожного співробітника митних органів на вимогу дотримання законів та інших нормативно-правових актів.

Охоронна функція служби в митних органах полягає в такому впливі митно-правового механізму учасників державно-службових відносин, яке спонукає їх дотримуватися встановлених правових норм. У процесі реалізації охоронної функції використовується правовий примус, юридична відповідальність, санкції, заходи захисту тощо. Охоронна функція здійснюється через відповідні структури митних органів. Реалізація цієї функції на службі в митних органах пов'язана з різними юрисдикційними процесами, у яких беруть участь співробітники митних органів.

Функції служби в митних органах зумовлені єдністю системи митних органів. У своїй сукупності ця система забезпечує реалізацію основних функцій митних органів, закріплених у Митному кодексі України. Функції служби в митних органах можна розглядати як функціональні напрямки діяльності співробітників митних органів. Спектр цих функцій досить широкий, у порівнянні з минулими роками, де функції служби в митних органах зводилися до здійснення вкрай обмежених форм митного контролю, в основному, за багажем пасажирів, вилучення предметів, заборонених до ввезення та вивезення через державний кордон. Зараз серед них – участь у розробці та реалізації митної політики, контроль за дотриманням митного законодавства та міжнародних договорів держави з питань митної справи, забезпечення митної безпеки та захист митних інтересів країни.

Функції служби в митних органах рухливі за змістом і цільової спрямованості, їх кількість зростає, вони ускладнюються в міру розвитку системи та модифікації методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Висновок. Державні службовці митних органів є соціальною групою, що складається з індивідуальних суб'єктів права (фізичних осіб), які здійснюють на оплатних засадах за рахунок коштів Державного бюджету України певні соціально необхідні функції і виконують завдання митних органів. Державні службовці митних органів – суб'єкти публічного права, а в майбутньому вони стануть суб'єктами службового права, становлення якого відбувається дуже швидкими темпами. Функціями служби

в митних органах є основні напрями правового регулювання відносин, що виникають у процесі служби. Вони визначаються через функції митних органів із реалізації митної політики України. Виділено дві найважливіші функції служби в митних органах України як особливої діяльності співробітників із реалізації функцій державних органів – регулятивну та охоронну.

Завдання служби в митних органах визначаються через завдання, що стоять перед митними органами, які закріплюються відповідними нормативно-правовими актами, що встановлюють їхній статус. Головна мета служби в митних органах – забезпечення економічного суверенітету та митної безпеки України, забезпечення повноважень митних органів України та законного переміщення через митний кордон України товарів і транспортних засобів.

Список використаних джерел:

1. Бахрах Д.Н., Кивалов С.В. Таможенное право России. Екатеринбург : Диамант, 1995. 176 с.
2. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.
3. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text>.

УДК 342.922

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.12>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ВІДПОВІДАЧА В АДМІНІСТРАТИВНІЙ СПРАВІ

Короед Сергій Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
в.о. президента
(Науково-дослідний інститут
публічного права, м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0001-7899-957X>

У статті наголошено, що від правильного визначення відповідача залежить можливість ухвалення судом рішення про задоволення адміністративного позову і, як наслідок, ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Надається характеристика адміністративно-процесуальному статусу відповідача в адміністративній справі. Звертається увага на проблеми судової практики щодо правильного визначення належного відповідача в адміністративному судочинстві. Досліджується питання неоднозначного розуміння адміністративно-правового статусу суб'єкта владних повноважень як відповідача в адміністративній справі. Розкриваються ознаки сторін – позивача і відповідача як учасників справи. Виділяються ознаки, що характеризують осіб, які беруть участь у справах, що виникають із публічно-правових відносин. Досліджується процесуальний статус відповідача як суб'єкта владних повноважень. Дається характеристика суб'єкту владних повноважень за суб'єктним і функціональним критеріями. Розкривається правовий статус суб'єкта владних повноважень у адміністративному процесі як суб'єкта конкретних публічно-правових відносин. Аргументовано, що адміністративно-процесуальний статус відповідача в адміністративній справі визначає його адміністративну правосуб'єктність незалежно від наявності цивільно-правового статусу юридичної особи. Звертається увага, що адміністративно-процесуальний статус відповідача характеризується наявністю специфічних – владних прав і обов'язків, які впливають із компетенції суб'єкта владних повноважень. Встановлено, що така компетенція пов'язана зі здійсненням публічно-владних управлінських функцій і прийняття в межах їх реалізації рішень або вчинення дій, які спричиняють виникнення, зміну чи припинення прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб. Показано, що суб'єкт владних повноважень має бути учасником спірних матеріальних публічно-правових відносин із позивачем. Такий суб'єкт – відповідач, з огляду на свою компетенцію або повноваження, які впливають із актів законодавства, має бути матеріально заінтересований у спірних матеріальних публічно-правових (адміністративних, фінансових, конституційних) відносинах із позивачем.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративна справа, відповідач, адміністративно-правовий статус, суб'єкт владних повноважень, публічно-владні управлінські функції, компетенція, публічно-правові відносини.

**ADMINISTRATIVE-PROCEDURAL STATUS OF THE DEFENDANT
IN AN ADMINISTRATIVE CASE**

Koroied Serhii Oleksandrovych,
Doctor of Law, Professor, Acting President
(Scientific and Research Institute
of Public Law, Kyiv, Ukraine)

The article emphasizes that the correct determination of the defendant depends on the possibility of the court's decision to satisfy the administrative claim and, as a consequence, effective protection of the rights, freedoms and interests of individuals, rights and interests of legal entities from violations by government officials. The characteristic of the administrative-procedural status of the defendant in the administrative case is given. Attention is drawn to the problems of judicial practice regarding the correct determination of the appropriate defendant in administrative proceedings. The issue of uneven understanding of the administrative and legal status of the subject of power as a defendant in an administrative case is explored. The features of the parties – the plaintiff and the defendant as participants in the case are revealed. There are features that characterize the individuals involved in cases arising from public relations. The procedural status of the defendant as a subject of power is investigated. The subject of power is characterized by subjective and functional criteria. The legal status of the subject of power in the administrative process as a subject of specific public relations is revealed. It is argued that the administrative-procedural status of the defendant in an administrative case determines his administrative legal capacity, regardless of the civil status of the legal entity. It is noted that the administrative-procedural status of the defendant is characterized by the presence of specific – power rights and responsibilities arising from the competence of the subject of power. It is established that such competence is related to the implementation of public authoritative administrative functions and the adoption within their implementation of decisions or actions that lead to the emergence, change or termination of rights and obligations of individuals and legal entities. It is shown that the subject of power must be a party of the disputed substantive public law relationship with the plaintiff. Such a subject – the defendant, in view of its competence or authority arising from acts of law, must be economically interested in the disputed substantive public law (administrative, financial, constitutional) relationship with the plaintiff.

Key words: administrative proceedings, administrative case, defendant, administrative-legal status, subject of power, public administrative functions, competence, public-law relations.

Порядок здійснення адміністративного судочинства, тобто діяльності адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ, встановлюється Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС, Кодекс). Відповідно до положень зазначеного Кодексу, виникнення судового процесу, тобто правовідносин, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства, можливе лише між сторонами адміністративної справи як учасників публічно-правового спору.

З огляду на наведене у ст. 4 КАС визначення публічно-правового спору, одна з його сторін, зокрема, має здійснювати публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або надавати адміністративні послуги на підставі законодавства.

Такі функції (тобто здійснення публічно-владних управлінських функцій або надання адміністративних послуг) характеризують суб'єкта владних повноважень, який зазвичай є відповідачем у адміністративній справі з огляду на призначення адміністративної юстиції.

Від правильного визначення відповідача залежить можливість ухвалення судом рішення про задоволення адміністративного позову і, як наслідок, ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Як приклад правильного визначення відповідача можна навести постанову Верховного Суду у справі за позовом фізичної особи до державного інспектора сільського господарства про оскарження накладеного адміністративного стягнення у вигляді штрафу в порядку КУпАП, у якій Верховний Суд зробив висновок, що належним відповідачем у таких справах, які розглядаються судом в порядку, визначеному КАС України, є саме орган державної влади – суб'єкт владних повноважень, а не особа (інспектор), яка перебуває з цим органом у трудових відносинах та від його імені здійснює розгляд справ про адміністративні правопорушення та накладає адміністративні стягнення [1].

Проблема належного відповідача в адміністративному судочинстві пов'язана передусім із адміністративною процесуальною правосуб'єктністю, тобто здатністю мати процесуальні права та обов'язки в адміністративному судочинстві та здатністю особисто їх здійснювати, зокрема доручати ведення справи представникові (ст. 43 КАС).

Незважаючи на відносно чітке й зрозуміле викладення положення ч. 1 ст. 43 КАС, у якій розкривається, хто саме володіє адміністративною процесуальною правоздатністю, в судовій практиці адміністративного судочинства все ще наявні випадки заперечення окремими державними органами наявності в них адміністративної процесуальної правоздатності із мотивів відсутності в такого державного органу статусу юридичної особи. Як приклад можна навести судові справи, які розглядаються адміністративними судами, у яких бере участь Рада національної безпеки і оборони України. Так, наприклад, в одній зі справ, у якій відповідачем виступала Рада національної безпеки і оборони України, до суду від Апарату Ради національної безпеки і оборони України надійшли пояснення, у яких зазначено, що Рада національної безпеки і оборони України не має статусу юридичної особи та інформація про неї не внесена до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, а Апарат Ради національної безпеки і оборони України, своєю чергою, є державним органом, що здійснює поточне інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення діяльності Ради національної безпеки і оборони України, з огляду на що Апарат Ради національної безпеки і оборони України не наділений повноваженнями представляти відповідача в судах [2]. В іншій справі, у якій Рада національної безпеки і оборони України брала участь у процесуальному статусі третьої особи, у поданому до суду листі Секретаря Ради національної безпеки і оборони України було зазначено, що оскільки адміністративна процесуальна дієздатність юридичної особи виникає разом із виникненням адміністративної процесуальної правоздатності (набуттям статусу юридичної особи) та враховуючи, що державна реєстрація такого конституційного органу, як Рада національної безпеки і оборони України, не здійснювалася, цей орган не має адміністративної процесуальної правосуб'єктності, що з огляду на положення ст. ст. 42, 44 та 51 Кодексу адміністративного судочинства України виключає можливість участі Ради національної безпеки і оборони України в адміністративному процесі у правовому статусі сторони чи третьої особи [3].

Зазначені приклади із судової практики свідчать про неоднозначне розуміння адміністративно-правового статусу суб'єкта владних повноважень як відповідача в адміністративній справі, що може негативним чином позначатися на виконанні завдання адміністративного судочинства. Тож питання про адміністративно-правовий статус (його ознаки) суб'єктів владних повноважень як відповідачів у адміністративній справі, незважаючи на його достатню теоретичну розробку в працях таких провідних

вчених-адміністративістів, як В.М. Бевзенко, Р.С. Мельник, О.М. Пасенюк, Р.О. Куйбіда, М.В. Джафарова тощо, залишається неоднозначним, а отже, є актуальним для теорії і практики адміністративного судочинства. Науково-практичний аналіз і вирішення зазначеного питання й ставить за мету стаття.

Оскільки адміністративне судочинство використовує позовну форму захисту, яка в усі часи була властива цивільному процесу, то з методологічної точки зору варто звернутись передусім до праць вчених-процесуалістів, які розглядали ознаки сторін як учасників цивільної справи. Так, узагальнення літературних джерел із цивільного процесу дає підстави виділити такі ознаки сторін: сторони – це особи, між якими виник спір про їхні суб'єктивні права та обов'язки і щодо їхніх правовідносин; вони виступають у цивільному процесі на захист своїх цивільних прав і від свого імені; з приводу їхньої справи судом постановляється рішення; на них поширюються всі наслідки законної сили судового рішення; вони мають цивільно-правову заінтересованість у результаті вирішення спору і процесуально заінтересовані у винесенні рішення [4, с. 47; 5, с. 51; 6, с. 85]; сторони в цивільному процесі обов'язково мають бути учасниками спірного матеріального правовідношення; лише сторони можуть бути зобов'язані чи вповноважені судовим рішенням на здійснення конкретних дій щодо передачі (отримання) матеріальних благ, а також інших дій матеріально-правового характеру [7, с. 60–61; 8, с. 458]; тобто судові рішення вплине на їхні матеріальні права, вони або набудуть якісь матеріальні блага, або втратять їх [9, с. 71]; матеріально-правовий інтерес відповідача виявляється у встановленні судовим рішенням або ухваленні відсутності у нього будь-яких правових обов'язків перед позивачем, а процесуальний – у діяльності, спрямованій на доведення заперечень проти позову або у створенні можливих перешкод для ухвалення судового рішення про задоволення позову і покладення на нього відповідних обов'язків [8, с. 459]. Отже, з наведеного випливає, що відповідач має бути учасником та матеріально заінтересований у спірних матеріальних (цивільних, сімейних, житлових, трудових, земельних тощо) правовідносинах із позивачем. Саме за таких ознак відповідач у цивільному процесі визнається «належним» (тобто особою, яка повинна відповідати за позовом) і саме щодо такого відповідача можливе задоволення позову, тобто надання позивачу судового захисту його порушеному праву (реалізація мети цивільного судочинства) [10, с. 272–273].

В адміністративно-правовій літературі виділяли такі основні ознаки, що характеризують осіб, які беруть участь у справах, що виникають із публічно-правових відносин: 1) наявність матеріальної або процесуальної заінтересованості у вирішенні справи, що зумовила порушення справи або вступ (залучення) у справу для захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів; 2) порушення справи для захисту прав та охоронюваних законом інтересів інших осіб у випадках, передбачених законом, або вступ (залучення) у справу для надання висновку у справі з метою здійснення своїх обов'язків; 3) наявність суб'єктивних процесуальних прав, що дають можливість впливати на перебіг процесу (його порушення, рух, припинення), тобто на виникнення, зміну чи припинення діяльності суду щодо здійснення правосуддя [11, с. 91].

Серед вчених-адміністративістів свого часу мала місце дискусія стосовно наявності або відсутності «сторін» у справах, що виникають із адміністративно-правових відносин (одні науковці заперечували наявність сторін у провадженні у справах із адміністративно-правових відносин [12, с. 7]; інші, навпаки, вважали правильним учасників спору іменувати сторонами, оскільки суд так чи інакше розглядає спір про право [13, с. 24; 14, с. 9–12]). Така дискусія існувала, коли процесуальне регулювання порядку розгляду вказаних справ здійснювалося на підставі відповідної глави Цивільного процесуального кодексу. Натепер, з урахуванням існування самостійного Кодексу – КАС, такі дискусії не зустрічаються.

Зважаючи на положення п. 9 ч. 1 ст. 4, ч. 4 ст. 46, ч. 1 ст. 43 КАС, відповідач – суб'єкт владних повноважень є учасником адміністративної справи за умови володіння адміністративною процесуальною правосуб'єктністю. Така правосуб'єктність визнається за органами державної влади, іншими державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими та службовими особами.

Проте ключовими є положення не зазначеної вище ст. 43 КАС, де визначено адміністративну процесуальну правосуб'єктність, а положення ч. 4 ст. 46 КАС, у якій прямо визначено, що відповідачем у адміністративній справі є суб'єкт владних повноважень (якщо інше не встановлено цим Кодексом). Суб'єктом владних повноважень Кодекс визначає орган державної влади (зокрема без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, їхню посадову чи службову особу, іншого суб'єкта під час здійснення ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг (п. 7 ч. 1 ст. 4 КАС).

Отже, оскільки положення п. 7 ч. 1 ст. 4 КАС процесуальний статус суб'єкта владних повноважень як відповідача не пов'язують із наявністю чи відсутністю у нього статусу юридичної особи, тому варто спиратися на інші передбачені в цьому пункті ознаки, тобто розкривати цей статус через здійснення ним публічно-владних управлінських функцій або надання адміністративних послуг.

Такий підхід до тлумачення поняття «суб'єкт владних повноважень» можна простежити й у працях провідних вчених-адміністративістів. Наприклад, В.М. Бевзенко суб'єктом владних повноважень у адміністративному процесі вважає за необхідне визнати саме того суб'єкта, який у конкретних публічно-правових відносинах є: а) самостійним ініціатором рішень, дій чи бездіяльності; б) безпосереднім виконавцем адміністративно-правових повноважень, які дають змогу цьому суб'єкту без будь-яких обмежень виявляти передбачену законом владну волю. Інакше кажучи, на думку вченого, для визнання конкретного суб'єкта владних повноважень повноцінним учасником адміністративної справи такий суб'єкт відповідно до норм чинного законодавства має бути наділений обсягом як адміністративної матеріальної так і процесуальної правосуб'єктності [15, с. 16]. На думку Р.С. Мельника, поняття «суб'єкт владних повноважень» слід оцінювати не з інституційного, а з функціонального аспекту. Вчений зауважує, що визначальним для зарахування того чи іншого органу (особи) до суб'єктів владних повноважень (суб'єкт публічного адміністрування) є не лише його місце в системі публічної влади, а й функції, які він виконує, і такі функції мають бути пов'язані зі здійсненням публічного адміністрування [16, с. 162]. Автори науково-практичного коментарю до КАС вважають, що в кожному випадку виникнення правового спору необхідно з'ясувати питання реалізації суб'єктом владних повноважень управлінських функцій у цих правовідносинах, які здійснювалися до моменту виникнення спору. Владні управлінські функції, що виконуються на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень – це будь-які владні повноваження в межах діяльності держави чи місцевого самоврядування, які не належать до законодавчих повноважень чи повноважень здійснювати правосуддя. Виділяються такі групи владних управлінських функцій: 1) вироблення (формування) політики; 2) правове регулювання; 3) надання адміністративних послуг; 4) нагляд і контроль [17, с. 53].

Пленум Вищого адміністративного суду України звертав увагу, що спір набуває ознак публічно-правового за умов не лише наявності серед суб'єктів спору публічного органу чи посадової особи, а й здійснення ним (ними) в цих відносинах владних

управлінських функцій. Для цілей і завдань адміністративного судочинства владну управлінську функцію необхідно розуміти як діяльність усіх суб'єктів владних повноважень із виконання покладених на них Конституцією чи законами України завдань [18].

Ю.А. Попова наголошує, що відсутність юридичного інтересу в допроцесуальних матеріально-правових відносинах дає підстави вважати, що суб'єкт процесу є неналежним. Автор зауважує, що неналежною особою, яка залучається заявником в провадженні у справах із публічно-правових відносин, буде особа, яка не володіє за законом компетенцією, про порушення якої заявлено вимогу [11, с. 103].

Ще дореволюційні вчені-адміністративісти наголошували на подібності адміністративного процесу з цивільним, де є дві сторони, між якими існує спір про право, у якому публічне право і інтерес представлявся в адміністративному процесі адміністративним органом, який виступав відповідачем за адміністративним позовом приватної особи [19, с. 467–469].

В адміністративно-правовій літературі наголошується, що органи виконавчої влади є ключовими суб'єктами адміністративного права, оскільки їм належить провідне місце і роль у виникненні і функціонуванні суспільних відносин, що складають предмет адміністративно-правового регулювання. Поняття «орган виконавчої влади» є похідним від ширшого поняття «державний орган» (або «орган державної влади»). У цьому розумінні органи виконавчої влади є окремим видом державних органів. На них поширюються всі загальні риси поняття державних органів, а це означає, що кожний окремий орган виконавчої влади створюється з метою безпосереднього здійснення конкретного виду державної діяльності; виконує діяльність, що характеризується чітко визначеною державною спрямованістю, цілями, завданнями та функціями, певним обсягом компетенції (прав і обов'язків); здійснює свою діяльність за допомогою визначених державою методів і форм роботи; має певну організаційно-правову форму, внутрішню структуру і зовнішні зв'язки. Водночас існує низка специфічних державних органів, які тією чи іншою мірою здійснюють права й обов'язки у сфері адміністративно-правового регулювання не тільки через свій апарат, а й безпосередньо, тобто як власне органи. До таких органів належать Національний банк України, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Рада національної безпеки і оборони України, Центральна виборча комісія, Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим, деякі інші органи. Зважаючи на наведене, адміністративно-правовий статус інших (крім органів виконавчої влади) державних органів треба характеризувати, маючи на увазі дві групи суб'єктів адміністративного права, які представлені, по-перше, апаратом певних державних органів; по-друге, безпосередньо самими державними органами, не розмежовуючи суворо адміністративну правосуб'єктність власне органу та його апарату [20, с. 116, 120–121].

Як зазначає М.В. Джафарова, у Кодексі адміністративного судочинства поняття «суб'єкт владних повноважень» вжито у вузькому значенні, ніж його можна розуміти, адже владними, зокрема, є й повноваження Верховної Ради України ухвалювати закони [21, с. 31]. Такий висновок відповідає роз'ясненням, наведеним у абз. 3 п. 3 постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2013 р. № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів», про те, що для цілей і завдань адміністративного судочинства владну управлінську функцію необхідно розуміти як діяльність усіх суб'єктів владних повноважень із виконання покладених на них Конституцією чи законами України завдань. Водночас новий Верховний Суд зробив інший висновок – про те, що Верховна Рада України під час розгляду та прийняття законів та Президент України під час підписання законів чи утримання від їх підписання не виконують владних управлінських функцій. На зазначену проблему ми вже звертали увагу у своїх попередніх наукових публікаціях [22].

Отже, проаналізовані нами основні положення процесуального законодавства й теоретичні підходи вчених-адміністративістів дають змогу зробити наведені нижче висновки. Адміністративно-процесуальний статус відповідача в адміністративній справі, який визначає його адміністративну правосуб'єктність, незалежно від того, чи є суб'єкт владних повноважень юридичною особою (юридичною особою публічного права), тобто незалежно від наявності цивільно-правового статусу юридичної особи, характеризується наявністю специфічних – владних прав і обов'язків, які впливають із компетенції суб'єкта владних повноважень (тобто компетенції здійснювати публічно-владні управлінські функції і приймати в межах їх реалізації рішення або вчиняти дії, які спричинюють виникнення, зміну чи припинення прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб), який прийняв рішення (вчинив дію або допустив бездіяльність), яким було порушено права позивача, або ж до компетенції якого належать функції чи повноваження щодо вирішення питання про усунення порушень та відновлення порушених прав, свобод чи інтересів позивача. Адже, як роз'яснював Верховний Суд України в постанові Пленуму від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади», не допускається постановлення рішень, які зобов'язують відповідача до вчинення дій, які не є для нього обов'язковими за законом.

Суб'єкт владних повноважень – будь то орган державної влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства (зокрема на виконання делегованих повноважень), або наданні адміністративних послуг (перелік таких суб'єктів не є вичерпним) – має бути учасником спірних матеріальних публічно-правових відносин із позивачем. У тих випадках, коли оскаржуються рішення (дії, бездіяльність) державного органу, пов'язані зі здійсненням функції від імені держави, стороною цих відносин хоч і є держава, проте в адміністративному судочинстві вона має бути представлена відповідним уповноваженим органом як відповідачем.

Такий суб'єкт – відповідач, з огляду на свою компетенцію або повноваження, які впливають із актів законодавства, має бути матеріально заінтересований у спірних матеріальних публічно-правових (адміністративних, фінансових, конституційних) відносинах із позивачем. Саме за таких ознак відповідач у адміністративному судочинстві як суб'єкт владних повноважень буде визнаватись «належним» (тобто особою, яка повинна відповідати за адміністративним позовом відповідно до заявленого позивачем способу захисту) і саме щодо такого відповідача можливе задоволення адміністративного позову, тобто надання позивачу судового захисту його порушеним правам, свободам та інтересам у сфері публічно-правових відносин.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 26 грудня 2019 р. у справі № 724/716/16-а, адміністративне провадження № К/9901/12750/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86636182>.
2. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 26 листопада 2018 р. у справі № 826/14026/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78121302>.
3. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 27 січня 2021 у справі № 640/7408/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94701595>.

4. Кілічава Т.М. Цивільне процесуальне право : Навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 352 с.
5. Штефан О.О. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 360 с.
6. Штефан М.Й. Цивільний процес : Підручник для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 696 с.
7. Васильев С.В. Гражданский процесс : Учебное пособие. Издание второе, дополненное. Харьков : ООО «Одиссей», 2007. 512 с.
8. Цивільний процес України: академічний курс : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. С.Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2009. 848 с.
9. Гражданский процесс : Учебник / под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота. Москва : «Проспект», 1997. 480 с.
10. Короєд С.О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства : дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2014. 489 с.
11. Попова Ю.А. Судопроизводство по делам, возникающим из публично-правовых отношений (теоретические проблемы). Краснодар, КГАУ. 2002. 192 с.
12. Юрков Б.Н. Производство по делам, возникающим из административно-правовых отношений. Лекция. Харьков, 1980. 28 с.
13. Шакарян М.С. Субъекты советского гражданского процессуального правоотношения : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Москва, 1972. 42 с.
14. Боннер А.Т. Производство по делам, возникающим из административно-правовых отношений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1966. 16 с.
15. Бевзенко В.М. Суб'єкти владних повноважень у адміністративному процесі. Журнал східноєвропейського права. 2013. № 1. С. 12–17.
16. Мельник Р.С. Загальне адміністративне право в питаннях і відповідях : Навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 304 с.
17. Кодекс адміністративного судочинства України: наук.-практ. коментар : у 2-х т. Т. 1 / за заг. ред. Р.О. Куйбіди. Київ : Книги для бізнесу, 2007. 552 с.
18. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів : постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2013 р. № 8. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13#Text>.
19. Административная юстиция вь России. Книга вторая. Очеркь действующаго законодательства. Книга третья. Очеркь теории административной юстиции / Баронь С.А. Корфь. Санкт-Петербургъ : Типографія Тренке и Фюсно, Максимилиановскій пер., № 13, 1910. 507 с.
20. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді / за заг. ред. О.М. Пасенюка. Київ : Істина, 2007. 608 с.
21. Джафарова М.В. Суб'єкт владних повноважень: теоретичні та прикладні проблеми визначення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: «Юридичні науки». 2017. Вип. 1(2). С. 30–33.
22. Короєд С.О., Прут Ю.А. Обмеженість предметної юрисдикції адміністративних судів ознаками публічно-правового спору як перешкода реалізації конституційного права на оскарження в суді всіх рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. *Держава і право : збірник наукових праць*. Серія «Юридичні науки». Випуск 81 / Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2018. С. 105–116.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.13>

СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРИВАТНИХ ДАНИХ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Наконечна Ірина Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри загальноправових
дисциплін
(Національна академія Служби безпеки
України, м. Київ, Україна)

Лясковський Михайло Миколайович,
курсант 4-го курсу
(Національна академія Служби безпеки
України, м. Київ, Україна)

Діяльність правоохоронних органів України тісно пов'язана з використанням певних відомостей та обробкою приватних даних про осіб. На практиці спостерігається збільшення правопорушень щодо використання та зберігання персональних даних без згоди суб'єктів персональних даних, що їхні персональні дані обробляються, без відома та без реєстрації баз персональних даних про особу, розголошення яких завдає значної шкоди особам. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що гарантія, забезпечення та захист прав особи на недоторканість приватного життя, а саме її персональних даних є одним із пріоритетних напрямків розвитку України як правової та демократичної держави, що закріплено у першій статті Конституції України – Основного Закону України. Побудова ефективної системи захисту персональних даних осіб є одним із важливих завдань на шляху євроінтеграції нашої держави, яке має здійснюватися з урахуванням сучасного досвіду діяльності правоохоронних органів держав-членів Європейського Союзу та НАТО, особливостей правоохоронної системи України, демократичних перетворень в українському суспільстві тощо. З огляду на вказане вище, а також враховуючи євроінтеграційний вектор розвитку України, обрана проблематика є вкрай актуальною та важливою в контексті наукових досліджень. Проблеми захисту у сфері збереження приватних даних про особу вивчали такі вітчизняні науковці: Ю. Битяк, Є. Захаров, А. Марущак, О. Андрійко, А. Новицький, І. Розанов, Ю. Тихомиров, І. Арістова, В. Цимбалюк, М. Швець, А. Пазюк, В. Рушайло, О. Кулініч, В. Гавловський та інші дослідники. Серед зарубіжних вчених, які займалися проблематикою захисту приватних даних, можна виокремити М. Шонбергера, Ф. Агре, Б. Кристального, М. Кьорбі, Ю. Колосова, В. Іванського, Д. Боркінга, В. Копилова та інших науковців. Однак, не зменшуючи значення й актуальності наукових досліджень цих вчених, варто зазначити, що наразі практично відсутні комплексні дослідження механізму захисту та збереження приватних даних про особу в діяльності правоохоронних органів України. Стаття присвячена аналізу та врегулюванню правового механізму приватних даних про особу відповідно до європейських стандартів щодо забезпечення захисту приватних даних про особу. Зроблені висновки щодо систематизації механізму формування законодавство України щодо захисту приватних даних про особу, запропоновано внесення ряду змін до окремих нормативних актів.

Ключові слова: персональні дані, обробка інформації, захист інформації, збереження приватних даних.

**THE SYSTEM OF PROTECTION OF PRIVATE DATA
IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES**

Nakonechna Iryna Volodymyrivna,
Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor,
Professor, Department of General
Legal Disciplines
(National Academy of the Security
Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

Liaskovskyi Mykhailo Mykolaiovych,
4th year Cadet
(National Academy of the Security
Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

The activity of law enforcement agencies of Ukraine is closely related to the use of certain information and processing of private data about persons, which is observed in the practice of increasing violations of the use and storage of personal data without the consent of personal data subjects. personal data of which the disclosure causes significant persons. The relevance of the topic of this study is that the guarantee, provision and protection of the rights of individuals to privacy, namely her personal data is one of the priorities of the Ukrainian state as a legal and democratic state, enshrined in the first article of the Constitution of Ukraine – the Basic Law of Ukraine. Building an effective system of personal data protection is one of the important tasks on the path of European integration of our country, which should be carried out taking into account the current experience of law enforcement agencies of the European Union and NATO, the law enforcement system of Ukraine, democratic transformations in Ukrainian society. In view of the above, as well as taking into account the European integration vector of Ukraine's development, the chosen issues are extremely relevant and important in the context of scientific research. Problems of protection in the field of preservation of private personal data were studied by the following domestic scientists: Yu. Bytyak, E. Zakharov, A. Marushchak, O. Andriyko, A. Novitsky, I. Rozanov, Yu. Tikhomirov, I. Aristova, V. Tsymbalyuk, M. Shvets, A. Pazyuk, V. Rushailo, O. Kulinich, V. Gavlovsky and others. Among foreign scholars who have dealt with the protection of private data, we can single out M. Schonberger, F. Agre, B. Krystalny, M. Kyorby, Y. Kolosov, V. Ivansky, D. Borking, V. Kopylov, and others. However, without diminishing the importance and relevance of scientific research of these scientists, it should be noted that currently there are virtually no comprehensive studies of the mechanism of protection and preservation of private personal data in the activities of law enforcement agencies of Ukraine. The article is devoted to the analysis and regulation of the legal mechanism of private personal data in accordance with European standards for ensuring the protection of private personal data. Conclusions are made on the systematization of the mechanism of formation of the legislation of Ukraine on the protection of private personal data, it is proposed to make a number of changes to certain regulations.

Key words: personal data, information processing, information protection, storage of private data.

Актуальність теми. Діяльність правоохоронних органів України тісно пов'язана з використанням певних відомостей та обробкою приватних даних про осіб. На практиці спостерігається збільшення правопорушень щодо використання та зберігання

персональних даних без згоди суб'єктів персональних даних, що їхні персональні дані обробляються, без відома та без реєстрації баз персональних даних про особу, розголошення яких завдає значної шкоди особам. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що гарантія, забезпечення та захист прав особи на недоторканість приватного життя, а саме її персональних даних є одним із пріоритетних напрямків розвитку України як правової та демократичної держави, що закріплено у першій статті Конституції України – Основного Закону України. Побудова ефективної системи захисту персональних даних осіб є одним із важливих завдань на шляху євроінтеграції нашої держави, яке має здійснюватися з урахуванням сучасного досвіду діяльності правоохоронних органів держав-членів Європейського Союзу та НАТО, особливостей правоохоронної системи України, демократичних перетворень в українському суспільстві тощо. З огляду на вказане вище, а також враховуючи євроінтеграційний вектор розвитку України, обрана проблематика є вкрай актуальною та важливою в контексті наукових досліджень.

Стан дослідження. Проблеми захисту у сфері збереження приватних даних про особу вивчали такі вітчизняні науковці: Ю. Битяк, Є. Захаров, А. Марущак, О. Андрійко, А. Новицький, І. Розанов, Ю. Тихомиров, І. Арістова, В. Цимбалюк, М. Швець, А. Пазюк, В. Рушайло, О. Кулініч, В. Гавловський та інші дослідники. Серед зарубіжних вчених, які займалися проблематикою захисту приватних даних, можна виокремити М. Шонбергера, Ф. Агре, Б. Кристального, М. Кьорбі, Ю. Колоцова, В. Іванського, Д. Боркінга, В. Копилова та інших науковців. Однак, не зменшуючи значення й актуальності наукових досліджень цих вчених, варто зазначити, що наразі практично відсутні комплексні дослідження механізму захисту та збереження приватних даних про особу в діяльності правоохоронних органів України.

Виклад основного матеріалу. Система захисту персональних даних та забезпечення прав осіб на недоторканість приватного життя є однією з найважливіших гарантій свободи демократичного суспільства, надійним щитом природного права людини на приватне життя та його захист, антитоталітарною ознакою державного та силового апарату тощо. Варто зазначити, що захист прав і свобод людини щодо обробки персональних даних впливає на авторитет держави, її репутацію та статус у світовому співтоваристві. Україна у такому рейтингу може похизуватися не найкращими показниками та досягненнями, хоча натепер існує ряд позитивних напрацювань у цій сфері. У 2015 році був прийнятий Закон України «Про Національну поліцію», у якому передбачені повноваження поліції стосовно формування та використання інформаційних ресурсів (відповідних баз даних), зокрема, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України.

Отже, чинне законодавство України та сучасні інформаційні технології створюють умови, котрі дають змогу правоохоронним органам здійснювати обробку величезного обсягу персональних даних. Однак завжди залишається проблема, пов'язана з несанкціонованим їх використанням із боку співробітників правоохоронних органів.

Відповідно до частини 1 статті 1 Закону України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів», правоохоронні органи – це органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції, до кола яких входить і робота з персональними даними конкретних осіб з числа громадян України, іноземців та осіб без громадянства [1].

На наш погляд, одна з основних причин, через яку відбувається порушення закону, що регулює сферу захисту персональних даних – те, що співробітники правоохоронних органів недостатньо володіють знаннями у сфері положень правової бази, котра безпосередньо регулює цю сферу, а також зобов'язань щодо забезпечення конфіденційності та заходів безпеки під час обробки даних. Саме це призводить до того, що суб'єкти персональних даних стають жертвами зловживання з боку правоохоронних органів, котрі здійснюють збирання й обробку їхніх персональних приватних даних зі значним порушенням не тільки вітчизняного, а й міжнародного законодавства. Варто наголосити на тому, що особливої уваги заслуговує обробка так званої «чутливої категорії персональних даних». Така категорія даних включає інформацію про етнічне або расове походження людини, політичні, релігійні переконання особи, членство в політичних партіях та професійних спілках, про стан здоров'я чи наявність судимості тощо. За даними Європейського центру з прав людини, на практиці саме такі вразливі групи населення стають потерпілими від несанкціонованої та незаконної обробки персональних даних [2].

Найпоширенішими порушеннями у сфері персональних даних з боку правоохоронних органів є: доступ до інформації за відсутності повноважень і обґрунтованої мети для такого доступу; збір персональної інформації за відсутності підстав для цього; розкриття персональних даних для широкого загалу; обробка такої інформації не з тією метою, задля якої вона була зібрана; несанкціонований доступ до персональних даних із метою подальшої компрометації чи шантажування осіб; незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу тощо.

Наразі в Україні фактично відсутній дієвий механізм захисту персональних даних саме в діяльності правоохоронних органів. У статті 16 Закону України «Про захист персональних даних» міститься положення щодо порядку доступу до персональних даних третіх осіб, що визначається умовами згоди суб'єкта персональних даних, наданої володільцю цих персональних даних на їх обіг та обробку, або відповідно до вимог закону [3]. Це означає, що суб'єкт праввідносин для того, щоб отримати персональну інформацію про особу, повинен направити запит до такої особи. Працівники правоохоронних органів за незаконний обіг та обробку персональних інформації згідно зі статтею 28 Закону України «Про захист персональних даних» можуть притягуватися до відповідальності. Аналізуючи положення Закону України «Про інформацію» [4], бачимо, що у статті 27 вказується, що за порушення цього Закону передбачена дисциплінарна, адміністративна або кримінальна відповідальність. У Кодексі України про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність за порушення законодавства у сфері обробки та обігу персональних даних [5]. У Кримінальному кодексі України не передбачена кримінальна відповідальність посадових осіб правоохоронних органів за розголошення або незаконний обіг персональної інформації. Натепер особа, котра вважає, що її персональні дані були розголошені або збиралися посадовими особами правоохоронних органів України, має право звернутися до суду за захистом, однак згадана категорія справ досить складна та не є поширеною в нашій державі.

Для того, щоб захистити персональні дані осіб у діяльності правоохоронних органів, слід вносити зміни до законодавства, а саме необхідно розробити Положення щодо охорони і захисту персональних даних у службовій діяльності правоохоронних органів України. Цей документ повинен детально регламентувати механізм захисту персональних даних від неправомірного доступу, містити положення щодо відповідальності посадових осіб за поширення та розголошення приватної інформації про особу, також згадане положення має передбачити здійснення заходів, котрі будуть спрямовані

на поліпшення системи технічного захисту конфіденційної інформації щодо фізичних осіб, яка відповідає сучасним потребам у сфері інформаційної безпеки.

Висновки. Проблема захисту персональних даних про особу в діяльності правоохоронних органів у сучасній правоохоронній системі України є нагальною і потребує нормативного вдосконалення.

Отже, слід розробити та унормувати відомчі бази правоохоронних органів України щодо вказаної проблематики. Також вважаємо, що необхідно внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме передбачити правову норму щодо притягнення до відповідальності за незаконну обробку, незаконний доступ та висвітлення інформації про приватну особу, що буде перспективною для подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-ХІІ. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>.
2. Захист персональних даних у діяльності Національної поліції України. Експертний центр з прав людини. URL: <https://ecpl.com.ua/comments/zahyst-personalnyh-danyh-v-diyalnosti-natsionalnoji-politsiji-ukrajiny/>.
3. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
4. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 80731-X. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.14>

СУБ'ЄКТНА МЕЖА ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ НЕВІДВОРОТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ

Ратушенко Олександр Миколайович,
суддя
(Сокирянський районний суд
Чернівецької області, Україна)

У статті проаналізовано основні суб'єктні межі застосування принципу невідворотності адміністративної відповідальності неповнолітніх. Адміністративна відповідальність неповнолітніх осіб має конструктивні особливості, зумовлені віком особи, яка притягається до такої відповідальності. Суб'єктна межа застосування принципу невідворотності визначається трьома умовами, такими як: зв'язок принципу невідворотності адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб із категорією «адміністративної деліктоздатності»; зв'язок принципу невідворотності адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб із досягненням і належним встановленням віку неповнолітньої особи; зв'язок принципу невідворотності адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб зі встановлення осудності особи.

Досліджено, що невідворотність адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб передбачає, що у структурі правосуб'єктності таких осіб як самостійного елементу виділяється «адміністративна деліктоздатність», тобто «здатність нести адміністративну відповідальність за власні дії». Безперечним фактом виступає вік особи, котра є учасником таких відносин. Вік особи відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення є однією із визначальних вимог притягнення такої особи до адміністративної відповідальності. Адміністративній відповідальності підлягають особи, що досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку. Тобто особи віком до 16 років не можуть виступати суб'єктами адміністративного правопорушення. Крім того, згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення неповнолітніми визначаються особи віком від 14 до 16 років. Така невизначеність породжує складнощі у застосуванні норм Кодексу та неоднозначне тлумачення окремих його положень.

Відзначено непослідовність законодавства у питанні про те, хто належить до категорії неповнолітніх, а також суттєві недоліки щодо вирішення питання визначення стану осудності неповнолітнього у момент вчинення ним адміністративного правопорушення.

Ключові слова: принцип невідворотності, адміністративна відповідальність, неповнолітні особи, деліктоздатність, вік відповідальності, осудність.

SUBJECT LIMIT OF APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF IRRESPONSIBILITY OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY OF MINORS

Ratushenko Oleksandr,
Judge
(Sokyryany District Court
of Chernivtsi Region, Ukraine)

In the article the main subjective limits of application of the principle of inevitability of administrative responsibility of minors are analysed. Administrative responsibility of minors has design features that are determined by the age of the person who is held

responsibility. The subjective limit of application of the principle of inevitability is determined by three conditions: connection of the principle of inevitability of administrative responsibility of minors with the category of "administrative tort"; connection of the principle of inevitability of administrative responsibility of minors with the achievement and proper establishment of the age of a minor; connection of the principle of inevitability of administrative responsibility of minors on establishment of sanity of the person.

It has been studied that the inevitability of administrative responsibility of minors presupposes that in the structure of legal personality of such persons as an independent element stands out "administrative tort", which is defined as "the ability to bear administrative responsibility for their own actions". The indisputable fact is the age of the person who is a participant in such a relationship. The age of a person, in accordance with the Code of Ukraine on Administrative Offenses, is one of the defining requirements for bringing such a person to administrative responsibility. Persons who have reached the age of sixteen at the time of committing an administrative offense are subject to administrative responsibility. Therefore, persons under the age of 16 may not be the subject of an administrative offense. In addition, according to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, minors are defined as persons aged 14 to 16 years. Such uncertainty creates difficulties in the application of the Code and ambiguous interpretation of some of its provisions.

The article notes the inconsistency of the legislation on who belongs to the category of minors. It is also noted that there are significant shortcomings in resolving the issue of determining the state of sanity of a minor at the time of committing an administrative offense.

Key words: principle of inevitability, administrative responsibility, minors, tort, age of responsibility, sanity.

Вступ. Адміністративна відповідальність неповнолітніх осіб має конструктивні особливості, зумовлені віком особи, яка притягається до такої відповідальності. Принцип невідворотності відповідальності не міститься як пряма вказівка у Конституції України, однак це не позбавляє його важливості для деліктних правовідносин. Крім того, реалізація принципу невідворотності адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб також пов'язана з особливим захистом інтересів такої неповнолітньої особи, тому цей принцип має на меті забезпечити якість процесу впровадження заходів адміністративної відповідальності, зокрема застосування саме такої відповідальності до специфічного кола осіб – неповнолітніх, котрі потребують особливої уваги та турботи з боку суспільства у процесі реалізації своїх прав і свобод, що є чи не найголовнішою умовою їх фізичного та психічного розвитку, забезпечення їх благополуччя. Закріплення в Основному Законі держави – Конституції України – принципу верховенства права, несення людиною обов'язків перед суспільством, індивідуальний характер юридичної відповідальності зумовлюють саму сутність юридичної відповідальності, яка є обов'язковою для осіб, котрі вчинили правопорушення.

Постановка завдання дослідження полягає у з'ясуванні специфіки принципу невідворотності відповідальності (який передбачає неминучість настання адміністративної відповідальності для особи) крізь призму встановлення суб'єктних меж, тобто застосування адміністративної відповідальності до спеціального кола суб'єктів – неповнолітніх осіб.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням проблеми застосування адміністративної відповідальності до неповнолітніх осіб займалися, та й надалі займаються чимало науковців. Крім того, часто у наукових працях піднімається і питання віку особи настання адміністративної відповідальності, зокрема це праці таких учених, як О.В. Алексєєва [1], А.А. Павловська [2], Є.Ю. Колосовський [3], Л.Л. Савранчук [4],

О. Ткаля, Л.В. Шестак [5], С.В. Веремієнко [6], І.В. Іващенко [7], Н.В. Лесько [8] та ін. Тому, досліджуючи відповідальність неповнолітніх за адміністративним законодавством, проблеми та перспективи адміністративного впливу, що застосовується до неповнолітніх, особливості заходів адміністративного впливу, які застосовуються до неповнолітніх в Україні, адміністративну відповідальність як засіб ювенальної превенції, неможливо оминати принцип невідворотності застосування адміністративної відповідальності до такої специфічної групи суб'єктів, як неповнолітні. Праці згаданих науковців здебільшого торкаються відповідальності неповнолітніх у загальних сферах, а тому і можливості та межі реалізації невідворотності адміністративної відповідальності визначають у загальних рисах. Звичайно, у більшості наукових праць робиться основний акцент на невідворотності відповідальності – адміністративний проступок, на який не відреагувала держава, заподіює правопорядку серйозної шкоди, і тому безкарність правопорушника заохочує його на вчинення нових проступків і подає негативний приклад іншим нестійким особам.

Результати дослідження. Притягнення неповнолітніх осіб до адміністративної відповідальності має прямий зв'язок із такою правовою конструкцією адміністративного права, як адміністративна правосуб'єктність і, зокрема, її елемент – адміністративна деліктоздатність. Адміністративна деліктоздатність суб'єкта правових відносин є часткою його адміністративно-правового статусу і полягає у здатності особи нести юридичну відповідальність за порушення норм адміністративно-деліктного законодавства [9, с. 46]. І тут безперечним фактом виступає вік особи, котра є учасником таких відносин. Зокрема, для прикладу, до певної категорії осіб (тих, що не досягли 18 років, інвалідів першої і другої груп тощо (ст. 32 Кодексу України про адміністративні правопорушення)) [10], відповідальність у вигляді адміністративного арешту взагалі не може бути застосована. Зазначені приклади вдало підтверджують тезу, що доти, поки особа не набуде ознаки дієздатності, тобто здатності до самостійного здійснення прав та обов'язків, її правоздатність може мати лише опосередковану причетність до розвитку адміністративно-деліктних відносин [9, с. 46].

Невідворотність адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб передбачає, що у структурі правосуб'єктності таких осіб як самостійний елемент потрібно виділяти «адміністративну деліктоздатність», тобто «здатність нести адміністративну відповідальність за власні дії», однак, якщо звернутися до юридико-семантичного змісту самого поняття «деліктоздатність», то тут, все ж таки, висуваються певні претензії. Так, у літературі радянського періоду відзначалося, що термін «деліктоздатність», виходячи з етимологічних характеристик, означає не здатність нести юридичну відповідальність, як це передбачає класичне розуміння цього терміна, а навпаки, фізичну здатність до вчинення правопорушень [11, с. 64], і тут варто погодитися, адже, якщо розглянути обидва поняття «делікт» і «здатність» окремо, то виходить, що це фізична можливість вчиняти делікти, здатність до деліктів. А.В. Пасічник пропонує ввести такий термін, як «респондоздатність» від «respond» – «відповідати», тобто здатність відповідати [12].

Суб'єктна межа застосування принципу невідворотності адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб визначається двома моментами – віком, із якого особа може бути притягнута до адміністративної відповідальності (він визначається у ст. 12 Кодексу України про адміністративні правопорушення), й осудність (незважаючи на те, що у ст. 20 Кодексу України про адміністративні правопорушення визначаються поняття неосудності особи, для нас першочерговим є дослідження питання осудності неповнолітнього з метою реалізації принципу невідворотності адміністративної відповідальності таких осіб).

Вік особи відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення є однією з визначальних вимог притягнення такої особи до адміністративної відповідальності. Ст. 12 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлює, що адміністративній відповідальності підлягають особи, котрі досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку [10], проте важливо зазначити, що 16 років повинно бути на момент скоєння правопорушення (цей час починається з першої хвилини доби, яка є наступною після дати народження особи), а не на момент розгляду справи. Тобто особи віком до 16 років не можуть виступати суб'єктами адміністративного правопорушення. Варто також відзначити непослідовність законодавця у питанні про те, хто належить до категорії неповнолітніх. Відповідно до положень ст. 12 Кодексу України про адміністративні правопорушення це особи віком від 16 до 18 років, проте у ч. 3 ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення неповнолітніми називаються особи віком від 14 до 16 років. Така невизначеність породжує складнощі у застосуванні норм Кодексу та неоднозначне тлумачення окремих його положень.

Законодавець вважає, що саме із 16 років суб'єкт усвідомлює протиправний характер своїх дій і може відповідати за наслідки. На нашу думку, така норма не є ефективною та породжує відчуття безкарності у тих суб'єктів, що не досягли 16 років, але які усвідомлюють протиправність своїх діянь. Тому деякі вчені пропонують знизити вік адміністративної відповідальності та застосовувати її до осіб, що досягли 14 років. Так, Є. Ю. Колосовський, досліджуючи різні думки науковців щодо визначення віку адміністративної відповідальності осіб до 18 років, посилається на позицію І. Ю. Ковальчука, який вказує, що неповнолітні із 14 років повинні нести адміністративну відповідальність, через те, що правопорушення, які ними вчиняються, характеризуються підвищеним ступенем суспільної шкоди та їх поширеністю у підлітковому середовищі [13, с. 79], а також наголошує на доцільності думки Я. М. Шевченка, котрий також пропонує встановити вік адміністративної відповідальності для неповнолітніх із 14 років, акцентуючи увагу на загальному психофізіологічному та соціальному рівні розвитку неповнолітніх і співвідношенні з нормами кримінального права, за якими відповідальність настає із 14 років [13, с. 78].

Суб'єктна межа застосування принципу невідворотності адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб має також визначальне значення і під час розгляду адміністративних справ щодо неповнолітніх, адже вік особи щодо якої розглядається справа, відіграє вирішальну роль. Зокрема, справи про адміністративні правопорушення неповнолітніх, вчинені особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, розглядають судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів, які наділені правом притягнення до адміністративної відповідальності цієї категорії суб'єктів, отже, адміністративна відповідальність неповнолітніх має лише судовий характер, а от зарубіжний досвід має більш конструктивний характер, адже, для прикладу, у Німеччині притягнення до відповідальності відбувається із 14 років. Це зумовлюється тим, що особа в момент скоєння правопорушення могла усвідомлювати сутність свого діяння з огляду на свою достатню розумову та моральну зрілість [14]. У США неповнолітня особа, що досягла 14-річного віку, відповідає за вчинене нею діяння у повному обсязі, оскільки у вказаному віці вона повністю розуміє «неправильність» свого вчинку. Англійське законодавство розмежовує три групи неповнолітніх, до однієї з яких також відносять підлітків у віці 14 років [2, с. 167–170]. Таке зниження віку відповідальності за кордоном є достатньо дієвим, оскільки базується на реальності розуміння 14-річним вчинюваного ним діяння та його наслідків.

Невідворотність адміністративної відповідальності неповнолітньої особи має також прямиий зв'язок із такою категорією, як осудність – це психічний стан людини, який передбачає, що під час вчинення злочину людина може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та керувати ними. Згідно зі ст. 20 Кодексу України про адміністративні правопорушення не підлягає адміністративній відповідальності особа, котра під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності була у стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану. І тому для встановлення стану загального розвитку неповнолітнього, рівня його розумової відсталості та з'ясування питання, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними, може бути проведена експертиза спеціалістами у галузі дитячої та юнацької психології або зазначені питання можуть бути поставлені на вирішення експерта-психіатра, однак чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення має у цьому плані суттєві недоліки щодо вирішення питання визначення стану осудності неповнолітнього (чи усвідомлював він характер своїх протиправних дій або чи міг його усвідомлювати) у момент вчинення ним адміністративного правопорушення. Чинне законодавство ніяким чином не передбачає можливості призначення судово-психіатричної експертизи для з'ясування психічного стану неповнолітнього під час вчинення ним адміністративного правопорушення. Також не регламентована можливість отримання даних і відомостей про стан його здоров'я і наявні психічні захворювання. Науковцями досить часто пропонується внесення змін до чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо питання призначення судово-психіатричних експертиз і процедури їх проведення в адміністративному судочинстві для визначення стану осудності особи під час вчинення нею адміністративного правопорушення. Суд буде вирішувати питання визнання осудності особи, котра вчинила адміністративне правопорушення.

Висновки. Отже, суб'єктні межі невідворотності адміністративної відповідальності неповнолітніх визначаються тим, що неповнолітня особа є особливим суб'єктом адміністративної відповідальності, що зумовлено її віком, психічним і фізичним розвитком, незахищеністю, а також міжнародним і вітчизняним законодавством, яке зобов'язує ставитися до дитини більш помірковано, гуманно та не порушувати її прав. Враховуючи, що неповнолітній правопорушник притягується до адміністративної відповідальності як спеціальний суб'єкт, можна визначити основні визначальні сторони суб'єктної межі застосування принципу невідворотності. По-перше, зв'язок принципу невідворотності адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб із категорією «адміністративної деліктоздатності». Деліктоздатність неповнолітніх має обмежений характер, адже неповнолітні віком до 16 років взагалі не володіють деліктоздатністю та не можуть бути суб'єктами адміністративного правопорушення. По-друге, зв'язок принципу невідворотності адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб із досягненням і належним встановленням віку неповнолітньої особи. Зокрема, суд зобов'язаний з'ясувати вік неповнолітньої особи, що притягується до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення. Як звичай, це робиться на підставі документів, що засвідчують особу правопорушника: свідоцтва про народження, паспорта та інші документи. Втім, у випадку, якщо в неповнолітньої особи відсутні будь-які документи, що засвідчують її особу, й отримати їх жодним чином неможливо, суд зобов'язаний призначити судово-медичну експертизу для визначення віку неповнолітнього відповідно до ст. 273 Кодексу про адміністративні правопорушення України. Такі дії необхідні для того, щоб з'ясувати питання, чи є неповнолітній суб'єктом адміністративного правопорушення. По-третє, зв'язок

принципу невідворотності адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб зі встановлення осудності особи. Зокрема, український законодавець, визначивши особу, яка досягла 16 років, суб'єктом адміністративного правопорушення, брав до уваги той факт, що при досягненні молодими людьми 16-річного віку вони вже здатні повною мірою усвідомлювати, що є адміністративним правопорушенням, його протиправну сутність, розуміти неприпустимість його вчинення і, як наслідок, нести за нього особисту відповідальність. І водночас неповнолітні особи, котрі вчинили адміністративні правопорушення у стані неосудності та не могли усвідомлювати характер своїх дій, не можуть бути суб'єктами адміністративної відповідальності. Тому осудність – це обов'язковий елемент деліктоздатності та суб'єктна межа застосування принципу невідворотності адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб.

Список використаних джерел:

1. Алексеева О.В. Адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративної відповідальності за правопорушення неповнолітніх. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2015. № 14. С. 93–96.
2. Павловська А.А. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність неповнолітніх (зарубіжний досвід). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1. С. 166–174.
3. Колосовський Є.Ю. Неповнолітні – суб'єкти адміністративної відповідальності: теоретико-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 7. С. 76–82.
4. Савранчук Л.Л. Відповідальність неповнолітніх за адміністративним законодавством: проблеми та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 245–248.
5. Ткаля О. Проблеми та перспективи адміністративного впливу, що застосовується до неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 125–129.
6. Шестак Л.В., Веремієнко С.В. Особливості заходів адміністративного впливу, що застосовуються до неповнолітніх в Україні. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2016. № 1 (2). С. 61–65.
7. Іващенко І.В. Адміністративна відповідальність як засіб ювенальної превенції. *Правова держава*. 2018. № 30. С. 97–100.
8. Лесько Н.В. Правова природа адміністративної відповідальності неповнолітніх. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 14–18.
9. Шульга Є.В. Особливості правосуб'єктності осіб в адміністративно-деліктних відносинах. *Міжнародний науковий журнал Інтернаука. Серія: Юридичні науки*. 2017. № 3. С. 44–49.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення: редакція від 26 жовтня 2017 р., підстава 2109-19. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
11. Братусь С.Н. Суб'єкты гражданского права. Москва : ГИЮЛ, 1950. 156 с.
12. Пасічник А.В. Поняття адміністративної правосуб'єктності юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 9. С. 142–145.
13. Ковальчук Ю. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх. *Право України*. 2003. № 6. С. 113.
14. Тріпак Ю.Р., Краковська А.Є. Адміністративна відповідальність неповнолітніх. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2019. № 1 (11). С. 23–28.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.15>

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО АСПЕКТУ ІНТЕГРОВАНОЇ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КРАЇНАХ БАЛТІЇ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

Солнцева Христина Володимирівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного
права та адміністративної діяльності
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Стаття присвячена аналізу досвіду провідних європейських країн щодо реформування системи поліцейських органів. Основну увагу зосереджено на дослідженні досвіду країн Балтії, оскільки, як і Україна, вони є пострадянськими державами зі схожими політичними устроями. Країни Балтії є яскравим прикладом успішного реформування всієї поліцейської системи, унаслідок якого зменшилася кількість правопорушень, а рівень правопорядку та довіри населення до правоохоронних органів помітно зросли. Автором розглянуто основні тенденції таких реформувань, як: інтеграція поліції у громадянське суспільство, наближення її до населення, підвищення ролі місцевого самоврядування у сфері здійснення правоохоронної функції.

Незважаючи на успіх реформ, вже можна говорити про те, що деякі аспекти інтегрованої поліцейської діяльності у країнах Балтії потребують удосконалення. Зазначене свідчить про те, що, якою б успішною не була та чи інша реформа, із плином часу деякі аспекти навіть реформованих систем потребують удосконалення. Як можливі шляхи удосконалення поліцейської системи країн Балтії автор наводить такі: закріплення на законодавчому рівні функції з надання сервісних послуг населенню; перегляд джерел фінансування та матеріально-технічного забезпечення діяльності органів муніципальної поліції; розширення переліку повноважень муніципальної поліції з метою ефективного та своєчасного захисту прав і свобод людини.

Досвід країн Балтії є показовим і важливим для нашої держави, оскільки у 2015 р. вже була проведена поліцейська реформа, яка принесла багато позитивних результатів і покращень, однак говорити про те, що поліція була реформована успішно та не потребує більше жодних змін, поки неможливо. На основі проведеного у статті дослідження автор робить висновок про те, що інтегрована модель організації поліцейських органів нині є найбільш ефективною та має бути запроваджена у практиці країн Балтії та в Україні.

Ключові слова: поліція, інтегрована поліцейська діяльність, країни Балтії, поліція Литовської Республіки, поліція Латвійської Республіки, поліція Естонської Республіки.

**IMPROVING THE ORGANIZATIONAL ASPECT OF INTEGRATED POLICE
ACTIVITY IN THE BALTIC COUNTRIES: A MODERN VIEW**

Solntseva Kristina Vladimirovna,
Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor at the Department
of Administrative Law and
Administrative Activities
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The article is devoted to the analysis of the experience of leading European countries in reforming the police system. The main attention is paid to the study of the experience of the Baltic States, because like Ukraine they are post-Soviet states with similar political systems. The Baltic States are a clear example of the successful reform of the police system, which has reduced the number of offenses and significantly increased the level of law and order and public confidence in law enforcement. The author highlighted the main trends of such reforms: the integration of the police into civil society, bringing the police closer to the population, increasing the role of local government in the implementation of law enforcement.

Despite the success of the reforms, it can now be said that some aspects of integrated policing in the Baltic States need to be improved. This suggests that, no matter how successful a reform is, over time, some aspects of even reformed systems need to be improved. The author identified the following possible ways to improve the Baltic police system: consolidating the function of providing services to the population at the legislative level; review of sources of funding and logistics of the municipal police; expanding the list of powers of the municipal police in order to effectively and timely protect human rights and freedoms.

The experience of the Baltic States is indicative and important for our country, as police reform was carried out in 2015, which brought many positive results and improvements, however, to say that the police has been successfully reformed and does not need any more changes is not yet possible. Based on the material studied in the article, the author concludes that the integrated model of police organization is the most effective today and should be implemented in the practice of the Baltic States and Ukraine.

Key words: police, integrated policing, Baltic States, police of the Republic of Lithuania, police of the Republic of Latvia, police of the Republic of Estonia.

Постановка проблеми. Урахування досвіду Європейських країн у реформуванні поліцейської системи є запорукою того, що проведені реформи будуть успішними та принесуть позитивні результати для нашої держави. Особливої уваги заслуговує досвід країн Балтії, оскільки це ті країни, які вступили до Європейського Союзу не з моменту його заснування, а тому на їх досвіді яскраво простежується процес адаптації національного законодавства до європейських стандартів.

Крім того, досвід реформування поліцейської системи у цих країнах є досить успішним, і нині вже можна говорити, що деякі аспекти можуть бути вдосконалені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам удосконалення окремих аспектів поліцейської діяльності та реформування поліцейської системи загалом присвячували свої наукові праці чимало вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема варто звернути особливу увагу на публікації В.Б. Авер'янова, А.І. Білас, М.В. Голуб, Н.В. Капітонової, О.Ф. Кобзар, Я.М. Когут, О.П. Костюшка, А.В. Кубаєнка, Н.В. Лебедевої, В.А. Орлова, М.М. Пендюра, Х.В. Солнцевої, М.В. Фільштейн, А.Є. Фоменка.

Метою дослідження є аналіз результатів реформування поліцейської діяльності у країнах Балтії, а також вироблення пропозицій щодо вдосконалення організаційного аспекту інтегрованої поліцейської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом у реформуванні поліцейської діяльності є те, щоб після реформування поліцейські органи стали більш інтегровані у суспільство, розуміли проблеми населення та взаємодіяли з ним на партнерських засадах.

Наведене дає можливість зробити висновок, що «партнерство поліції з населенням» – це юридично визначене об'єднання поліції, публічної адміністрації, місцевого самоврядування та населення з метою: забезпечення публічної безпеки та правопорядку; захисту прав, свобод та інтересів людини і держави; протидії злочинності, що засновано на принципах рівності, добровільності, взаємодопомоги тощо.

Визначення шляхів налагодження ефективної взаємодії між поліцією та населенням є сьогодні одним із пріоритетних завдань у процесі реформування, однак встановлення партнерських відносин не може бути справою сьогодні, адже суб'єкти взаємодії повинні пройти правову соціалізацію, яка передбачає засвоєння правових норм суспільства й усвідомлене ставлення до свого громадського та службового обов'язку щодо підтримки законності та правопорядку [1, с. 48–49].

Досвід більшості розвинених країн (які, зокрема, є членами Європейського Союзу) яскраво демонструє, що взаємодія поліцейських органів із простим населенням – це один із найважливіших інструментів у боротьбі зі злочинністю. Поліція ефективно контролює поточну ситуацію лише тоді, коли розуміє специфічні потреби й особливості населення конкретної території. Зазначене підкреслює важливість застосування індивідуального підходу й урахування особливостей населення окремих територіальних одиниць. Завдяки такому підходу між поліцейськими органами та населенням виникають партнерські відносини, кожна сторона яких здатна брати на себе відповідальність. Поліція за такого підходу чує громаду, враховує суспільну думку та захищає інтереси безпосередньо цієї громади. Громада розуміє свою відповідальність за рівень і якість життя у місті чи селищі. Саме тому кожна особа починає дбати про рівень правопорядку, що допомагає поліцейським органам здійснювати свою діяльність найбільш ефективно. Важливим фактором виникнення таких партнерських відносин є довіра з обох сторін [2].

Практика багатьох країн світу (Британії, Німеччини, Чехії, Бельгії, Данії, Естонії, Латвії, Литви, США та ін.) засвідчила: поліція діє значно ефективніше, якщо співпрацює із громадою. У цих країнах поліція стала організацією, яка запобігає злочинності, виконує профілактичну роботу з недопущення правопорушень одночасно зі здійсненням розслідувань, взаємодіє із населенням і цікавиться, що потрібно громаді, для якої вона працює. Така модель поліцейської діяльності, орієнтованої на громаду, побудована на принципах постійної комунікації й індивідуальному підході до вирішення місцевих проблем у взаємодії з населенням і відповідними органами влади. Втім, модель такої співпраці різна, вона змінюється із плином часу та підлаштовується під актуальні вимоги суспільства [3, с. 52].

Нині простежується чітка тенденція повніше інтегрувати поліцію у громадянське суспільство та наблизити її до населення. Зазначеної мети можна досягти лише за умови спрямованості поліцейської діяльності в інтересах громади.

Така спрямованість отримала назву *community policing*. Досягнення такої спрямованості поліцейської діяльності досягається за рахунок трансформування поліції з органу, який лише відповідальний за застосування закону в органах публічної служби. Зазначене означає не просто декларативне закріплення іншого статусу поліції,

а повноцінне реформування поліцейських органів. Внаслідок такого реформування до повноважень і функції поліції, закріплених на законодавчому рівні, має бути віднесена функція з надання послуг населенню. Такі послуги не мають бути ототожненими з адміністративними повноваженнями. Поліція має надавати сервісні послуги, що у комплексі з іншими заходами допоможе перетворити Україну на сучасну демократичну сервісну державу. Загалом функція поліції як органу публічної служби пов'язана із роллю поліції як органу, до якого може звертатися населення, і доступність поліції є у цьому сенсі одним із найбільш важливих і основних елементів [4, с. 62].

Теоретичні, організаційно-правові моделі та принципи функціонування правоохоронної системи постійно еволюціонують. Насамперед це залежить від доктрини державної політики, що призводить до реформування нормативно-правової бази [5, с. 385].

Зазначене зумовлює появу нових моделей поліцейських систем. Нині наукова доктрина виокремлює три такі моделі:

- децентралізовану або фрагментарну;
- централізовану або континентальну;
- інтегровану або змішану.

Водночас у європейських (континентальних) країнах останніми роками спостерігається тенденція до підвищення ролі місцевого самоврядування у сфері здійснення правоохоронної функції. Свідченням цьому є створення у системі місцевого самоврядування спеціальних правоохоронних організацій (муніципальної поліції) зі спеціальними статутними завданнями й особливим статусом, покликаних забезпечувати охорону громадського порядку в межах території населеного пункту. Ефективним є і здійснення правоохоронної діяльності муніципальною поліцією паралельно з державною поліцією, у тісній взаємодії з нею [6, с. 162-163].

Муніципальна поліція – це виконавчий орган місцевого самоврядування, що створюється місцевою радою, підконтрольний і підзвітний їй і фінансується з місцевого бюджету з метою забезпечення інтересів територіальної громади та її обслуговування у сфері підтримки правопорядку за умов тісної співпраці та взаємодії з іншими органами правопорядку. Серед характерних ознак муніципальної поліції виділяють такі:

- створена органом місцевого самоврядування у структурі виконавчих органів;
- фінансується за рахунок коштів місцевого бюджету;
- створення є не обов'язком територіальної громади, а її правом;
- підконтрольна та підзвітна місцевій раді;
- підпорядкована виконавчому комітету місцевої ради;
- мета діяльності – забезпечувати інтереси кожної окремої територіальної громади, обслуговування такої громади з метою забезпечення законності та правопорядку;
- може здійснювати діяльність і функціонувати виключно за тісної співпраці та взаємодії з іншими органами державної влади;
- наділена певними владними повноваження та має засоби, знаряддя та сили для їх здійснення;
- територіальна громада визначає компетенцію поліцейських органів у порядку і спосіб, передбачений чинним законодавством нашої держави [7, с. 188-189].

За інтегрованої системи місцева поліція функціонує у тісній взаємодії з поліцією державного рівня та фактично має такі самі завдання та функції.

Саме інтегрована модель організації поліцейських органів нині є найбільш ефективною, оскільки поліцейські органи функціонують на двох рівнях, мають свої чітко визначені повноваження та юрисдикцію. Ці два рівні взаємодіють і діють узгоджено задля забезпечення законності та дотримання правопорядку в державі. Поліція

місцевого рівня знає та розуміє потреби конкретного регіону та є ближчою до населення цього регіону.

Зазвичай поліція державного рівня здійснює переважно діяльність із боротьби зі злочинністю в містах, а також сільській місцевості. Поліція цього рівня охороняє сухопутні, водні та повітряні кордони, банки, пошти, телеграфи, енергетичні й оборонні об'єкти, виконує дозвільні та наглядові функції.

Місцева поліція здійснює нагляд за безпекою дорожнього руху, санітарним станом населених пунктів, порядком на ринках, виконанням постанов органів місцевого самоврядування. Поліцейські місцевої поліції досить часто залучаються до операцій поліції державного рівня. Саме така взаємодія поліцейських органів і зумовила той факт, що модель інтегрованої поліції є найбільш популярною у розвинених країнах. Ця модель неодноразово доводила свою ефективність у забезпеченні законності та правопорядку.

За інтегрованою моделі функціонування поліцейських органів місцеві поліцейські органи отримують право на відносну самостійність, а центральна влада зберігає можливість здійснювати відповідний контроль за їх діяльністю. З деякими національними особливостями така модель організації поліцейської діяльності застосовується в Австралії, Австрії, Бразилії, Великобританії, Бельгії, країнах Балтії та інших державах.

Центральна поліція у переважній більшості європейських країн відіграє ключову роль у забезпеченні публічної безпеки та дотримання правопорядку. Муніципальна поліція виступає як допоміжний орган. Незважаючи на це, вона відіграє важливу роль, оскільки взаємодіє і з центральною поліцією, і з органами місцевого самоврядування. Її функції й обсяг повноважень мають певні особливості у різних європейських країнах [8, с. 27].

Поліцейські органи країн Балтії після здобуття країнами незалежності зазнали значних змін. Як наслідок, поліцейські системи Естонії, Литви та Латвії наблизилися до європейських поліцейських систем. Заслужують на увагу проведені реформи органів внутрішніх справ. У цих країнах у складі міністерства внутрішніх справ діють департаменти поліції. Начальники департаментів поліції є заступниками міністрів.

На місцях створена муніципальна поліція, яка структурно входить у департамент поліції, але підпорядкована органам місцевого самоврядування. У департаментах поліції для оперативного керівництва муніципальною поліцією створені спеціальні підрозділи: відділ поліції самоврядування у Литві, відділи місцевої поліції у Латвії й Естонії [9, с. 219].

В Естонії, Латвії та Литві здобуті позитивні результати у процесі реформування міліції, перетворення її в поліцію не лише за назвою, а і за змістом роботи. Там поліція стала самостійною структурою, що діє на місцях у формі префектур, комісаріатів, відділів і ділянок, підпорядкованих органам місцевого самоврядування.

На жаль, існує чимало проблем в організаційному забезпеченні муніципальної поліції, зокрема нестача ресурсів і матеріально-технічного забезпечення. Виникають труднощі у забезпеченні органів муніципальної поліції транспортом, технікою та засобами, які необхідні для функціонування та якісного й ефективного виконання покладених на поліцейські органи повноважень [6, с. 164].

Поліцейські сили у Балтійських державах представляють поліцейські органи, що мають різні назви: у Литовській Республіці – Департамент поліції, Латвійській Республіці – Державна поліція, Естонській Республіці – Департамент поліції та прикордонної охорони.

У всіх Балтійських країнах поліцейські органи структурно входять до складу Міністерства внутрішніх справ. Дослідження шляхів формування та діяльності поліції

держав Балтії, які використали сталий європейський досвід побудови поліцейських органів, надає можливість уточнення мети, завдань і функцій як Міністерства внутрішніх справ, так і новоствореної Національної поліції України, розмежування їх компетенції та функцій, визначення найбільш оптимальної побудови зазначених центральних органів виконавчої влади [10, с. 3].

У країнах Балтії муніципальна поліція виступає як елемент правоохоронної системи, на який покладено суттєві повноваження щодо охорони публічного порядку на місцевому рівні, але констатуємо, що муніципальна поліція і в цій країні виступає як допоміжна структура державної поліції, а її працівники є штатними працівниками поліції [8, с. 29].

Естонська Республіка. З моменту проголошення незалежності Естонії у 1991 р. законодавство країни зазнало значних змін. Головна мета всіх реформ – подолання Радянського Союзу, створення нової правової системи, гармонізованої із загальноєвропейськими принципами [11, с. 386].

Естонія інтегрувалася у світові та європейські структури значно швидше і повніше порівняно з іншими країнами Балтії, і саме успішна адаптація законодавства Естонії до надбання Спільноти стала базисом для інших країн Балтії. Реформи та їх успішне проведення дозволили цим країнам досягти високого рівня розвитку [12, с. 83].

Поліція в Естонії – це насамперед організація, котра «надає громадянам послуги», тож збільшилася кількість її соціальних функцій – турбота про хворих, одиноких, дітей, осіб похилого віку і т. д.

Так, Міністерство внутрішніх справ Естонії (далі – МВС Естонії) у своїй повсякденній роботі розвиває і спрямовує дві сфери: внутрішню безпеку і регіональні справи. У галузі внутрішньої безпеки завданнями МВС Естонії й органів, що входять до його структури, є забезпечення внутрішньої безпеки держави, захист громадського порядку, охорона та захист державного кордону і забезпечення прикордонного контролю. Також до основних завдань МВС Естонії та його відомств віднесено врегулювання кризових ситуацій, рятувальні роботи й контроль міграції.

Поліція Естонії (ест. Eesti Politsei) – з 2010 р. Департамент поліції та прикордонної охорони (ест. Eesti Politsei ja Piirivalveamet) – орган виконавчої влади та правопорядку, що підпорядковується Міністру внутрішніх справ Естонії. Департамент поліції та прикордонної охорони (далі – поліція Естонії) територіально поділяється на 4 поліцейські префектури, а саме Пих'яську, Ляенеську, Ідаську та Лиунаську, у яких, зокрема, функціонують пункти обслуговування фізичних і юридичних осіб [13, с. 147].

Реформа 2012 р. означала реорганізацію роботи Департаменту поліції та прикордонної охорони, Рятувального департаменту і Центру тривоги у складі МВС Естонії задля посилення безпосередніх контактів центральної установи і регіональних одиниць, уникнення дублювання правоохоронних функцій і, відповідно, скорочення матеріальних витрат на поліцію. Водночас зберігалася централізація влади, широкі повноваження МВС, а також контроль із боку органів законодавчої та виконавчої влади, прокуратури, судів за поліцейською діяльністю [6, с. 123].

Це була не перша реформа поліцейських органів, що ще раз доводить той факт, що не завжди реформа поліцейських органів дає бажані результати одразу після першого етапу впровадження таких реформ. Більше того, вважаємо, що впровадження реформ у декілька етапів або навіть декількох реформ призведуть до кращих результатів.

Національна поліція Естонії визначає сфери, спрямовані на громаду, як пріоритетні. Пріоритет надається розгляду правопорушень, які знижують почуття безпеки у суспільстві, завдають великомасштабної шкоди або загрожують людям у повсякденному житті.

Боротьба зі злочинами, вчиненими та спрямованими проти неповнолітніх, особливо за участю дітей-жертв, вважається пріоритетним. Боротьба з організованою злочинністю, пов'язаною з наркотичними та психотропними речовинами, боротьба з відмиванням грошей і виявленням та заволодінням відповідними доходами від злочину має надзвичайно велике значення.

Поліція також робить акцент на безпеці руху з метою покращення культури дорожнього руху загалом, щоб сприяти зменшенню кількості жертв в автомобільних аваріях і збільшити виявлення водіїв у нетверезому стані та перевищення швидкості.

Поліція Естонії знаходиться під юрисдикцією Міністерства внутрішніх справ і керується її центральним і наглядовим органом – Поліцейською радою. Головою естонської поліції є комісар Національної поліції, який призначається урядом на п'ятирічний строк.

Рада поліції Естонії є центральним і наглядовим органом, який керує, спрямовує та координує діяльність усіх поліцейських установ, що перебувають під його адміністрацією. Він також відповідає за аналіз діяльності поліцейських установ, розробку та перегляд законодавчих актів, розробку нових методів роботи, тенденцій та планів діяльності, технологічну підтримку та міжнародне співробітництво з іншими країнами та міжнародними правоохоронними органами.

Є чотири територіальні поліцейські підрозділи, які називаються префектурами поліції: Північна префектура, Південна префектура, Східна префектура та Західна префектура. У кожній поліцейській префектурі є три функціональних відділи: відділ правоохоронних органів, відділ обслуговування та відділ кримінальної справи.

Основним завданням кожного із цих відділів є забезпечення виконання поліцейської роботи у відповідних сферах на всій території префектури поліції. Ці регіональні префектури відповідають за загальні завдання поліції, такі як охорона громадського порядку, боротьба зі злочинністю та допомога громадянськості [14].

Для мешканців важливо, щоб громадський простір був безпечним і чистим. Як зараз склалося, обов'язок забезпечення порядку у громадському просторі розподілений між кількома сторонами, а муніципалітет відповідає за порядок і громадський порядок у просторі міста. Порушення порядку в місті включають графіті на стінах, галасливу поведінку та використання нецензурної лексики, вживання алкоголю у громадських місцях і вхід до занедбаних будівель. Такі порушення дуже турбують мирних мешканців. Муніципалітети отримали обов'язок забезпечення правопорядку, вони позбавлені інструментів, щоб самостійно боротися з порушеннями.

Працівники громадського порядку, які працюють на місто або уряд сільських муніципалітетів, не мають права застосовувати прямий примус, нині вони можуть звернутися за професійною допомогою з боку поліції, але це може не підходити для швидкого вирішення ситуації. Проблема стає особливо гострою під час здійснення нагляду відповідно до Закону про правоохоронні органи, згідно з яким чиновники громадського порядку міста чи сільської місцевості мають компетенцію з нагляду за загальними вимогами щодо поведінки у громадському місці [15, с. 30].

Фінансування муніципальної поліції здійснюється із бюджету органу місцевого самоврядування, у своїй діяльності муніципальні поліцейські співпрацюють з іншими місцевими органами влади, державними органами, державною поліцією, юридичними особами, громадянами та їх об'єднаннями. У Законі вказано, що працівники муніципальної поліції повинні носити уніформу та знаки місцевого самоврядування такого зразка, щоб їх можна було відрізнити від службовців державної поліції.

Литовська Республіка. Нині структура поліції Литовської Республіки відповідно до ст. 11 Закону Литовської Республіки «Про поліцію» затверджена у такому вигляді:

- департамент поліції;
- спеціалізовані поліцейські підрозділи;
- територіальні підрозділи поліції;
- спеціалізовані навчальні заклади поліції [16].

У Литві спроби перетворення радянської міліції на литовську поліційну інституцію виявилися складним процесом. Мета реформування міліції у 1990 р. частково полягала у децентралізації урядового контролю за поліцією шляхом створення окремих систем державної та муніципальної поліції. Ці два типи поліції отримали різні функції.

Передбачалося, що державна поліція розкриватиме злочини та підтримуватиме громадський порядок на державному рівні, а муніципальна поліція підтримуватиме громадський порядок і запобігатиме злочинності на місцевому рівні [17, с. 5-6].

Впровадження такої подвійної системи не мало успіху через те, що муніципальна поліція залишилася підпорядкованою головним начальникам державної поліції, а також через організаційні проблеми, які послаблювали систему паралельно.

Внаслідок цього спосіб функціонування системи залишився стандартним, а її спрямування на пошук рішень, які би відповідали місцевим потребам, виявилось безрезультатним. Крім того, свою роль відіграли й людські ресурси та фінансові проблеми.

Зазначене ще раз підкреслює необхідність не просто декларативного реформування поліцейських органів, а реальних змін у діяльності поліції з повною зміною всієї системи поліцейських органів.

У Литовській Республіці органи місцевого самоврядування, тобто адміністрація міста, призначає очільника муніципальної поліції. Таке призначення відбувається за пропозицією комісара центральної поліції. Муніципальна поліція – структурний підрозділ у структурі Міністерства внутрішніх справ Литовської Республіки, а якщо пригадати чи не найголовніші новації, пропонувані столичній адміністрації, то переважно йшлося про фактичне повне підпорядкування місцевих правоохоронців владі міста [18, с. 11].

Фінансування муніципальної поліції у Литовській республіці фінансується як із республіканського, так і з місцевого бюджету. Щоб збільшити чисельність працівників поліції, розвинути технічну базу підрозділів, матеріальне заохочення працівників, поліпшити умови їх побуту, використовуються також кошти, одержані від підприємств, установ, організацій і громадян за надання їм послуг на договірній основі, а також від стягнення адміністративних штрафів, інших джерел.

Утворення поліцейських дільниць, установлення території обслуговування є виключним правом органів самоврядування верхнього рівня (округів). Муніципальною поліцією керує Департамент Міністерства внутрішніх справ Литовської Республіки. Комісар муніципальної поліції здійснює керівництво над поліцейськими дільницями на території районів або міст [18, с. 10-11].

Латвійська Республіка. Одними із перших на пострадянському просторі муніципальну поліцію створили у Латвії. Восени 1990 р. такі підрозділи були створені у всіх передмістях (районах) м. Риги. 1 січня 1995 р. Ризька дума об'єднала усі районні підрозділи муніципальної поліції, створивши єдину поліцію Ризького самоврядування. До її відання були передані служби контролю руху Старої Риги, Ризька вододозорно-рятівна служба, міська Служба цивільної оборони.

Правовою основою роботи поліції Латвійської Республіки стали Конституція Латвійської Республіки, Закон «Про поліцію», Закон «Про місцеве самоврядування», Кодекс Латвії про адміністративні правопорушення, рішення й ухвали міської думи та інші нормативно-правові акти.

Сучасну поліцію Латвії представляють такі її структурні елементи:

- Державна поліція;
- Поліція безпеки;
- міська (муніципальна) поліція;
- портова поліція.

Державна поліція як головний орган має власний прапор і складається із Центральної поліцейської штаб-квартири та її підрозділів. Державна поліція та Поліція безпеки безпосередньо підконтрольні міністру внутрішніх справ. Фінансову основу цих органів становлять державний бюджет і власні доходи, що отримуються шляхом укладення договорів із фізичними та юридичними особами у встановленому законом порядку.

Міська поліція створюється самоврядуванням відповідної адміністративно-територіальної одиниці Латвії, а портова – управлінням відповідного порту. Вони виконують загальні функції та завдання поліції, але в межах власної сфери діяльності (місто, порт). Матеріально-фінансовою основою їх роботи є фонди відповідного муніципалітету та портових адміністрацій [19, с. 71].

Вирішення питань щодо організації роботи поліції проводиться усіма структурними елементами. Спільними є і вимоги до працівників поліції усіх рівнів.

До повноважень міської поліції за законом належать:

- профілактика порушень закону;
- охорона і конвоювання осіб, затриманих і заарештованих за адміністративні правопорушення;
- контроль правил, затверджених органами місцевого самоврядування, за порушення яких передбачена адміністративна відповідальність, накладення штрафів;
- сприяння державній поліції у забезпеченні громадської.

Особливе місце у системі правоохоронних органів Латвійської Республіки займає муніципальна поліція м. Риги, яка є структурним підрозділом Ризької думи, що виконує свої обов'язки у межах адміністративної території м. Риги. Це єдина, комплексна структура, що складається з адміністрації та шести територіальних управлінь м. Риги, а також із чотирьох спеціалізованих відділів та управлінь:

- адміністративного управління;
- управління забезпечення;
- відділу службових розслідувань;
- юридичного відділу;
- керівної групи;
- відділу дорожньої поліції;
- управління безпеки на воді та цивільної оборони;
- управління оперативного керівництва та нагляду безпеки;
- відділу профілактики дитячої злочинності [20, с. 126].

Повсякденна робота Ризької муніципальної поліції охоплює:

- 1) забезпечення громадського порядку та безпеки;
- 2) цілодобове реагування на екстрені виклики, для чого створено оперативний підрозділ та управління;
- 3) відеоспостереження у місті, забезпечення безпеки неповнолітніх у межах міста, забезпечення громадського порядку та безпеки на муніципальних пляжах, забезпечення дотримання положень адміністративного законодавства та рішень, правил, прийнятих Ризькою думою, розгляд заяв, скарг і пропозицій [21, с. 14].

Функцію розслідування кримінальних правопорушень у Латвійській Республіці покладено на державну поліцію, важливу роль у профілактиці кримінальних

правопорушень відіграє й муніципальна поліція. Ці підрозділи зазвичай займаються запобіганням адміністративним правопорушенням, однак у разі отримання інформації про кримінальні правопорушення, які готуються або вчиняються, муніципальні поліцейські зобов'язані негайно вживати заходів щодо запобігання або розкриття злочинів [22, с. 242].

Після проведеної діяльності місцеві поліцейські передають відповідні матеріали державній поліції. Крім того, запобігання правопорушенням (як кримінальним, так і адміністративним) входить до основних обов'язків муніципальної поліції [23].

Враховуючи рівень наближеності муніципальних поліцейських до місцевих громад, переконані, що діяльність, пов'язана з виявленням детермінантів злочинності та дослідженням особи кримінального правопорушника, запобіганням злочинності, є вельми ефективною.

Основними напрямками діяльності муніципальної поліції є:

контроль за виконанням затверджених Ризькою думою обов'язкових правил, постанов і покарання за їх недотримання;

- обслуговування викликів у цілодобовому режимі;
- розгляд заяв, пропозицій і скарг фізичних і юридичних осіб;
- розподіл викликів, отриманих за телефоном «гарячої лінії», між державною та муніципальною поліцією для оперативного реагування на порушення публічного порядку;

- патрулювання у найбільш важливих публічних місцях Риги;
- забезпечення публічного порядку під час пікетів, мітингів, комерційних і спортивних заходів;

- доставка до медичних установ або до місця проживання осіб, які втратили здатність пересуватися самостійно під впливом алкоголю або наркотичних речовин;

- примусова доставка осіб за рішенням суду або прокуратури;

- доставка визнаних недездатними осіб до психіатра, якщо зазначені особи становлять загрозу для власного здоров'я та життя оточуючих;

- забезпечення безпеки жителів міста у разі аварій, катастроф, стихійних лих та інших надзвичайних ситуацій, обстеження небезпечних об'єктів, складання планів евакуації, розселення осіб, котрі постраждали від нещасних випадків, надання їм першої соціальної допомоги тощо.

Європейська поліція, виконуючи вказані функції, використовує новітню модель організації охорони громадського порядку з назвою «community policing», що означає відмову від поліції як карального органу і перехід до поліції як організації, котра надає своєрідні правоохоронні послуги населенню. Головним результатом упровадження цієї моделі є зміна філософії особистості працівника поліції та його діяльності. У загальному плані створено умови для мінімізації втручання держави, у тому числі поліції, у життєдіяльність суспільства, досягнуто переорієнтацію її діяльності й поєднання виконання суто адміністративно-розпорядчих функцій із наданням якісних адміністративних (управлінських) послуг, що схвально сприйнято і підтримано суспільством [10, с. 12].

Важливо зазначити, що поліцейські системи країн Балтії мають певну схожість за своєю організаційною будовою. Спільність полягає, зокрема, у здійсненні заходів, спрямованих на забезпечення громадського порядку, громадської безпеки, протидію правопорушенням, передусім злочинності.

Головне завдання міністерств – стратегічне планування, визначення основних орієнтирів для органів, які здійснюють практичну діяльність і реалізують політику міністерств внутрішніх справ Литви, Латвії й Естонії у сфері внутрішніх справ.

Для міністерств внутрішніх справ вказаних країн стратегічне планування пов'язано з розробленням довгострокових планів діяльності відповідно до внутрішніх і зовнішніх елементів, у тому числі щодо можливості юридичного, фінансового, матеріально-технічного, кадрового забезпечення практичної правоохоронної діяльності, що стосується насамперед Департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ Литви, Державної поліції Міністерства внутрішніх справ Латвії, Департаменту поліції та прикордонної охорони Міністерства внутрішніх справ Естонії.

Міністерствам внутрішніх справ Литви, Латвії й Естонії не притаманна практична діяльність, пов'язана безпосередньо з охороною громадського порядку, забезпеченням громадської безпеки та протидією правопорушенням. Такі завдання покладено на виконавчі органи, котрі увійшли до складу міністерств, якими є Департамент поліції Міністерства внутрішніх справ Литви, Державна поліція Міністерства внутрішніх справ Латвії, Департамент поліції та прикордонної охорони Міністерства внутрішніх справ Естонії. Саме у їх структурах функціонують професійні практичні підрозділи поліції.

Висновки

1. При розробці та впровадженні поліцейських реформ наша держава має враховувати досвід провідних європейських країн щодо реформування системи поліцейських органів. Особливо цікавим у цьому контексті є досвід країн Балтії, оскільки ці країни, як і Україна, є пострадянськими, впровадження поліцейських реформ у цих країнах не було легким чи швидким, однак внаслідок реформування сформувалися ефективні системи поліцейських органів, що допомагає країнам залишатися демократичними та безпечними для життя пересічних громадян.

2. У країнах Балтії простежується чітка тенденція щодо інтеграції поліції у громадянське суспільство і наближення її до населення. Зазначене досягається завдяки спрямуванню поліцейської діяльності в інтересах громади. Як наслідок, формується високий рівень довіри населення до поліцейських органів, а суспільство перетворюється на таке, у якому панують правопорядок і законність, кожен член цього суспільства стає свідомим громадянином своєї держави, має високий рівень правової культури та здатен нести відповідальність за свої діяння.

3. Для того, щоб наблизити поліцейські органи до громади, а населення цієї громади – до поліцейських органів, була створена муніципальна поліція, яка обслуговує певну громаду, розуміє її потреби та знає особливості. У країнах Балтії простежується тенденція до підвищення ролі місцевого самоврядування у сфері здійснення правоохоронної функції. Свідченням цьому є створення у системі місцевого самоврядування спеціальних правоохоронних організацій (муніципальної поліції) зі спеціальними статутними завданнями й особливим статусом, покликаних забезпечувати охорону громадського порядку в межах території населеного пункту.

4. Поліція у країнах Балтії – це передусім організація, яка надає громадянам послуги, тож збільшилася кількість її соціальних функцій – турбота про хворих, одиноких, дітей, осіб похилого віку тощо.

5. Стосовно недоліків системи поліцейських органів і проблеми, які нині існують, то, по-перше, акцентуємо увагу на тому, що на законодавчому рівні закріпити таку функцію поліцейських органів, як надання сервісних послуг населенню. Таку функцію доцільно закріпити і для центральної, і для муніципальної поліції, оскільки вся система поліції має бути орієнтована на надання сервісних послуг населенню. По-друге, існує проблема з матеріально-технічним забезпеченням діяльності органів муніципальної поліції. Поліцейські органи цього рівня фінансуються за рахунок

місцевих бюджетів, а тому серйозною проблемою залишається нестача коштів для ефективного виконання функцій і повноважень, покладених на поліцейські органи місцевого рівня. У цьому контексті варто звернути увагу на досвід Литовської Республіки, де фінансування поліцейських органів здійснюється за рахунок і місцевого, і державного бюджету, а також за кошти підприємств, установ і організацій, що дозволяє максимально зменшити можливу нестачу коштів. По-третє, часто поліцейські муніципальної поліції зіштовхуються з тим, що для фактичного забезпечення правопорядку їм не вистачає повноважень. Центральна поліція має зазначені повноваження, однак не завжди може так оперативно реагувати, як муніципальна. Отже, вважаємо, що задля підвищення ефективності інтегрованої поліції, необхідно розширити перелік її повноважень або надати можливість застосовувати певний перелік розширених повноважень у випадках, коли це необхідно для охорони прав і свобод людини у демократичному суспільстві.

6. Центральна поліція у переважній більшості європейських країн відіграє ключову роль у забезпеченні публічної безпеки та дотримання правопорядку. Муніципальна поліція виступає як допоміжний орган. Незважаючи на це, вона відіграє важливу роль, оскільки взаємодіє і з центральною поліцією, і з органами місцевого самоврядування.

7. Інтегрована модель організації поліцейських органів нині є найбільш ефективною, оскільки поліцейські органи функціонують на двох рівнях, мають свої чітко визначені повноваження та юрисдикцію. Ці два рівні взаємодіють і діють узгоджено задля забезпечення законності та дотримання правопорядку в державі.

Список використаних джерел:

1. Лебедева Н.В. Адміністративно-правове регулювання взаємодії поліції з населенням на засадах партнерства : дис. ... докт. філ. : 081 Право. Київ, 2021. 275 с.
2. Впровадження поліцейської діяльності, орієнтованої на громаду (Community-policing) на Вінничині. Експертний центр з прав людини. 01.09.2016. URL: <https://ecpl.com.ua/news/vprovadzheniya-politsejskoji-diyalnosti-orijentovanoji-na-hromadu-na-vinnychyni/>
3. Костюшко О.П. Поняття та історичний аспект виникнення філософії поліцейської діяльності орієнтованої на громаду. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Спецвипуск. Т. 2. С. 51–56.
4. Пендюра М.М., Старицька О.О. Поліцейська деонтологія : навчальний посібник. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 276 с.
5. Кубаєнко А.В. Проблемно-орієнтований підхід у діяльності поліції. *Правове життя сучасної України*: у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 385–387.
6. Білас А.І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 227 с.
7. Капітонова Н.В. Муніципальна поліція в структурі органів публічної влади: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 236 с.
8. Голуб М.В. Муніципальна поліція як елемент правоохоронної системи деяких країн Європи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. Вип. 4. Ч. 2. С. 26–29.
9. Кобзар О.Ф. Поліцейська діяльність в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків ; Дніпропетровськ : Панов, 2015. 316 с.
10. Фільштейн М.В. Поліцейські органи Прибалтійських держав-членів Європейського Союзу (Латвія, Литва, Естонія): організація та правове забезпечення діяльності в сфері внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 22 с.
11. Ero Liivik. Local Governments as Providers of Public Order: The Case of Estonia. *Journal of Criminal Justice and Security*. 2019. № 4. P. 385–397.

12. Солнцева Х.В. Деякі питання адміністративно-правового статусу органів поліції Естонської Республіки. *Право та інновації*. № 4 (20). 2017. С. 82–88.
13. Циганов О. Особливості зарубіжної практики надання адміністративних послуг у сфері право охорони. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 146–150.
14. Police and Border Guard Act: The Law of Estonia from 06.05.2009. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/512112013003/consolide>
15. Versatile Security. Proceedings. Estonian Academy of Security Sciences. Tallinn, 2018. Number 17. 142 p.
16. Про поліцейську діяльність : Закон Литовської Республіки від 17 жовтня 2020 р. (Lietuvos Respublikos Policijos Įstatymas, 2000 m. spalio 17 d. № VIII-2048, Vilnius). URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.CA89372D00AA/asr>
17. Когут Я.М. Організація системи охорони громадського ПОРЯДКУ поліцією європейських країн. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 1. С. 1–8.
18. Полтавець С. Муніципальна поліція в Україні: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. Ч. 2. *Громадська думка про правотворення*. № 18 (143). 2017. С. 10–14.
19. Солнцева Х.В., Сливна В.А. Щодо адміністративно-правового статусу органів поліції Латвійської Республіки. *Право та інновації*. № 4 (24). 2018. С. 69–75.
20. Гудзь Т.І. Організаційно-правові основи діяльності муніципальної поліції в країнах Балтії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23. Ч. I. Т. 1. С. 124–128.
21. Орлов В.А. Муніципальна поліція в постсоціалістичних країнах ЄС: компаративне дослідження. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 2 (63). С. 12–18.
22. Фоменко А.Є. Досвід кримінологічної діяльності поліції Латвії та Литви. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 6. Т. 2. С. 239–244.
23. On Police: The Law of the Republic of Latvia from 04.06.1991. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/67957-on-police>.

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 341.349.2

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.16>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Жильцов Олександр Леонідович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальноправових
та соціально-гуманітарних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

Новіков Микола Михайлович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових та
соціально-гуманітарних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

Світовою громадськістю насильство визнане однією з найбільш поширених форм порушення прав людини. У статті досліджено правове регулювання запобігання та протидії домашньому насильству в Україні. Насильство в сім'ї відбувається у всіх групах суспільства, незалежно від релігії, раси, сексуальних вподобань, професійного та освітнього рівня. Розкриті причини і проаналізовані напрями формування та реалізації державної політики захисту постраждалих осіб від домашнього насильства. Вивчено нормативно-правові акти та позиції вчених із цього питання. Автори зазначають, що для створення ефективної системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі необхідно забезпечити координацію та взаємодію значної кількості суб'єктів у сфері протидії домашньому насильству. Подоланню правової неосвіченості громадян, незнання своїх прав, механізму дії закону повинні допомогти засоби масової інформації, висвітлюючи проблеми насильства в сім'ї та привернення уваги громадськості до них, пропагування ідей ненасильницького розв'язання конфліктів, що виникають у суспільстві.

У статті наголошено, що запобігання та протидія домашньому насильству залежить від ефективної системи попередження та покарання за вчинені правопорушення. Автори на конкретних прикладах показують, що людина, її права, свободи та інтереси є основною цінністю суспільства та наголошують, що ефективність державної політики від насильства та інших протиправних дій базується на ефективності норм закону й залежить від дії всього механізму адміністративно-правового регулювання. Важливу роль у запобіганні, протидії домашньому насильству займає ефективна скоординована система правового виховання населення як загалом, так і за розподілом цільової аудиторії. На сучасному етапі з'явилося більше засобів і можливостей захищати громадян від домашнього насильства й оперативно запобігати новим випадкам його прояву.

Ключові слова: домашнє насильство, правове регулювання, закон, жертва, протидія, відповідальність, національне законодавство, міжнародні документи.

LEGAL REGULATION OF DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE AT THE PRESENT STAGE: NATIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Zhylytsov Oleksandr Leonidovych,
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Professional and Special Disciplines
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Novikov Mykola Mykhailovych,
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Professional and Special Disciplines
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Violence is recognized by the world community as one of the most widespread forms of human rights violations. The article researched the legal regulation of preventing and combating domestic violence in Ukraine. Domestic violence occurs in all groups of society, regardless of religion, race, sexual preferences, professional or educational level. The reasons and analyzed the directions of formation and implementation of the state policy of protection of victims of domestic violence are analyzed. The normative-legal acts and positions of scientists on this question are studied.

The author notes that in order to create an effective system for preventing and combating domestic and gender-based violence, it is necessary to ensure the coordination and interaction of a significant number of actors in the field of combating domestic violence. Overcoming the legal ignorance of citizens, ignorance of their rights, the mechanism of the law should help the media, covering the problems of domestic violence and attracting public attention to them, promoting the ideas of non-violent conflict resolution in society.

The article emphasizes that the prevention and counteraction to domestic violence depends on an effective system of prevention and punishment for offenses. The author shows by concrete examples that a person, his rights, freedoms and interests are the primary

value of society and emphasizes that the effectiveness of public policy against violence and other illegal actions is based on the effectiveness of law and depends on the mechanism of administrative regulation. An important role in preventing and combating domestic violence is played by an effective coordinated system of legal education of the population as a whole and by the distribution of the target audience. At the present stage, there are more means and opportunities to protect citizens from domestic violence and promptly prevent new cases of its manifestation.

Key words: domestic violence, legal regulation, law, victim, counteraction, responsibility, national legislation, international documents.

Постановка проблеми. Поняття «насильство» закріпилось у свідомості людини ХХІ століття. Насильство щодо дітей та жінок, насильство в засобах масової інформації, незаконне насильство в поліції, насильство на вулицях, насильство влади стосовно громадян, інформаційне насильство – усе це реалії сьогодення.

У ст. 1 Декларації ООН про викорінення насильства проти жінок зазначено, що «насильство щодо жінок – це довільний акт насильства, скоєний на підставі статевої ознаки, який спричиняє або може спричинити фізичний, статевий чи психологічний збиток або страждання жінкам, а також загроза скоєння таких актів, примусове чи довільне позбавлення свободи або особистого життя» [2]. Визнані міжнародні стандарти захисту від домашнього насильства загалом втілені у національному законодавстві України. Положення національного законодавства свідчать, що державна політика захисту від насильства та інших протиправних дій є одним із пріоритетів державно-правової політики України.

Пандемія COVID-19 поглибила проблему та виявила прогалини в системі протидії домашньому насильству. На жаль, 2020 рік, із його особливими соціально-економічними умовами, тільки посилив ситуацію з домашнім насильством. У цих умовах громадяни більше часу вимушено проводили вдома, через це збільшилась кількість випадків вчинення домашнього насильства.

Обсяг проблеми став настільки небезпечними, що вона є однією з найбільш актуальних сьогодні у світі та має багато нерозв'язаних аспектів прояву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах становлення інформаційної епохи традиційний інститут сім'ї став рушійною силою суспільного розвитку. Науковець О. Ільяшенко зазначає, що саме сім'я, а не атомарна особистість, не бюрократична корпорація стає основою нової глобальної цивілізації, що формується у ХХІ столітті [11, с. 18].

Проблема насильства в сім'ї в усіх його формах та проявах має міжгалузевий характер та торкається всіх сфер суспільного життя. Сім'ї як особливому соціальному інституту необхідна охорона засобами різних галузей права: міжнародного, сімейного, трудового, адміністративного, цивільного, кримінального. Питання насильницької поведінки є предметом наукового пошуку вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед них – Я. Бордіян, В. Голіна, Г. Горбова, О. Гумін, А. Долгова, О. Джужа, А. Закалок, А. Зелінський, В. Кудрявцев, О. Костирь, Г. Міньковський, В. Ролінський та багато інших дослідників. Вивчення цієї проблеми здійснювали А. Блага, В. Брижик, А. Волощук, В. Галунько, О. Дудоров, Т. Журавель, Я. Квітка, К. Левченко, О. Кулаковська, Г. Ланова, Ю. Лисюк, О. Мартиненко, О. Ткаленко, М. Хавронюк, Х. Ярмакі, М. Ясеновська та інші науковці.

Мета статті – визначити стан проблеми домашнього насильства в Україні на сучасному етапі в контексті українського законодавства та міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Протидія насильству в сім'ї є сьогодні одним із важливих напрямів суспільного розвитку. Конституція України визнає людину, її життя

і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (ст. 3)[1]. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1]. Водночас права і свободи людини без механізму їх реалізації і ефективного захисту, який враховує реалії сучасного життя, – фікція.

Для національного законодавства та дії його реалізації важливо брати до уваги положення міжнародно-правових актів, які є своєрідним стандартом для країни, що вступила на шлях демократії. В Україні вводяться нові механізми екстреного реагування на випадки домашнього насильства. Їх основне завдання – створення дієвої системи запобігання та протидії домашньому насильству й насильству за ознакою статі відповідно до міжнародних стандартів і Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Водночас вони мають забезпечити координації та взаємодії центральних державних органів – Міністерства соціальної політики, Міністерства юстиції, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти та науки, місцевих органів та установ, які виконують функції, пов'язані з проведенням заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, а також вітчизняних, іноземних неурядових та міжнародних організацій. Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658 затверджено Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству й насильству за ознакою статі. Іншою Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 654 було затверджене Типове положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 655 було затверджене Типове положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі.

Важливим кроком у цьому напрямі є прийняття 6 грудня 2017 р. Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України» [4] з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, зважаючи на це, до Кримінального кодексу України кодифіковано значні нормативні зміни та доповнення. Прийняття спеціального законодавства та впровадження його в практику діяльності уповноважених державних органів дає змогу поступово викорінювати ці негативні суспільні явища. Інформаційний міжнародний обмін між вченими, працівниками правоохоронних органів, соціальними працівниками позитивно впливає на вітчизняну правову систему, сприяє поширенню міжнародного досвіду. Водночас Україна на шляху формування національного законодавства аналізує й адаптує положення міжнародних стандартів із прав людини, зокрема щодо протидії домашньому насильству. Знаковою подією стало прийняття Стамбульської конвенції 11 травня 2011 р. 47 країнами. Необхідність підписання та ратифікації Україною Стамбульської конвенції 2011 р. визначена багатьма причинами, серед яких:

- зобов'язання України перед Радою Європи;
- прагнення прискорити адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу в контексті набуття Україною повноправного членства в ЄС;
- необхідність зміни сприйняття проблеми суспільством.

Основний зміст і принципи запобігання домашньому насильству та насильству стосовно жінок та боротьби з цими явищами, зібрані у Стамбульській конвенції, були реалізовані у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому

насилъству». Більша частина міжнародних актів спрямовані на установлення гендерної рівності та попередження насилъства щодо дітей та жінок: Конвенція ООН про права дитини [3] та Декларація про викорінення насилъства проти жінок [2].

Слід зазначити, що домашнє насилъство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насилъства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи – карається громадськими роботами на строк від ста п'ятидесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років [7]. Домашнє насилъство, своєю чергою, поділяється на такі види:

- економічне насилъство;
- психічне насилъство;
- фізичне насилъство;
- сексуальне насилъство.

Варто звернути увагу на такі форми насилъства, як психічне та економічне, що є новелами у КК України.

На сучасному етапі з'явилося більше засобів і можливостей захищати громадян від домашнього насилъства й оперативно запобігати новим випадкам його прояву, враховуючи можливість застосовування до винної особи адміністративного, кримінального покарання та обмежувальних заходів. Необхідно зазначити, що домашнє насилъство ускладнюється фоновими явищами злочинності, серед яких: деморалізація осіб, які складають групу ризику злочинності, загострення етнокультурних розбіжностей, міграційні процеси (легальна, нелегальна міграція) тощо. В Україні почали діяти мобільні групи допомоги постраждалим від домашнього насилъства, працюють відповідні телефони довіри, сформовані та працюють притулки для постраждалих від домашнього насилъства тощо. Однак для проведення результативної боротьби з домашнім та іншими видами насилъства слід ще багато чого зробити. Наразі уповноважені органи (зокрема ГПУ та судові органи) мають синхронізувати статистичні дані, які повинні відображати реальні показники. Так, в Україні існує потреба вдосконалення показників у формах державної статистичної звітності у сфері запобігання та протидії насилъству щодо дітей та жінок. Обґрунтовано необхідність створення незалежної психолого-юридичної служби в притулках для постраждалих, центрах медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, яка б забезпечувала правовий захист жінок і дітей, була б з'єднувальною ланкою між конфліктуєчими сторонами, правоохоронними органами, громадськими організаціями.

Висновки. Таким чином, в Україні домашнє насилъство не є виключно сімейною та приватною справою, оскільки державою запроваджений дійовий механізм протидії та запобігання домашньому насилъству. Значним кроком до формування ефективної системи взаємодії та співпраці державних органів і соціальних установ у сфері запобігання та протидії домашньому насилъству й насилъству за ознакою статі є підготовка, прийняття та реалізація цілої системи загальних і спеціальних нормативно-правових актів, що мають забезпечити швидкий та ефективний захист прав постраждалих осіб. НАТО та Європейський союз, частиною яких прагне стати Україна – це, перш за все, світогляд і демократичні цінності, базовані на верховенстві права та природних правах людини. Саме ці цінності мають бути покладені в основу системи освіти з цих питань, особливо в такій головній натеper для українського суспільства сфері, як сім'я та сімейні відносини.

Сьогодні держава виступає за рівноправну участь жінок у всіх аспектах життя і зосереджується на таких пріоритетних цілях: зростання лідерства жінок та їхня активна участь у процесах розвитку; боротьба з насиллям проти жінок; залучення жінок до всіх аспектів у процесах розбудови громадянського суспільства; розширення повноважень жінок у економічній сфері; надання пріоритетності питанням гендерної рівності в державному плануванні та бюджетуванні. Це і є важливою запорукою сталого розвитку України та збалансованості у прийнятті державних рішень.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР : зі змінами та доповненнями. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Декларація ООН про викорінення насильства проти жінок : офіційний переклад. *Громадська організація «Спілка жінок Чернігівщини»* : веб-сайт. URL: http://wu.cn.ua/law/vukor_nasylla.pdf (дата звернення: 19.09.2021).
3. Конвенція ООН про права дитини : редакція зі змінами схвалена резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 08.08.2021).
4. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України : Закон України від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII. *База даних «Законодавство України»*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-17> (дата звернення: 06.08.2021).
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. *База даних «Законодавство України»*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 19.09.2021).
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 80731-X. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1867> (дата звернення: 19.09.2021).
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Ст. 131. *База даних «Законодавство України»*. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 06.08.2021).
8. Про утворення Державної установи «Кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей» : Наказ Міністерства соціальної політики від 11 грудня 2018 р. № 1852. *Міністерство соціальної політики України* : веб-сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/4511.html> (дата звернення: 19.09.2021).
9. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі : наук.-практ. коментар новел Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.
10. Зуєва І.І., Приступ В.М. Сучасні аспекти правового регулювання запобігання та протидії домашньому насильству в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. Вип. 3. С. 229–233.
11. Ильяшенко А.Н. Семья как приоритет социальной политики государства: международно-правовые и конституционные основы. *Конституционное и муниципальное право*. 2002. № 2. С. 18–22.
12. Лесько Н.В. Напрями удосконалення державної політики захисту дітей від насильства. *Порівняльно-аналітичне право* : електронне видання. 2018. № 2. С. 232–234.
13. Романишин Н.Ю. Організаційно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері протидії домашньому насильству. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 1. С. 78–81.

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.17>

СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Мамедова Ельміра Алгаламівна,
ад'юнкт кафедри адміністративного
права, процесу та адміністративної
діяльності
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
<https://orcid.org/0000-0001-9199-4431>

Захист інформаційних систем державних органів та суб'єктів господарювання, які обробляють значну частину офіційної інформації та персональних даних громадян, не відповідають вимогам законодавства, що збільшує ризики втручання у такі системи, загрожує конфіденційності, недоторканності наявної інформації в реєстрах, базах даних, яка покликана задовольнити потреби та забезпечити гарантовані Конституцією інтереси громадян, суспільства та держави. У статті розкриваються проблеми формування сучасної концепції правового регулювання кібербезпеки в Україні. З'ясовано, що формування сучасної концепції правового регулювання кібербезпеки в Україні повинно здійснюватися з урахуванням потреб держави та прав громадян, дотримання верховенства права, засобів правового захисту, поваги до основних цінностей, прав людини та особи на свободу вираження поглядів, однаковий захист загальновизнаних основних прав. У статті було досліджено правову основу кібербезпеки, України котра визначає відповідальність, пріоритети та цілі забезпечення кібербезпеки України з метою формування умов безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особистості, суспільства та держави. Кібербезпека є одним із найважливіших пріоритетів системи національної безпеки України. Цей пріоритет був досліджений та запропонований до реалізації шляхом посилення спроможності Національної системи кібербезпеки протидіяти кіберзагрозам у сучасному середовищі безпеки. Встановлено, що з причин складності кібернетичної сфери в умовах інформаційної глобалізації сучасних загроз кібербезпеці існує нагальна необхідність розвитку системи забезпечення кібербезпеки України, звернено увагу на потребу сформування відповідної правової, організаційної, технологічної моделі її функціонування та застосування, яка неможлива без ефективної взаємодії ключових суб'єктів національної системи кібербезпеки. Визначені пріоритети та шляхи підвищення якості сучасної недосконалої законодавчої бази у сфері кібербезпеки з урахуванням поточних вад: застарілість у сфері захисту інформації, повільна імплементація європейського законодавства у внутрішнє законодавство, недостатнє регулювання цифрового компоненту кримінальних розслідувань, а також низький рівень юридичної відповідальності за порушення законодавства у цій сфері.

Ключові слова: кібербезпека України, кібершпигунство, Національна поліція України, кібертероризм, кіберзагроза.

MODERN CONCEPT OF LEGAL REGULATION OF CYBERSECURITY IN UKRAINE

Mamedova Elmira Alhalmivna,
Adjunct at the Department
of Administrative Law, Process
and Administrative Activities
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

Protection of information systems of state bodies and economic entities that process a significant part of official information and personal data of citizens does not meet the requirements of legislation that increases the risk of interference in such systems, threatens confidentiality, inviolability of information in registers, databases needs and ensure the interests of citizens, society and the state guaranteed by the Constitution. The problems of formation of the modern concept of legal regulation of cybersecurity in Ukraine are revealed. It was found that the formation of a modern concept of legal regulation of cybersecurity in Ukraine should take into account the needs of the state and the rights of citizens, respect for the rule of law, remedies, respect for fundamental values, human and individual rights to freedom of expression, equal protection of universally recognized fundamental rights. The article examines the legal basis of cybersecurity in Ukraine, which defines the responsibilities, priorities and objectives of cybersecurity in Ukraine in order to create conditions for the safe functioning of cyberspace, its use in the interests of the individual, society and state. Cybersecurity is one of the most important priorities of Ukraine's national security system. This priority has been explored and proposed for implementation by strengthening the capacity of the National Cyber Security System to counter cyber threats in today's security environment. It is established that due to the complexity of the cyber sphere in the context of information globalization of modern cybersecurity threats there is an urgent need to develop a cybersecurity system in Ukraine. of the national cybersecurity system. Priorities and ways to improve the current imperfect legal framework in the field of cybersecurity, taking into account current shortcomings: obsolescence in the field of information protection, slow implementation of European legislation in domestic law, insufficient regulation of the digital component of criminal investigations, and low legal liability for violations.

Key words: cybersecurity of Ukraine, cyber espionage, National Police of Ukraine, cyberterrorism, cyber threat.

Постановка проблеми. З 2014 року Росія активно використовує кіберпростір у гібридній агресії проти України, надаючи руйнівний вплив на органи державної влади, оборону та системи контролю над озброєннями сил оборони, а також на критичну інфраструктуру. Держава-агресор постійно збільшує арсенал кіберзброї для наступальних, розвідувальних та диверсійних цілей, застосування якої може спричинити непоправні, незворотні руйнівні наслідки. Ці фактори вимагають постійного збільшення можливостей кібербезпеки з боку сектору безпеки та оборони. Як зазначала Г.О. Блінова, держава має виступити ініціатором та гарантом ефективного розвитку і використання інформаційного простору України, особливо в оборонній сфері. Захист повинен бути багаторівневий, що забезпечує розмежування допуску суб'єктів, з різними правами щодо інформації з обмеженим доступом, а також передбачає алгоритми дій військовослужбовців з відомостями військового характеру, що складають державну таємницю, дотримання яких дасть змогу не допустити незаконного розголошення державної таємниці чи втрати її носіїв, навіть під час активних військових дій [1, с. 85; 2, с. 161].

Надзвичайно актуальною загрозою сьогодні є розвідувальна та диверсійна діяльність у кіберпросторі проти України, яка пов'язана з розвідувальними службами іноземних держав, насамперед Російської Федерації, розвідувальною діяльністю з викрадення інформації (кібершпигунством) та диверсійними діями, що порушують регулярну роботу критично важливих об'єктів інформаційної інфраструктури, насамперед урядові системи, електроенергетика, транспорт, ядерна та хімічна промисловість, банківська справа, також загрозою є відсутність правового регулювання забезпечення кібербезпеки в державі. Крім того, більшого поширення набуває використання кіберпростору для інших злочинів проти основ національної безпеки, відмивання грошей, торгівлі людьми, незаконного обігу зброї, наркотиків та інших предметів і речовин, що загрожують життю та здоров'ю людей. Ситуація ускладнюється низьким рівнем кіберграмотності населення, зокрема звичайних користувачів електронних послуг.

Приймаючи рішення щодо автоматизації процесів державного управління, органи державної влади не завжди оцінюють ризики, що виникають у кіберзахисті публічних інформаційних ресурсів. Захист інформаційно-комунікаційних систем державних органів та суб'єктів господарювання, які обробляють значну частину офіційної інформації та персональних даних громадян, не відповідає вимогам законодавства, що збільшує ризики втручання у такі системи, загрожує конфіденційності, недоторканності та наявності інформації (реєстри, бази даних), яка покликана задовольнити потреби та забезпечити гарантовані Конституцією інтереси громадян, суспільства та держави.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням питань правового регулювання забезпечення кібербезпеки в Україні займалися такі вчені, як Є.Д. Бондаренко, В.В. Бухарев, В.О. Єльцов, Д.П. Кисленко, Н.В. Рудевич, Г.М. Шорохова та інші науковці. Проте натеper відсутня сучасна узгоджена концепція правового регулювання кібербезпеки в Україні.

Мета статті – визначення ознак, особливостей правового регулювання захисту кіберпростору в Україні для оборони суверенітету держави та захисту суспільства від шкідливої інформації, забезпечення правового захисту прав, свобод та законних інтересів громадян України у кіберпросторі, реалізації цілей Європейської та євроатлантичної інтеграції України у сфері кібербезпеки.

Виклад основного матеріалу. ХХІ століття відзначається активним формуванням шостої технологічної сфери (біо-, нано-, інфо-, когнитивної, їх конвергенція) та ризиками, з якими стикається цивілізація через впровадження нових технологій, зокрема їх використання в кіберпросторі. Роль кіберзагроз у спектрі загроз національній безпеці зростає, і ця тенденція буде посилюватися в міру розвитку інформаційних технологій та їхнього зближення з технологіями штучного інтелекту протягом наступного десятиліття. Зростання такого впливу на функціонування управлінських структур, як національних, так і транснаціональних, формує абсолютно нову ситуацію безпеки з викликами нового технологічного рівня. У кіберпросторі існує поділ сфер впливу між світовими центрами сили, і їхнє бажання забезпечити реалізацію власних геополітичних інтересів зростає.

Кіберпростір поряд з іншими фізичними областями визнається одним із можливих областей військової операції, тому здатність держави захищати національні інтереси в ньому розглядається як важлива складова кібербезпеки [3]. Тенденція створення нового виду сил – кіберсил, метою яких є не тільки захист критичної інформаційної інфраструктури від кібератак, а й проведення профілактичних наступальних операцій у кіберпросторі, спрямованих на знищення комп'ютерних мереж та інформаційних систем ворожих сил, а також виведення з системи критичних об'єктів противника шляхом знищення інформаційних систем, які керують такими об'єктами.

Як зазначив українські вчені В.М. Брижко, В.М. Фурашев у своєму дослідженні: «інформаційно-комп'ютерні технології сумісно з машиною-комп'ютером уже давно використовуються не стільки як засіб, винайдений для прискорення розрахунків, а як електронно-інформаційний інструмент, який розширює можливості людини в обробці великої й різноманітної кількості даних, відборі інформації та прийнятті рішень на основі безлічі різних відомостей» [4, с. 62].

Насамперед прогнозується зростання інтенсивності міждержавного протистояння та розвідувально-диверсійної діяльності у кіберпросторі, що проявиться перш за все в розширенні кола держав, які намагатимуться формувати власний кібер-інтелект, освоювати сучасні технології розвідувальної та диверсійної діяльності в кіберпросторі та посилити державний контроль над Інтернетом. Водночас набуде поширення розробка інструментів, які ґрунтуються на накопиченні великої кількості даних про поведінку людей, соціальних групах та на використанні сучасних досягнень у галузі штучного інтелекту.

Негативною ознакою правового розвитку, пов'язаного з широким розповсюдженням цифрових технологій, розширенням Інтернет-середовища, є критично зростаючий технічний рівень інструментів реалізації кіберзагроз, а ландшафт таких загроз охоплює все більше сфер життя як результат. Кібератаки, їхні різновиди стають усе більш розумними та небезпечними, створюючи реальну загрозу критичним інфраструктурам. Зловмисники зосереджуються на пошуку вразливостей в активах (системах управління) та розробці унікальних функцій: багатофункціональних шкідливих програм, програм-вимагачів, ботнетів, які виконують розподілені атаки (DDoS) на операційні мережі, виробничі системи, що використовують хмарні послуги, атаки на ланцюжки поставок. Враховуючи розвиток технологій штучного інтелекту в найближчі 5–10 років, масштаби та наслідки таких втручань збільшаться [5].

Використання кіберпростору терористичними організаціями (кібертероризм) набуває глобального масштабу. Цьому сприятиме всебічна цифрова трансформація систем управління та засобів до існування, яка спричинює постійне розширення цільової аудиторії кібертероризму та кола потенційних цілей кібератак. Пріоритетними об'єктами кібератак терористів є об'єкти ядерної енергетики, потужні сховища для стратегічної сировини, системи управління електропостачанням, повітряний та залізничний транспорт, системи водопостачання, хімічні та біологічні об'єкти. Нові виклики несуть перехід до мереж 5G, робота яких залежить від правильної роботи програмного забезпечення, яке через новизну технологій може мати нові, не повністю передбачені загрози. Такі технології, як «Інтернет речей», «доповнена реальність», «розумне місто», активно доповнюються новими – «гіперавтоматизація», «розумно організований бізнес», «мережа кібербезпеки», «розподілена хмара», «поведінка в Інтернеті» тощо.

Докорінно змінивши світовий порядок, пандемія коронавірусу COVID-19 матиме довгостроковий вплив на нього. Зростає залежність від цифрових комунікацій, що робить процес обміну інформацією, захисту інформації та персональних даних уразливим. Кіберзлочинці, максимально використовуючи пандемію, з моменту її заснування все частіше застосовували нові методи кібератак, змушуючи національні уряди впроваджувати додаткові заходи протидії, підтримувати доступ до необхідних пристроїв та забезпечувати належне функціонування всіх електронних ресурсів та систем.

На нашу думку, правове регулювання забезпечення кібербезпеки в Україні є дуже складним етапом сталого розвитку у кіберпросторі. Документами, що місять принципи формування та реалізації державної інформаційної політики, зокрема пов'язані з протидією деструктивному зовнішньому інформаційному впливу, є Концепції

розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та плану заходів щодо її реалізації Розпорядженнями Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 року [6], від 8 листопада 2017 року № 797-р [7] та від 17 січня 2018 року № 67-р [8], а також Укази Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 «Про Стратегію національної безпеки України», від 15 березня 2016 року № 96/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України», від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» [9; 10; 5] тощо.

Ми вважаємо, що стратегія кібербезпеки України, котра була прийнята у 2016 році [10], стала важливим кроком у впровадженні підходів довгострокового планування в цій сфері, а отже, сам факт її прийняття став позитивним результатом. З роками були докладені зусилля для створення та розвитку національної системи кібербезпеки. Важливим етапом її інституціоналізації стало прийняття Закону України «Про основні засади кібербезпеки України» [11], що є правовою основою створення національної системи кібербезпеки та її основних суб'єктів у сфері кібербезпеки.

Наразі також покращено нормативне забезпечення кібербезпеки критично важливої інформаційної інфраструктури, прийнято процедуру її визначення та загальні вимоги до її кібербезпеки. Центри (підрозділи) з кібербезпеки або кіберзахисту створені в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, Службі безпеки України, Національному банку України, Міністерстві інфраструктури України та Міністерстві оборони України. Розвивається Національна телекомунікаційна мережа, функціонують захищені центри обробки даних, формується Національний центр резервування державних інформаційних ресурсів, запускається система виявлення вразливих місць та реагування на кіберінциденти та кібератаки. Водночас діяльність суб'єктів національної системи кібербезпеки залишається недостатньо скоординованою та спрямованою на виконання лише поточних завдань.

Правові основи сьогодення дають змогу виявляти низку юридичних проблем, які або ускладнюють, або перешкоджають ефективній реалізації кібербезпеки в Україні. На думку української вченої Н.І. Логінової, правові основи кібербезпеки закладені в національне законодавство України, але необхідно внести істотні зміни до чинних нормативно-правових актів та розробити нові, також однією з проблем була відсутність чіткості у визначених пріоритетах та сферах кібербезпеки в Україні, більшість із яких не мала чіткої кінцевої мети та не була конкретною [12, с. 576]. Ця проблема була вирішена у Стратегії кібербезпеки України 2021 року. Окрім того, показники реалізації Стратегії кібербезпеки України 2016 року не розроблені, що ускладнило процес оцінки її ефективності та виявлення невиконаних завдань. Представники сектору безпеки та оборони в основному брали участь у реалізації Стратегії кібербезпеки України 2016 року, інші міністерства та відомства, наукові установи та громадськість були залучені недостатньо. Навчальні та науково-дослідні установи не проводили достатню роботу з реалізації завдань, пов'язаних з розвитком наукового потенціалу та поширенням кіберграмотності. Ці недоліки необхідно врахувати та усунути під час реалізації Стратегії кібербезпеки України 2021 року.

У преамбулі Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» визначено, що він закріплює основні цілі державної політики у сфері кібербезпеки, проте окремої статті, яка б їх закріплювала, немає. Таким чином, це стало однією з виявлених і закріплених у Стратегії кібербезпеки України проблем, яка полягає в недостатній чіткості визначених пріоритетів та напрямів забезпечення кібербезпеки України, значна частина яких не мала зрозумілої кінцевої мети та не була конкретною [3]. На наш погляд, це зумовлює й відсутність конкретизованої мети і завдань державної політики у сфері кібербезпеки.

У статті 31 «Стратегія кібербезпеки України» Закону України «Про національну безпеку України» визначено, що Стратегія кібербезпеки України є документом довгострокового планування, у якому визначаються пріоритети національних інтересів України у сфері кібербезпеки, наявні та потенційно можливі кіберзагрози життєво важливим інтересам людини і громадянина, суспільства та держави в кіберпросторі, пріоритетні напрями, концептуальні підходи до формування та реалізації державної політики щодо безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави, підвищення ефективності основних суб'єктів забезпечення кібербезпеки, насамперед суб'єктів сектору безпеки і оборони, щодо виконання завдань у кіберпросторі, а також потреби бюджетного фінансування, достатні для досягнення визначених цілей і виконання передбачених завдань, та основні напрями використання фінансових ресурсів. Також Стратегія кібербезпеки України є основою для підготовки державних програм та нормативно-правових актів, що стосуються забезпечення кібербезпеки України [13]. Таким чином, Стратегія кібербезпеки України є тим документом, який розкриває цілі, задачі та зміст державної політики у сфері кібербезпеки України.

У законодавстві визначена мета Стратегії кібербезпеки України – створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави, а також визначено стратегічні завдання, які, на наш погляд, і відображають завдання державної політики у сфері кібербезпеки в Україні: 1) формування системи дієвої кібероборони; 2) ефективної протидії розвідувально-підривній діяльності у кіберпросторі та кібертероризму; 3) посилення спроможності у протидії кіберзлочинності; 4) запровадження асиметричних інструментів стримування; 5) убезпечення кіберпростору задля захисту суверенітету держави та розвитку суспільства; 6) захист прав, свобод і законних інтересів громадян України у кіберпросторі; 7) європейська і євроатлантична інтеграція у сфері кібербезпеки [3].

На наш погляд, посилюється висока технологічна залежність України від іноземних виробників продуктів програмного забезпечення для управління, відсутність сучасних національних стандартів щодо вимог безпеки для ланцюга поставок відповідного обладнання, розробка програмного забезпечення та інформаційно-комунікаційних систем, сертифікація чи системи оцінки відповідності для безпеки таких продуктів, ступінь вразливості військової, політичної, фінансової, економічної та промислової інфраструктури держави від шкідливих та незадекларованих функцій у такому обладнанні та звуження внутрішнього потенціалу для протидії кіберзагрозам.

Популярні вебсайти, соціальні мережі, реєстри збирають велику кількість ідентифікаційних даних користувачів та особистих даних. Витоки інформації з належних їм баз даних становлять загрозу для використання цих даних для атаки на інші ресурси та інформаційні системи. Ми вважаємо, що недосконала законодавча база у сфері кібербезпеки, а також її застарілість у сфері захисту інформації, повільна імплементація європейського законодавства у внутрішнє законодавство, недостатнє регулювання цифрового компоненту кримінальних розслідувань, а також низький рівень юридичної відповідальності за порушення законодавства в цій сфері, відсутність відповідних міністерств та відомств (немає відповідних структурних підрозділів, необхідного персоналу та належного контролю за кібербезпекою) становить загрозу для кібербезпеки України. Фінансування роботи з кібербезпеки, що здійснюється за залишковою ознакою з технологічними помилками, недотримання сучасних вимог до рівня підготовки та підвищення кваліфікації фахівців у галузі кібербезпеки та кіберзахисту, відсутність системи підвищення цифрової грамотності громадян та культури безпечної поведінки в кіберпросторі – це лише деякі проблеми, з якими сьогодні стикається Україна.

Європейський парламент для протидії таким негативним сучасним викликам ухвалив низку документів, серед яких Резолюція «Стратегічні комунікації Європейського Союзу як протидія пропаганді третіх сторін» [14], Директива Європейського Парламенту і Ради «Про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу» [15], Регламент Європейського парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних)» тощо [16].

Слід погодитись із Г.М. Шорохом, що сьогодні важко уявити роботу будь-якого з підрозділів Національної поліції України без інформаційної підтримки та інформаційного забезпечення, накопичення та систематизації інформації в базах даних [18, с. 246]. Г.О. Блінова наголошує, що для виконання покладених на правоохоронні органи функцій, відповідно до положень про їх правовий статус, вони мають право одержувати від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, інших юридичних осіб та їх посадових осіб, фізичних осіб-підприємців інформацію, документи і матеріали, необхідні для виконання покладених на них завдань, а також користуватися відповідними інформаційними базами даних державних органів, державними, зокрема урядовими, системами зв'язку і комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами. Це свідчить про провідну роль інформаційної складової в роботі цих органів. Значний масив інформації, що використовується ними в процесі роботи, носить конкретизований характер, зумовлений використанням персональних даних окремих фізичних осіб, що потрапляють до правоохоронних органів шляхом реалізації адміністративних правовідносин [1, с. 62]. Практика використання засобів інформаційного забезпечення працівниками поліції свідчить про труднощі організаційного, правового та технічного характеру, що супроводжують цей процес. Унаслідок реалізації ризиків зниження рівня інформаційного забезпечення, інформаційної безпеки та кібербезпеки підрозділів та працівників Національної поліції значно знижується їхня ефективність.

З точки зору розробки стандартів у галузях нових технологій (включаючи штучний інтелект, хмарні технології, квантові обчислення та квантові комунікації), Інтернет повинен залишатися глобальним та відкритим, технології повинні бути людськими, забезпечувати його основні свободи, гарантувати користувачеві невтручання в його особисте життя, забезпечити його конфіденційність у кіберпросторі, і будь-які обмеження в цій частині повинні виконуватися лише відповідно до законодавства. Використання технологій має бути законним, безпечним та етичним. Водночас через складність міжнародної безпеки в кіберпросторі Україна займе більш активну позицію в дискусіях в ООН та на інших міжнародних форумах із метою просування, координації та закріплення української правової позиції у кіберпросторі, зменшення небезпеки кібервійни.

Забезпечення кібербезпеки України як стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави в кіберпросторі, що досягається комплексним застосуванням сукупності правових, організаційних, інформаційних заходів, як вважає Г.О. Блінова, має базуватися на принципах: 1) верховенства права і поваги до прав та свобод людини і громадянина; 2) забезпечення національних інтересів України; 3) відкритості, доступності, стабільності та захищеності кіберпростору; 4) державно-приватного партнерства, широкої співпраці з громадянським суспільством у сфері забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту; 5) пропорційності та адекватності заходів кіберзахисту реальним та потенційним ризикам; 6) пріоритетності

запобіжних заходів; 7) невідворотності покарання за вчинення кіберзлочинів; 8) пріоритетного розвитку та підтримки вітчизняного наукового, науково-технічного та виробничого потенціалу; 9) міжнародного співробітництва з метою зміцнення взаємної довіри у сфері кібербезпеки та вироблення спільних підходів у протидії кіберзагрозам, консолідації зусиль у розслідуванні та запобіганні кіберзлочинам, недопущенні використання кіберпростору в протиправних та воєнних цілях; 10) забезпечення демократичного цивільного контролю над утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами держави, що діють у сфері кібербезпеки [10]. Усі зазначені принципи, на думку Г.О. Блінової, повинні знайти своє відображення у Законі України «Про інформаційне забезпечення органів публічної адміністрації» [1, с. 85]. Водночас ми вважаємо, що ці принципи повинні бути відображені й у Законі України «Про основні засади кібербезпеки України».

Враховуючи взаємопов'язаність сучасного кіберпростору та з метою розвитку співпраці між державою, приватним сектором, науковими колами та громадянським суспільством у сфері кібербезпеки, сьогодні Україна намагається розвивати національний кіберпростір як глобальний, відкритий, вільний, правовий і насамперед безпечний, що є запорукою успішного розвитку країни.

Висновки та пропозиції. Отже, ми робимо висновки, що Україна не тільки повинна створювати та розвивати ефективні (правові, кадрові та технологічні сили), які мають повноваження вести збройний конфлікт у кіберпросторі, а й сформувати відповідну правову, організаційну, технологічну модель їхнього функціонування та застосування, яка неможлива без ефективної взаємодії ключових суб'єктів національної системи кібербезпеки та сил оборони під час діяльності з кіберзахисту, належної підготовки та фінансової підтримки таких структур, систематичної підготовки з кібербезпеки, оцінки можливостей та ефективності підрозділів, розробки та впровадження показників для оцінки їхньої ефективності.

Спираючись на зазначене вище, вважаємо, що формування сучасної концепції правового регулювання кібербезпеки в Україні повинно здійснюватися з урахуванням таких аспектів: 1) збалансоване забезпечення потреб держави та прав громадян, дотримання верховенства права, процесуальних гарантій та засобів правового захисту, повага до основних цінностей, прав людини та особи на свободу вираження поглядів, однаковий захист загальноновизнаних основних прав онлайн та офлайн; засудження практики перевищення встановлених меж необхідності обмеження прав громадян та юридичних осіб при використанні кіберпростору та технологій інформаційно-комунікаційних технологій; 2) посилення можливості національної системи кібербезпеки для запобігання збройній агресії проти України у кіберпросторі або з її використанням, нейтралізація розвідувальної та підривної діяльності, мінімізація загроз кіберзлочинності та кібертероризму (стримування); 3) забезпечення розвитку комунікації, координації та партнерства між суб'єктами кібербезпеки на національному рівні, в нормативно-правовому аспекті, розвиток стратегічних відносин у сфері кібербезпеки з ключовими іноземними партнерами, особливо з Європейським Союзом та НАТО та їхніми державами-членами, співпраця в цій сфері з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України (взаємодія); 4) проведення щорічних кібернавчань на стратегічному рівні за участю представників державного та приватного секторів для корегування та закріплення правових позицій держави.

Список використаних джерел:

1. Блінова Г.О. Адміністративно-правові засади інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації в Україні: актуальні питання теорії та практики : дис. ... докт. юрид. наук. Запоріжжя. 2019. 458 с. С. 85.
2. Макушев П.В., Блінова Г.О. Розголошення відомостей військового характеру як загроза національній безпеці України. *Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика* : монографія. Херсон : Херсонський національний університет. 2015. С. 150–172.
3. Стратегія кібербезпеки України. Безпечний кіберпростір – запорука успішного розвитку країни : Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>
4. Брижко В.М., Фурашев В.М. Конвергенція новітніх технологій: стан і перспективи змін у інформаційних відносинах. *Інформація і право*. 2017. № 1. С. 51–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2017_1_8.
5. Draft of the Cybersecurity Strategy of Ukraine (2021-2025) (Unofficial English translation) URL: https://www.rnbo.gov.ua/files/2021/STRATEGIYA%20KYBERBEZPEKI/proekt%20strategii_kyberbezpeka-Eng.docx.
6. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 181.
7. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 797-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 217.
8. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 88.
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 15 березня 2016 р. № 96/2016. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 52.
11. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
12. Логінова Н.І. Правові основи кібербезпеки в Україні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса) : у 2 т. Т. 1 / відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса : Юридична література, 2016. С. 575–577.
13. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
14. Міжнародний досвід протидії гібридним загрозам: законодавче регулювання та організації з питань стратегічних комунікацій : інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29377.pdf>.
15. Про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем Директива Європейського Парламенту і Ради : Наказ МВС № 73 на тери-

торії Союзу : від 6 липня 2016 р. № 2016/1148. *Офіційний вісник Європейського Союзу* від 19 липня 2016 р. 2016 р. L 194. С. 1.

16. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>м.

17. Інформаційне забезпечення та кібербезпека патрульної поліції: співвідношення понять. URL: <https://er.dduvs.in.ua/xmlui/handle/123456789/6101>.

18. Блінова Г.О., Мамедова Е.А. Інформаційне забезпечення та кібербезпека патрульної поліції: співвідношення понять. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 15–24.

УДК 343.97

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.18>

ФОРМИ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА

Руфанова Вікторія Миколаївна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
докторантка кафедри кримінального
права та кримінології
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

У статті автором здійснюється теоретико-правове дослідження найбільш поширених форм гендерно зумовленого насильства. Зазначається, що коріння цієї проблеми містяться у таких гендерних чинниках, як ідеологія прав і привілеїв чоловіків над жінками, необхідності утвердити чоловічий контроль або надавати владу саме чоловікам, застосовування гендерних ролей, а також ідеологією недопускання перешкоджання та покарання за діяння, які вважаються неприйнятною жіночою поведінкою.

Гендерно зумовлене насильство є порушенням прав людини. Воно посягає на людську гідність, підриває почуття власної гідності та самооцінки, впливає не тільки на фізичне, але й на психічне здоров'я, призводить до самоушкодження, ізоляції, депресії та суїцидальних спроб. Гендерне насильство загрожує фізичній і психологічній цілісності людини. Кожна людина має право почуватися у безпеці. Якщо особа не відчувається у безпеці, порушується її здатність нормально почуватися та функціонувати у сім'ї та суспільстві.

Дослідження матеріалів судової практики свідчить про те, що часто окрема ситуація гендерно зумовленого насильства являє собою поєднання різних його форм і проявів. Сьогодні психологічне й економічне насильство перетворилися на звичайну складову частину сучасних сімейних відносин. Жінки адаптувалися до такого формату відносин і не вважають його чимось не прийнятним, однак не усвідомлення проблеми ускладнює її вирішення та відповідно захист жінки від приниження, утисків, знущань та інших форм порушення її прав. Такі форми насильства, як домашнє насильство та сексуальні домагання можуть бути комбінацією всіх п'яти форм насильства, згаданих вище. Часто декілька форм насильства можуть бути присутніми одночасно під час вчинення протиправних діянь.

Найчастіше гендерно зумовлене насильство набуває форм фізичного, психологічного, сексуального й економічного насильства. Поряд із цим поширеними стають і переслідування, сексуальне домагання, каліцтво жіночих геніталій; примусова стерилізація; примусовий аборт; примусовий шлюб; злочини в ім'я так званої «честі»; насильство в інституційному середовищі; насильство у воєнних, конфліктних і постконфліктних ситуаціях; торгівля людьми, кібернасильство тощо.

Ключові слова: гендерно зумовлене насильство, фізичне насильство, психологічне насильство, сексуальне насильство, економічного насильства, домашнє насильство, форми.

FORMS OF GENDER-BASED VIOLENCE

Rufanova Victoriia Mikolaivna,
Candidate of Law, Associate Professor,
PhD student at the Department
of Criminal Law and Criminology
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

In the article the author carries out theoretical and legal research of the most widespread forms of gender-based violence. It is noted that the roots of this problem lie in gender factors such as the ideology of men's rights and privileges over women, the need to establish male control or power over men, the use of gender roles, and the ideology of preventing and punishing acts that are considered unacceptable. .

Gender-based violence is a violation of human rights. It encroaches on human dignity, undermines self-esteem and self-esteem, affects not only physical but also mental health, leads to self-harm, isolation, depression and suicide attempts. Gender-based violence threatens a person's physical and psychological integrity. Everyone has the right to feel safe. If a person does not feel safe, his or her ability to feel and function normally in the family and society is impaired.

A study of case law shows that quite often a particular situation of gender-based violence is a combination of its various forms and manifestations. Today, psychological and economic violence have become a regular part of modern family relationships. Women have adapted to this format of relationships and consider it unacceptable. However, lack of awareness of the problem complicates its solution and thus protects women from humiliation, harassment, bullying and other forms of violation of her rights. Forms of violence such as domestic violence and sexual harassment can be a combination of all five forms of violence mentioned above. Often, several forms of violence can be present at the same time when committing illegal acts.

Gender-based violence often takes the form of physical, psychological, sexual and economic violence. In addition, harassment, sexual harassment, and female genital mutilation are becoming common; forced sterilization; forced abortion; forced marriage; crimes in the name of so-called "honor"; violence in the institutional environment; violence in military, conflict and post-conflict situations; human trafficking, cyberbullying, etc.

Key words: gender-based violence, physical violence, psychological violence, sexual violence, economic violence, domestic violence, forms of violence.

Постановка проблеми. Проблема насильства щодо жінок (гендерно зумовленого насильства) не є новою для суспільства. Вона сягає часів патріархального суспільства. Коріння цієї проблеми містяться у таких гендерних чинниках, як ідеологія прав і привілеїв чоловіків над жінками, необхідність утвердити чоловічий контроль або надавати владу саме чоловікам, застосовування гендерних ролей, а також ідеологія недопускання, перешкоджання та покарання за діяння, які вважаються неприйнятною жіночою поведінкою.

На підставі такої історично сформованої ідеології у суспільстві сформувалися стереотипні уявлення, що сприяли явному чи прихованому прийняттю гендерного насильства над жінками, яке досі часто вважається приватною справою, та широкій безкарності за нього.

Для переважної більшості країн світу поширеною залишається дискримінаційна практика саме щодо жінок. Можемо констатувати, що створення державних

інституцій і прийняття законів не завжди є достатніми заходами для ліквідації практики поширення гендерно зумовленого насильства, адже нерівні гендерні відносини продовжують залишатися провідною причиною вчинення насильства за ознакою статі¹.

Стан дослідження. У сучасній науковій правовій доктрині до зазначеної проблематики зверталися такі вчені, як Н.В. Аніщук, А.Б. Блага, Н.Б. Болотіна, К.Б. Левченко, О.А. Мартиненко, Т.О. Марценюк, Н.В. Максименко, Т.М. Мельник, О.С. Перунова та ін.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз найбільш поширених форм гендерно зумовленого насильства.

Виклад основного матеріалу. Свобода від насильства є фундаментальним правом людини. Гендерно зумовлене насильство є порушенням прав людини. Воно посягає на людську гідність, підриває почуття власної гідності та самооцінки, впливає не тільки на фізичне, але й на психічне здоров'я, призводить до самоушкодження, ізоляції, депресії та суїцидальних спроб. Гендерне насильство загрожує фізичній і психологічній цілісності людини. Кожна людина має право почуватися у безпеці. Якщо особа не відчувається у безпеці, порушується її здатність нормально почуватися та функціонувати у сім'ї та суспільстві.

У Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами виділяються такі форми гендерно зумовленого насильства: психологічне насильство (ст. 33); переслідування (ст. 34); фізичне насильство (ст. 35); примусові шлюби (ст. 37); сексуальне насильство, включаючи зґвалтування (ст. 36); примусовий шлюб (ст. 37); каліцтво жіночих геніталій (ст. 38); примусовий аборт і примусова стерилізація (ст. 39); сексуальні домагання (ст. 40); пособництво або підбурювання вище зазначених форм насильства (ст. 41); недопустимість виправдання злочинів, у тому числі злочинів, скоєних заради так званої «честі» (ст. 42) [1, с. 21].

На сайті Ради Європи зазначається, що досить часто насильство асоціюється лише з фізичним насильством, нехтуючи іншими нефізичними формами. Однак, варто мати на увазі, що насильство є складною проблемою, і виокремлення окремих форм насильства ніколи не може бути точним. Дослідники Ради Європи, узагальнивши зазначені у Стамбульській конвенції форми насильства, виділяють основні п'ять взаємопов'язаних форм насильства: 1) фізичне насильство; 2) вербальне насильство (включаючи ворожі висловлювання); 3) психологічне насильство; 4) сексуальне насильство; 5) соціально-економічне насильство.

Поряд із цим такі форми насильства, як домашнє насильство та сексуальні домагання можуть бути комбінацією всіх п'яти форм насильства, згаданих вище. Часто декілька форм насильства можуть бути присутніми одночасно під час вчинення протиправних діянь. Усі ці форми можуть мати місце як у приватній сфері (у сім'ях та інтимних стосунках), так і у громадській сфері (здійснюється незнайомими людьми у громадському просторі) [2].

Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» 8 вересня 2005 р. № 2866-IV чітко визначено, що насильство за ознакою статі – це діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені у суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають *фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди*

¹ Терміни «насильство за ознакою статі», «гендерно зумовлене насильство» та «гендерне насильство» у нашому дослідженні використовуємо як тотожні.

чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті (курсив наш) [3, с. 26].

Ст. 173-2 КУпАП передбачена адміністративна відповідальність за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі, під якими розуміється умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) *фізичного, психологічного чи економічного характеру* (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого [4].

З 11 січня 2019 р. набули чинності зміни до кримінального законодавства України у частині кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства та інших діянь, які вчиняються за статевою ознакою й у яких здебільшого потерпілими є жінки (ст. 126¹, 134, 151², 152, 153 КК України) [5, с. 34].

Зокрема, відповідно до ст. 126¹ КК України домашнє насильство – це умисне систематичне вчинення *фізичного, психологічного або економічного насильства* щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

Сексуальне насильство винесено за межі ст. 126¹ КК України. У разі його вчинення винна особа притягується до відповідальності за ст. 152, 153 КК тощо.

Узагальнення положень Стамбульської конвенції, міжнародних документів і вітчизняного законодавства свідчить про те, що гендерно зумовлене насильство може мати різні форми. Найчастіше воно проявляється у вигляді фізичного, психологічного, сексуального й економічного насильства.

Фізичне насильство проявляється у навмисному заподіянні фізичної шкоди іншій людині. Одиничний випадок побоїв також є насильством.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає, що фізичне насильство проявляється у вигляді ляпасів, стусанів, штовхання, щипання, шмагання, кусання. Також це може бути незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення у небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру [6, с. 35].

Фізичне насильство може виражатися у таких діях, як знерухомлення людини, обмеження її мобільності, у тому числі прив'язування до предметів, замикання у кімнаті; примус вживати шкідливі речовини (алкоголь, наркотики) через обман чи застосування сили; свідомо відмова надавати хворому ліки чи медичну допомогу або ж використання неправильного дозування лікарських препаратів; задушення; опіки; використання предметів для завдання шкоди жертві: кидання предметів, погрози застосувати зброю, порізи чи кульові поранення тощо.

Найбільш небезпечною формою фізичного насильства над жінками є вбивство. Так, у 2017 р. умисно було вбито 87 тис. жінок. Більше половини з них (58%) були вбиті інтимними партнерами або іншими членами сім'ї. Тобто 137 жінок у всьому світі щодня вбивають члени їхньої родини. Більше третини (30 тис.) жінок, навмисно убиті у 2017 р., були вбиті їхнім нинішнім або колишнім інтимним партнером [7].

Найпоширеніші форми насильства серед фізичного насильства – це штовхання та тряска жінки, погрози завдати фізичної, давання ляпасу [8, с. 14].

Психологічне (емоційне) насильство – форма гендерно зумовленого насильства, що проявляється у використанні власної (переважно чоловічої) переваги, з метою припинення або знецінення іншої особи. Воно включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші дії, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [6, с. 35].

Зовнішній прояв психологічного насильства може виражатися у часто повторюваній образливій поведінці, критиці, маніпулюванні, контролі над життям потерпілої особи; звинуваченнях, засудженнях, словесних образах; обзиванні образливими нецензурними словами; приниженні у присутності інших осіб, демонстрації власної переваги та нікчемності жертви; ігноруванні думки; погрозі покарання за певні дії; відмові спілкуватися з метою формування у жертви почуття вини за свої дії; ізолюванні та забороні спілкуватися з друзями чи родиною; контролі спілкування, телефонних розмов, повідомлень електронної пошти та спілкування у соціальних мережах; повному контролі над усіма сферами життя жертви; знеціненні людини; цькуванні; створенні перешкод у користуванні речами та предметами тощо.

Прикладами психологічного насильства може бути вселяння страху за допомогою загрозливої поведінки, наприклад, шляхом псування майна чи знущання над домашніми тваринами, постійний нагляд чи контроль за тим, що жертва робить і з ким вона розмовляє. Духовне насильство також можна розцінювати як різновид психологічного насильства. Воно передбачає зловживання духовними або релігійними переконаннями для маніпулювання або здійснення влади та контролю над інтимним партнером (наприклад, використання релігійних канонів для виправдання насильства або виховання дітей у вірі чи релігійній практиці, на яку партнер не погодився) [9].

Майже дві третини жінок (65%), у яких був або є партнер, зазнавали психологічного насильства з боку нинішнього або попереднього партнера.

Різні форми психологічного насильства можна згрупувати за чотирма категоріями. По-перше, це економічне насильство (жертва обмежена у своїх правах приймати рішення про сімейний бюджет, самостійно робити покупки або працювати поза домом).

Друга категорія – контрольована поведінка (ситуації, коли партнер жінки намагається не давати їй бачитися зі своїми друзями, обмежує користування нею соціальними мережами, гнівається, коли вона розмовляє з іншим чоловіком, підозрює її у невірності, забороняє їй користуватися засобами контрацепції чи іншим шляхом обмежує її рішення щодо планування сім'ї, не дає їй закінчити школу або почати новий навчальний курс, хоче вирішувати, які речі їй носити, або очікує, що вона буде просити дозволу піти до лікаря).

Третя категорія – жорстоке поводження: партнер жінки забороняє їй узагалі виходити з дому, забороняє їй виходити з дому без супроводу родичів, відбирає ключі від машини чи замикає її, принижує чи ображає її у присутності інших людей або наодинці, навмисне лякає її (наприклад, кричить або ламає речі), змушує її дивитися порнографічні матеріали проти її волі, погрожує завдати комусь болю чи вбити когось, про кого вона дбає (інших, ніж її дітей, осіб), погрожує їй нанесенням тілесних ушкоджень, погрожує їй насильницькими діями сексуального характеру (наприклад, звалтуванням, примусовою вагітністю тощо) і завдає їй болю чи погрожує завдати їй болю, коли відвідує, забирає чи повертає її дітей (стосується лише попередніх партнерів).

Четверта категорія – використання дітей жінки з метою її шантажу або жорстоке поводження з її дітьми. До цієї категорії належать ситуації, коли партнер жінки погрожує їй забрати від неї її дітей, погрожує завдати або завдає їм болю, погрожував щодо опіки над її дітьми (стосується лише попередніх партнерів) [8, с. 25].

Наслідком психологічного насильства є підриєв почуття власної гідності у потерпілої особи внаслідок постійної критики, обзивання, шантажу, збентеження, глузування, приниження та неповажливого ставлення. У випадку гендерно зумовленого насильства поведінка кривдника не завжди може призводити до фізичного насильства, однак навіть одного випадку погрози застосування такого насильства може бути достатнім для встановлення тотального контролю над життям жертви. Поряд із цим влада та контроль постійно підкріплюється та посилюється принизливою й образливою поведінкою.

Сексуальне насильство становить протиправне посягання однієї особи або групи осіб на статево недоторканність іншої людини, а також дії сексуального характеру щодо неповнолітньої чи неповнолітнього [10]. Ця форма гендерно зумовленого насильства включає будь-які дієння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або у присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру із третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканності особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або у її присутності [6].

Сексуальне насильство не є проявом неконтрольованого бажання, потягу чи збудження. Це свідомий акт гендерного насильства щодо жінок і вираження влади, контролю та панування над іншими. Жінки можуть піддаватися сексуальному насильству з боку інтимних партнерів і знайомих, перебуваючи під вартою у поліції або правоохоронних органах, в установах, як біженці та під час збройного конфлікту. Сексуальне насильство як сексуальний контакт без згоди може вчинятися за допомогою примусу, тобто залякування, маніпуляції, погрози негативного поводження (утримання необхідної послуги чи вигоди), шантажу тощо [11].

Поширеними формами сексуального насильства є: звалтування, сексуальна експлуатація, примусова проституція, примусова вагітність, примусовий аборт, примусова стерилізація, примусовий шлюб, сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту (ст. 149, 152–156, 301–303 КК України) тощо.

Сексуальне насильство може виражатися у таких діях: звалтування; проникнення в тіло іншої людини з використанням геніталій чи сторонніх предметів без її добровільної згоди; примус жертви до статевого акту чи інших сексуальних контактів; дотики до інтимних частин тіла без згоди; примусові пестоці без проникнення у тіло; примушування до перегляду порнографії, актів онанізму, демонстрація статевого акту; примушування займатися порно-індустрією чи залучення до порнобізнесу; примус до вагітності чи аборту тощо.

Поширеним, але високолатентним є звалтування жінки її чоловіком чи інтимним партнером. Шкідливість і небезпечність такого насильства полягає у тому, що жертви змушені залишатися зі своїм насильником, вони обмежені одним житловим простором, сімейними відносинами, наявністю дітей тощо. Досить часто жертвам важко ідентифікувати такі дії з боку чоловіка як злочин. Майже кожна п'ята жінка в Україні (19%) вважає, що статевий акт із дружиною без її згоди виправданий, якщо це відбувається у подружжі або між партнерами, які живуть разом [8, с. 17].

За результатами американського дослідження встановлено, що 40% опитаних жінок зазначили, що їх чоловіки застосовували до них силу, щоб примусити до сексуального контакту [12].

Економічне насильство – форма гендерно зумовленого насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг із лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [6].

Економічне насильство проявляється у контролі над фінансами іншої людини; обмеженні доступу іншої людини до користування спільною власністю, маніпуляції правом власності як перевага одного члена сім'ї над іншим; погрозами жертві втратити кошти, власність чи особисті речі у разі непослуху; обмеження права іншої людини навчатися чи працювати; примушування до заняття проституцією, жебрацтвом, крадіжками; відбирання у жертви коштів чи документів; примушування передати право власності на рухоме та нерухоме майно жертви; приниження жертви та психологічний тиск через перевагу у матеріальній власності; маніпулювання думками та бажаннями жертви способом відбирання у неї матеріальних ресурсів і їжі; ухилення від сплати аліментів на утримання дітей; погроза знищення майна тощо.

Однією з найбільш поширених форм гендерно зумовленого насильства є домашнє насильство, яке зовнішньо візуалізується у формі фізичного, психологічного, сексуального чи економічного насильства. Детально кожен з цих форм ми розглянули вище.

Дослідження матеріалів судової практики свідчить, що доволі часто окрема ситуація гендерно зумовленого насильства є поєднанням різних його форм і проявів. Сьогодні психологічне й економічне насильство перетворилися на звичайну складову частину сучасних сімейних відносин. Жінки адаптувалися до такого формату відносин і не вважають його чимось не прийнятним, однак не усвідомлення проблеми ускладнює її вирішення та відповідно захист жінки від приниження, утисків, знущань та інших форм порушення її прав.

Висновки. Резюмуючи, зазначимо, що проблема гендерної дискримінації та її небезпечного прояву – гендерно зумовленого насильства, лежить у площині основоположних прав людини. Поряд із фізичним, психологічним, сексуальним та економічними насильством поширюються такі форми гендерно зумовленого насильства, як переслідування, сексуальне домагання, каліцтво жіночих геніталій; примусова стерилізація; примусовий аборт; примусовий шлюб; злочини в ім'я так званої «честі»; насильство в інституційному середовищі; насильство у воєнних, конфліктних і постконфліктних ситуаціях; торгівля людьми, кібернасильство тощо. Дослідження останніх залишається перспективним напрямком наукового пошуку, оскільки є запорукою подолання гендерної нерівності та зниження рівня гендерно зумовленого насильства у будь-якому прояві.

Список використаних джерел:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Довідник для членів парламенту. Київ : К.І.С., 2014. 101 с.
2. Gender-based violence and human rights. Concil of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/gender-based-violence-and-human-rights>.
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків.. Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. С. 26.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Постанова Верховної Ради Української РСР № 8074-10 від 07 грудня 1984 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984. № 51. Ст. 1122.

5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Закон України від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 34. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text>.
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 5. С. 35.
7. Global study on homicide. Gender-related killing of women and girls. United Nation Office on drugs and crime. Vienna 2019. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.unodc.org%2Fdocuments%2Fdata-and-analysis%2FGSH2018%2FGSH18_Gender-related_killing_of_women_and_girls.pdf&clen=2284038&chunk=true/
8. Добробут і безпека жінок. Дослідження насильства над жінками в Україні. ОБСЕ. 2019. 120 с. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.osce.org%2Ffiles%2Ff%2Fdocuments%2F0%2F8%2F440318_0.pdf&clen=3217429&chunk=true.
9. Forms of Domestic Violence. 2013. URL: https://www.stopvaw.org/Forms_of_Domestic_Violence.
10. Види насильства. Розірви коло. URL: <https://rozirvykolo.org/vidi-nasilstva/>
11. What is Sexual Assault?. 2019. URL: https://www.stopvaw.org/What_is_Sexual_Assault#_ftnref1.
12. Raquel Kennedy Bergen, Marital Rape (1999), accessed July 29, 2013. URL: www.taasa.org/library/pdfs/TAASALibrary104.pdf.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.982.323

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.19>

СЛІДИ БОСИХ НІГ ЯК ОБ'ЄКТ ДАКТИЛОСКОПІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Венчагова Вероніка Миколаївна,
судовий експерт сектору
дактилоскопічних досліджень
відділу криміналістичних видів
досліджень
(Одеський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ
України, м. Одеса, Україна)

Охарактеризовано роль криміналістичної експертизи слідів босих ніг людини у формуванні доказової бази для розкриття злочинів під час досудового розслідування, вивчення особи злочинця, встановлення всіх обставин злочину. Відзначено необхідність розширення судової практики, недостатню розробленість теоретичних та методичних рекомендацій, а також недостатню вивченість вказаного напрямку експертизи в українській криміналістиці. Проаналізовано останні дослідження і публікації у сфері дослідження слідів босих ніг людини. Здійснено акцент на трактуванні поняття «слід» у загальнонауковому та вузькому сенсі, трактуванні понять «слід» та «сліди босих ніг людини» у криміналістиці та дактилоскопії, а також на їхньому співвідношенні. Зазначені основні завдання, які вирішує дактилоскопічна експертиза: діагностичні та ідентифікаційні, а також наведені приклади питань, які можуть бути винесені на вирішення вказаної експертизи. Вказано на необхідність вивчення слідоведення як вчення про сліди в широкому сенсі та власне дактилоскопії як галузі криміналістики, що вивчає механізм утворення слідів, їх виявлення, фіксацію та дослідження з точки зору використання інформації дактилоскопічного походження. Зазначені основні критерії, які можуть бути використані для класифікації слідів у широкому сенсі, а саме: за механізмом і характером взаємодії об'єктів; за ознаками походження слідів, їх форми і характеру об'єктів; за ознаками поділу; за родом слідоутворюючих об'єктів і механізмом утворення; класифікація слідів ніг за видом слідоутворюючого об'єкта, повного відображення його на контактних поверхнях; механізмом слідоутворення, характером відображення рельєфу слідоутворюючого об'єкта, взаємозв'язком слідів на місці події. Вказані напрямки для класифікації слідів босих ніг людини: вид слідоутворюючого об'єкта, розташування слідів на місці події, а також механізм їх утворення. Також описані місця, де найчастіше можуть бути виявлені сліди босих ніг під час огляду місця події, методи їх виявлення на різноманітних поверхнях, а також способи фіксації та вилучення.

Ключові слова: дактилоскопія, експертиза, слід, методика, класифікація, вимір.

BAREFOOT FOOTPRINTS AS AN OBJECT OF DACTYLOSCOPIC EXAMINATION

Venchahova Veronika Mykolaivna,
Forensic Expert in the Dactyloscopic
Research Sector,
Department of Forensic Investigations
(Odessa Scientific-Research Forensic
Center of the Ministry of Internal Affairs,
Odessa, Ukraine)

The role of forensic examination of human footprints in the formation of the evidence base for the detection of crimes during the pre-trial investigation, the study of the identity of the offender, establishing all the circumstances of the crime was described. The need to expand judicial practice, insufficient development of theoretical and methodological recommendations, as well as insufficient study of this area of expertise in Ukrainian criminology. Recent studies and publications in the field of barefoot footprint research have been analyzed. Emphasis is placed on the interpretation of the concept of "footprint" in the general scientific and narrow sense, the interpretation of the concepts of "footprint" and "barefoot footprints" in criminology and dactyloscopy, as well as their relationship. The main tasks solved by dactyloscopic examination are indicated: diagnostic and identification, as well as examples of issues that can be addressed to address this examination. The need to study tracking as a study of traces in the broadest sense, and dactyloscopy as a branch of criminology, which studies the mechanism of trace formation, detection, fixation and research in terms of the use of information of dactyloscopic origin. The main criteria that can be used to classify traces in a broad sense, namely: the mechanism and nature of the interaction of objects; on the basis of the origin of traces, their shape and nature of objects; on the grounds of division; by the type of trace-forming objects and the mechanism of formation; classification of footprints according to the type of trace-forming object, its complete reflection on contact surfaces; the mechanism of trace formation, the nature of the reflection of the relief of the trace-forming object, the relationship of traces at the scene. The directions for the classification of human footprints are indicated: the type of trace-forming object, the location of traces at the scene, as well as the mechanism of their formation. Also described are the places where barefoot footprints were most often found during the inspection of the scene, methods of their detection on various surfaces, as well as methods of fixation and removal.

Key words: dactyloscopy, examination, trace, technique, classification, measurement.

Постановка проблеми дослідження. Важливе значення дактилоскопічної експертизи слідів босих ніг людини, необхідність у розширенні судової практики, недостатня розробленість теоретичних і методичних положень і відсутність належних практичних рекомендацій щодо проведення трасологічного та дактилоскопічного дослідження такого роду слідів, визначило вибір теми дослідження, її актуальність та основні напрями роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу склали праці вчених у галузі криміналістики і судової експертизи за авторством таких науковців, як: А.В. Кофанов, О.П. Нечепоренко, О.І. Онисько, І.В. Січковська, Ф.М. Сокиран, Є.М. Войтович, Ж.В. Удовенко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику теоретичну і практичну значимість наявних наукових робіт, натепер невирішеним залишається цілий ряд питань, які не знайшли належного відображення

у спеціальній літературі. Аналіз літературних даних, слідчої та експертної практики свідчать про те, що питанню дослідження слідів босих ніг людини в останнє десятиліття приділялася недостатня увага. Навіть більше, за останні роки робіт на монографічному рівні і дисертаційних досліджень в цьому напрямку не проводилося, що визначило актуальність названої проблеми та основні напрями роботи.

Мета статті – охарактеризувати сліди босих ніг як об'єкт дактилоскопічної експертизи.

Виклад основного матеріалу. Основними завданнями дактилоскопічної експертизи як галузі трасологічної експертизи є дослідження на основі спеціальних знань інформації дактилоскопічного походження для встановлення тотожності та інших обставин з метою отримання фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження. У випадку дактилоскопічної експертизи слідів босих ніг це встановлення тотожності, ідентифікація людини за слідами босих ніг та вирішення діагностичних завдань з установами особливостей пересування людини, розміру ніг, зросту людини тощо.

Слідами у вузькому сенсі називають відображення в процесі вчинення кримінального правопорушення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому, утворене в результаті контактної взаємодії. Зазвичай світ слідів кримінального правопорушення набагато більш об'ємний і різноманітний, ніж сукупність слідів, що відображають лише зовнішню будову об'єктів, але саме все це розмаїття і є об'єктом криміналістичного вивчення слідів.

Слово «слід» має чотири значення: відбиток, відтиск чого-небудь (ноги людини або тварини тощо та інших її частин на землі або іншій поверхні); нижня частина ступні, підошви [8, с. 67].

Визначають сліди у вузькому розумінні як матеріально-фіксоване відображення взаємодії людей і предметів, з яких один є слідоутворюючим, а другий слідоприймаючим об'єктом. Враховуючи змістовну нерівнозначність поняття «слід» у широкому й вузькому (трасологічному) визначенні, а також те, що в основі утворення слідів-відображень лежать закономірності механічної і контактної взаємодії об'єктів, чим вони відрізняються від усіх інших слідів, що охоплюються поняттям «сліди» в широкому смислі, варто зазначити, що в криміналістичній техніці вчення про сліди злочину повинно складатися з двох розділів:

- слідоведення – як вчення про види слідів у широкому їх визначенні і їх класифікації за походженням, характером слідоутворення, значенням у розслідуванні злочинів;
- дактилоскопія – як самостійне вчення про сліди-відображення контактної взаємодії матеріальних об'єктів, їх ідентифікація й діагностичне значення та методи і технічні засоби їх виявлення, фіксації, дослідження у провадженні в кримінальних справах.

У літературі така точка зору останнім часом набула визнання серед криміналістів і практичних працівників правоохоронних органів. Із запропонованих у літературі класифікацій слідів увагу варто приділити основним:

- за механізмом і характером взаємодії об'єктів;
- за ознаками походження слідів, їхньої форми та характеру об'єктів;
- за ознаками поділу (гомоскопічні, механоскопічні, механогомічні);
- за родом слідоутворюючих об'єктів і механізмом утворення;
- класифікація слідів ніг за видом слідоутворюючого об'єкта, повного відображення його на контактних поверхнях, механізмом слідоутворення, характером відображення рельєфу слідоутворюючого об'єкта, взаємозв'язком слідів на місці події [2, с. 12].

Сліди босих ніг людини відіграють важливу роль у встановленні обставин злочину, розшуку і викритті особи, яка вчинила злочин, і її співучасників. Сліди босих ніг мають важливе криміналістичне значення, оскільки містять інформацію не тільки ідентифікаційного характеру, а й ту, яка може бути використана для розшуку злочинця, місць приховування знарядь злочину, викрадених речей, трупа і тому подібного.

Предметом експертизи слідів босих ніг людини є встановлення фактичних обставин, пов'язаних з ідентифікацією людини і визначення механізму їх утворення.

Сліди босих ніг людини – це матеріально-фіксовані відображення ознак зовнішньої будови та інших властивостей поверхні стопи людини на матеріальних об'єктах, причинно-пов'язаних із розслідуваною подією.

Сліди босих ніг людини належать до числа таких, що найбільш часто зустрічаються на місці події, і їх вивчення дає змогу:

- встановити обстановку в момент злочину і спосіб його вчинення;
- визначити число осіб, що беруть участь у злочині;
- скласти уявлення про анатомічні ознаки злочинця (стать, приблизний зріст, вік, вага, ходу, фізичні недоліки) і час вчинення злочину;
- визначити напрямок, швидкість і характер руху злочинця (біг він чи йшов, де зупинявся, чи ніс важкий вантаж);
- встановити, яким способом злочинець проник у приміщення.

Сліди босих ніг можуть бути об'ємними, якщо вони утворюються на пластичній поверхні (пісок, пухка земля, бруд, м'яка глина, сніг тощо), або поверхневими, коли вони залишені на твердій поверхні (твердий ґрунт, підлога, паркет і тому подібне) за рахунок відшарування або нашарування пилу, бруду, барвників, крові тощо.

Поверхневі сліди босих ніг можуть бути видимими і невидимими. Поверхневі сліди видимі, якщо вони самі одного кольору, а їхній фон іншого кольору, і, відповідно, невидимі, якщо вони того ж кольору, що й фон, оскільки вони зливаються зі своїм фоном. Боса нога також може залишити невидимий поверхневий слід, що складається з потових виділень, зазвичай змішаних із частками пилу і бруду.

Відповідно до мети дослідження надалі варто акцентувати на родовому (видовому) предметі судової експертизи слідів босих ніг людини, зумовлених завданнями встановлення тотожності та визначення її видової, групової приналежності. Переходячи від загального до конкретного, необхідно зазначити, що той чи інший рід (вид) судової експертизи виділяється за їхнім предметом, об'єктом та методиками дослідження, причому всі ці ознаки – предмет, об'єкт і методики – багато в чому зумовлені одним і взаємопов'язані.

Дактилоскопична експертиза вирішує дві основні групи завдань: ідентифікаційні та діагностичні (таблиця 1).

Додатково варто розглянути орієнтовний перелік вирішуваних питань, який повинен бути вирішений в ході експертизи:

1. Чи є на досліджуваній поверхні (досліджуваному предметі) сліди босих ніг людини та чи придатні ці сліди для ідентифікації людини?
2. Чи залишені сліди ніг, виявлені в різних місцях, однією особою?
3. Який орієнтовно зріст людини, яка залишила сліди?
4. Які особливості ходи людини відбилися у «доріжці слідів»?
5. Який механізм утворення слідів? [5, с. 162].

Якщо об'єктом експертизи є зліпок об'ємного сліду або поверхневий відбиток босої ноги, для порівняльного дослідження виготовляються 2–3 експериментальні зліпки (відбитки) з босої ноги особи, що підлягає дослідженню [4].

Таблиця 1

**Орієнтовний перелік питань, які виносять на вирішення
дактилоскопічної експертизи [3, с. 5; 4]**

Діагностичні питання	Ідентифікаційні питання
Чи є на наданому на дослідження об'єкті відбитки ступень ніг? Якщо так, чи придатні вони для ідентифікації?	Чи залишені сліди ніг, вилучені в різних місцях (на різних об'єктах), однією особою?
Якою ногою та якими пальцями руки залишено сліди?	Чи залишені сліди стоп ніг конкретною особою, дактилокарта на ім'я якої надана для порівняльного дослідження?
Якими ділянками поверхні ноги залишено сліди?	Чи ідентичні відбитки ніг невідомої групи та відбитки в дактилокарті на ім'я конкретної особи?
Який вік, стать і зріст особи, що залишила надані на дослідження сліди?	

Також слід звернути увагу на класифікацію слідів ніг за такими чинниками:

- вид слідоутворюючого об'єкта;
- розташування слідів на місці події;
- механізм їх утворення.

За видом об'єкта сліди діляться на сліди босої ноги та ноги, одягнутої в панчохи чи шкарпетку. Слід босої ноги відображає контури ступні та папілярний узор. За розташуванням сліди ніг можуть бути одинарними, груповими (доріжка слідів). За механізмом утворення сліди ніг бувають об'ємними та поверхневими [6, с. 46].

Найбільш імовірні місця виявлення саме слідів ніг на місцях учинення злочинів такі: це зазвичай ґрунт та інша поверхня, вкрита барвником, пилом або будь-якою іншою схожою пластичною речовиною. Крім того, сліди ніг виявляють на склі, стінах, папері, одязі та тілі потерпілого. Іноді трапляється таке, що сліди босих ніг можна виявити на паркеті в квартирі або будинку.

Сліди ніг використовуються для ідентифікації злочинця. Ще до встановлення особи злочинця саме такі сліди є джерелом важливої пошукової інформації. Її отримують під час вивчення сліду і після проведення криміналістичної діагностичної експертизи [7, с. 134].

Сліди шкірних покривів найкраще вилучати з предметом-носієм або частиною; у разі неможливості такі сліди копіюються на дактилоплівку, а об'ємні сліди – за допомогою полімерних мас, які забезпечують передачу мікрорельєфу.

Практика роботи з невидимими поверхневими слідами ніг показала, що вони можуть бути виявлені за допомогою порошків, застосовуваних для виявлення слідів рук. Найбільш ефективним є ферит барію – порошок темно-коричневого кольору, це дозволяє йому добре контрастувати як зі світлими, так і з темними кольорами слідоносія. В останньому випадку ферит барію змішується з оксидом заліза в пропорції 10:1. Водночас він добре виявляє сліди взуття на фарбованій дерев'яній підлозі, кахлі, склі тощо. Виявлені сліди фіксуються й вилучаються на світлу дактилоплівку [6, с. 52].

Для призначення молекулярно-генетичної експертизи до експертної установи надають вилучені зразки біологічного походження; зразки слідів біологічного походження осіб, що проходять у справі, для порівняння (кров), які можуть залишитися на залишеному слідів ноги у випадку травмування підозрюваного. Вилучення зразків біологічного походження проводять за визначеною КПК України процедурою. В ухвалі слідчого судді про проведення експертизи (ст. 244 КПК України) дають дозвіл на часткове або повне використання слідів під час проведення досліджень; дозвіл на зміну об'єкта дослідження [8, с. 288].

У слідах ніг папілярний малюнок усієї підошви практично не відображається, тому необхідно виділити окремі її зони. Зони порівнюються за збільшеними фотознімками. У фототаблицях необхідно показати окремо відповідні зони, за якими проводять порівняння сліду та зразку, а потім зони з розміткою ознак, що збігаються.

Висновки. На основі вивчення та аналізу криміналістичної та спеціальної літератури дана характеристика слідів босих ніг людини, визначені предмет, об'єкти, методи та завдання судової дактилоскопічної експертизи слідів підошовних частин стоп ніг людини, а також розглянуті основні положення методики проведення дактилоскопічного дослідження даних об'єктів. Однак положення, викладені в методиці, носять рекомендаційний характер, оскільки необхідні глибокі фундаментальні дослідження в зазначеному напрямку, проведення яких вимагає значних витрат часу вчених-криміналістів, а також практичних працівників експертних підрозділів.

Список використаних джерел:

1. Удовенко Ж.В. Криміналістика. Київ : «Центр учбової літератури», 2016. 320 с.
2. Онисько О.І. Види слідів та їх використання при розслідуванні незаконного перетинання державного кордону (за матеріалами дізнання органів ПБУ) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 21 с.
3. Методика дактилоскопічної експертизи. Експертна спеціальність «Дактилоскопічні дослідження» / І.І. Жолтанська, В.А. Кузнєцов, А.В. Щавелев, Ю.В. Димитрова, Н.В. Кушніренко. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2014. 119 с.
4. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 : Наказ Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 р. № 1950/5. *Платформа Ліга:Закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE22533?an=178>.
5. Нечепоренко О.П. Сучасні проблеми застосування трасологічних методик визначення зросту людини. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2(30). С. 160–166.
6. Кофанов А.В. Трасологічні дослідження. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 304 с.
7. Січковська І.В. Використання спеціальних знань на початковому етапі досудового розслідування сексуальних убивств. *Соціально-правові студії*. 2020. № 3(9). С. 132–138.
8. Сокиран Ф.М., Войтович Є.М. Використання спеціальних знань під час розслідування насильницького зникнення людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 285–290.

УДК 340.14+347.45/47(477)+341.62

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.20>

МЕДІАЦІЯ ДЛЯ УКРАЇНИ. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА МОЖЛИВОСТІ В ПРОЦЕСІ ЗАСТОСУВАННЯ

Галуцько Віра Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

Шкута Олег Олегович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

Сьогодні Україна поступово рухається в напрямку євроінтеграційного розвитку. Останні події є найяскравішим підтвердженням прагнення нашого народу до європейських стандартів та цінностей. Досвід цих подій підказує, що вміння домовлятися стає прерогативою не тільки дипломатів та політиків, а й юристів, бізнесменів та майже всіх соціальних верств населення. «Медіація» – це слово, яке з'явилося в правовому просторі нашої держави порівняно нещодавно, але все більше переконує як науковців, так і практиків своєю суттю та можливостями за умови реалізації в необхідності застосування цього засобу в процесуальному законодавстві нашої держави.

Процедура врегулювання спору (конфлікту) між сторонами за сприяння медіатора (медіаторів) з метою досягнення ними взаємоприйняттого рішення, що реалізується за добровільною згодою сторін, стає дуже важливим компонентом у процесі реформування національної судової системи України, неабиякою позитивною складовою якого є можливість урегулювання конфлікту на будь-якому рівні, на будь-якій його стадії. На відміну від мирової угоди, коли, як правило, одна зі сторін вимушена піти на певні поступки щодо іншої сторони в межах предмету спору, цілями медіації є досягнення варіанту вирішення спору (конфлікту), який би влаштував обидві сторони медіації; зниження рівня конфліктності обох сторін. Сфера застосування медіації – спори (конфлікти), що виникають із цивільних, трудових, сімейних та інших правовідносин за участю фізичних і (або) юридичних осіб, а в деяких країнах навіть спори, що розглядаються в ході кримінального судочинства у справах про злочини невеликої та середньої тяжкості, про кримінальні проступки тощо.

Медіація є найбільш ефективною формою та одним із визнаних у світовій практиці способів позасудового вирішення цивільних спорів. Світовий досвід свідчить про те, що медіація дає змогу вирішувати успішно різноманітні конфлікти. Для цього необхідно прийняти в Україні відповідні закони, які б урегулювали питання поведінки учасників, їх статус, права та обов'язки сторін, зокрема й медіатора, процедуру

проведення, строки, способи захисту інтересів сторін у разі невиконання або порушення відповідних домовленостей, документальне оформлення, якщо медіація застосовується в судах, тощо.

Ключові слова: медіація, міжнародний досвід, конфлікти, медіатор, кримінальне судочинство.

MEDIATION FOR UKRAINE. INTERNATIONAL EXPERIENCE AND OPPORTUNITIES IN THE APPLICATION PROCESS

Halunko Vira Mykolaivna,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department
of Professional and Special Disciplines
(Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Shkuta Oleh Olehovych,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department
of Professional and Special Disciplines
(Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Today, Ukraine is gradually moving in the direction of European integration development. Recent events are the clearest confirmation of our people's desire for European standards and values. The experience of these events suggests that the ability to negotiate becomes the prerogative not only of diplomats and politicians, but also of lawyers, businessmen and almost all social groups. "Mediation" is a word that has appeared in the legal space of our state relatively recently, but more and more convinces both scientists and practitioners, its essence and possibilities in implementation, the need for application in the procedural legislation of our state.

The procedure for resolving a dispute (conflict) between the parties with the assistance of a mediator (mediators) in order to reach a mutually acceptable solution, implemented by voluntary agreement of the parties becomes a very important component in the process of reforming the national judicial system of Ukraine, a very positive component of which is the ability to resolve the conflict at any level, at any stage. Unlike an amicable agreement, when as a rule one of the parties is forced to make certain concessions to the other party, within the subject of the dispute, the goals of mediation are to achieve a dispute resolution (conflict) that would suit both parties to mediation; reducing the level of conflict on both sides. The scope of mediation is disputes (conflicts) arising from civil, labor, family and other legal relations involving individuals and (or) legal entities, and in some countries even disputes considered in criminal proceedings in cases of crimes of small and medium gravity, about criminal offenses, etc.

Mediation is the most effective form and one of the recognized in world practice ways of out-of-court settlement of civil disputes. World experience shows that mediation allows to resolve various conflicts successfully. To do this, Ukraine must adopt appropriate laws that would regulate the conduct of participants, their status, rights and obligations of the parties, including the mediator, the procedure, deadlines, ways to protect the interests of the parties in case of non-compliance or breach of agreements, documentation, if mediation is used in courts, etc.

Key words: mediation, international experience, conflicts, mediator, criminal proceedings.

Сьогодні Україна поступово рухається в напрямку Євроінтеграційного розвитку. Останні події є найяскравішим підтвердженням прагнення нашого народу до європейських стандартів та цінностей. Досвід цих подій підказує, що вміння домовлятися стає прерогативою не тільки дипломатів та політиків, а й юристів, бізнесменів та майже всіх соціальних верств населення. Нехай кожен для себе особисто відповість на запитання: «Чи є важливим уміння домовлятися?» «Чи краща «солонина» згода, ніж «золота» сварка?» «Які переваги в тому, що конфлікт можна вирішити мирним шляхом?» [4].

«Медіація» – це слово, яке з'явилося у правовому просторі нашої держави порівняно нещодавно, але все більше переконує як науковців, так і практиків своєю суттю та можливостями за умови реалізації, у необхідності застосування цього засобу в процесуальному законодавстві нашої держави.

Процедура врегулювання спору (конфлікту) між сторонами за сприяння медіатора (медіаторів) із метою досягнення ними взаємоприйняттого рішення, що реалізується за добровільною згодою сторін стає дуже важливим компонентом у процесі реформування національної судової системи України, неабиякою позитивною складовою якого є можливість урегулювання конфлікту на будь-якому рівні, на будь-якій його стадії.

Як відомо, у багатьох країнах, і не лише європейського простору, майже 80% спорів, що перебувають у провадженні суду та передаються на медіацію, вирішуються без судового розгляду.

Чи відрізняється загальносвітовий та український шляхи застосування медіації? На жаль, так [2]. Для українського процесуального законодавства, на відміну від інших держав, типовою процедурою досягнення результату примирення сторін з моменту проголошення незалежності нашої держави стало укладення мирової угоди, і лише з кінця 2017 року в процесуальному законодавстві з'явилося таке поняття, як урегулювання спору за участю судді, що, проте, досі не знайшло своєї реалізації на практиці.

На відміну від мирової угоди, коли, як правило, одна зі сторін вимушена піти на певні поступки щодо іншої сторони в межах предмету спору, цілями медіації є досягнення варіанту вирішення спору (конфлікту) який би влаштував обидві сторони медіації; зниження рівня конфліктності обох сторін. Сфера застосування медіації – спори (конфлікти), що виникають із цивільних, трудових, сімейних та інших правовідносин за участю фізичних і (або) юридичних осіб, а в деяких країнах навіть спори, що розглядаються в ході кримінального судочинства у справах про злочини невеликої та середньої тяжкості, про кримінальні проступки тощо.

Процедура медіації не застосовується щодо спорів (конфліктів) у разі, якщо такі спори (конфлікти) зачіпають або можуть зачепити інтереси третіх осіб, які не беруть участі в процедурі медіації, та осіб, визнаних судом недієздатними або обмежено дієздатними.

Як правило, за малим винятком процедура медіації не застосовується до спорів (конфліктів), що виникають з цивільних, трудових, сімейних та інших правовідносин за участю фізичних і (або) юридичних осіб, коли однією зі сторін є державний орган, а також у кримінальних справах про корупційні злочини та інші злочини проти інтересів державної служби та державного управління.

За міжнародним законодавством Суд вживає заходів для примирення сторін і сприяє їм у врегулюванні спору на всіх стадіях процесу.

Сторонам надається можливість врегулювати спір у повному обсязі взаємних вимог або в їх частині.

Досліджуючи міжнародний досвід, можна виокремити наведені нижче позитивні аспекти застосування медіації, які, на нашу думку, доцільно впровадити в національне законодавство України.

1. Сторони мають право до вирушення суду в нарадчу кімнату в судах першої, апеляційної, касаційної інстанцій заявити клопотання про врегулювання спору (конфлікту) в порядку медіації. Таке клопотання сторін може бути заявлено в суді касаційної інстанції, якщо це не вимагає додаткових процесуальних дій і призупинення розгляду справи. Одночасно з клопотанням в суді касаційної інстанції сторони повинні представити угоду про врегулювання спору (конфлікту) в порядку медіації;

2. Якщо заявлено клопотання про проведення медіації медіатором і поданні судам першої та апеляційної інстанцій договору, укладеного сторонами з медіатором, провадження у справі зупиняється. У більшості країн цей термін не перевищує одного місяця;

3. Якщо угода про врегулювання спору (конфлікту) в порядку медіації укладена на стадії виконання судового акта, вона подається на затвердження до суду першої інстанції за місцем виконання судового акта або в суд, який прийняв зазначений судовий акт;

4. У разі укладення сторонами мирової угоди або угоди про врегулювання спору (конфлікту) в порядку медіації, які затверджені судами першої, апеляційної інстанцій, підлягає поверненню з бюджету сплачене державне мито в повному обсязі. У разі укладення мирової угоди, угоди про врегулювання спору (конфлікту) в порядку медіації в суді касаційної інстанції підлягає поверненню з бюджету сплачене державне мито в розмірі п'ятдесяти відсотків від суми, сплаченої під час звернення до суду касаційної інстанції.

5. Одночасна або в будь-якій послідовності зміна предмета й підстави позову допускається в разі укладення угоди про врегулювання спору (конфлікту) в порядку медіації [4].

Узагальнюючи викладене вище, можна зробити висновок, що велика завантаженість судів, тривалість і складність судового процесу, значні судові витрати, гласність судового розгляду, що призводить до розголошення конфіденційної інформації і так далі – все це робить медіацію досить перспективним для України альтернативним методом вирішення спорів, на якому дві (або більше) сторони зустрічаються за участі нейтральної сторони – медіатора, що сприяє досягненню сторонами взаємної згоди у вирішенні спору. Тут основна увага приділяється потребам та інтересам сторін, а не їхнім правовим позиціям [3].

Впровадження в Україні інституту альтернативних способів вирішення спорів сприятиме поліпшенню доступу громадян до правосуддя та скороченню навантаження на суди, а отже, допоможе скоротити строки розгляду справ та відсоток оскаржуваних рішень, зменшити судові витрати, поліпшити якість судових рішень та досягнути примирення між сторонами [2]. Альтернативні способи вирішення спорів (мирні способи) передбачають використання таких методів розв'язання спорів, які найбільше підходять у тій чи іншій ситуації, враховують інтереси та вимоги сторін, допомагають подолати конфлікт, зберегти можливість подальшого спілкування та співпраці. Спори, що розв'язуються мирними шляхами, не лише не приносять шкоди суспільним відносинам, а навпаки, сприяють прогресу та мають позитивне значення для функціонування суспільства. Альтернативні способи розв'язання спорів об'єднує договірна основа їх створення, добровільність застосування, оскільки їхнє використання є правом, а не обов'язком особи. Однак стримуючим фактором є те, що досі не здійснене законодавче закріплення терміну «альтернативне вирішення спорів». Зважаючи на наявні наукові розробки з цього питання, альтернативні способи вирішення спорів можна визначити як сукупність різноманітних процедур, спрямованих на врегулювання правових конфліктів (спорів), що виникають у приватноправовій сфері, на основі узгодження позицій та інтересів сторін, які здійснюються недержавними органами, з огляду на принципи диспозитивності, рівноправності, добровільності та конфіденційності [5]. Термін

«альтернативне вирішення спорів» (Alternative Disput Resolution – ADR) уперше почали використовувати в США для позначення гнучких і неформальних процедур врегулювання конфліктів. Нині він є усталеним і широко застосовується не лише в правовій науці, а й у законодавстві багатьох країн. В іноземній і вітчизняній науці немає єдиного підходу як до поняття «альтернативне вирішення спорів», так і до його змісту. Весь спектр уявлень про сутність поняття ADR можна умовно звести до трьох груп підходів. До першої групи належить уявлення про альтернативні способи вирішення спорів як про приватну систему, що виникла на протигагу публічному порядку вирішення спорів, тому до альтернативних відносять всі позасудові (не судові) процедури врегулювання спору, тобто арбітраж, посередництво, міні-суд і таке інше. До другої групи належать усі способи вирішення приватно-правових спорів, які поділяються на чотири основні категорії: переговори між сторонами; медіація (посередництво); арбітраж; судове провадження. Проте до альтернативних способів вирішення спорів належить лише друга категорія. І третя оцінка терміну «альтернативні способи вирішення спорів» полягає в тому, що це поняття охоплює такі механізми врегулювання спору, які можуть застосовуватися окремо або в різноманітних комбінаціях між собою (наприклад, методи переговорів і посередництва можуть застосовуватися окремо або разом, утворюючи новий метод – переговори-посередництво). Альтернатива в такому разі означає вибір можливих варіантів серед альтернативних способів вирішення спорів, а не вибір між цими методами і судовим розглядом [6]. З огляду на визначення, перш за все це добровільна згода обох сторін на вирішення конфлікту через медіатора законним шляхом.

Медіація є найбільш ефективною формою та одним із визнаних у світовій практиці способів позасудового вирішення цивільних спорів. Світовий досвід свідчить про те, що медіація дає змогу вирішувати успішно різноманітні конфлікти. Для цього необхідно прийняти в Україні відповідні закони, які б урегулювали питання поведінки учасників, їх статус, права та обов'язки сторін, зокрема й медіатора, процедуру проведення, строки, способи захисту інтересів сторін у разі невиконання або порушення відповідних домовленостей, документальне оформлення, якщо медіація застосовується в судах, тощо.

Список використаних джерел:

1. Медіація: альтернативний чи ефективний спосіб вирішення спорів? *Юридична газета онлайн*. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/mediaciya-alternativniy-chi-efektivniy-sposib-virishennya-sporiv.html> (дата звернення: 21.09.2021)
2. Медіація в Україні: панацея чи реальність? *Юридична газета онлайн*. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/mediaciya-v-ukrayini-panaceya-chi-realnist.html> (дата звернення: 21.09.2021)
3. Чи потрібна медіація Україні? *Юридичний радник*. URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/d1-87-d0-b8-d0-bf-d0-be-d1-82-d1-80-d1-96-d0-b1-d0-bd-d0-b0-d0-bc-d0-b5-d0-b4-d1-96-d0-b0-d1-86-d1-96-d1-8f-d1-83-d0-ba-d1-80-d0-b0-d1-97-d0-bd-d1-96/> (дата звернення: 21.09.2021)
4. Шкута О.О. Реалізація процесу медіації за процесуальним законодавством республіки Казахстан. «Пробація та медіація: досвід Словаччини для України»: матеріали Міжнародного круглого столу (Херсон, 17–19 травня 2019 р.) / за ред. В.М. Галуцько, А.О. Гавловської. Херсон, 2019. С. 86–87.
5. Шевченко Н.Л. Медіація як альтернативний спосіб захисту прав людини. «Пробація та медіація: досвід Словаччини для України»: матеріали Міжнародного круглого столу (Херсон, 17–19 травня 2019 р.) / за ред. В.М. Галуцько, А.О. Гавловської. Херсон, 2019. С. 42–44.
6. Довгерт А.С., Кисіль В.І. Міжнародне приватне право. Особлива частина. Київ: Алерта, 2012. 376 с.

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.21>

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Дмитренко Наталя Андріївна,
доцент кафедри професійних та
спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Статтю присвячено дослідженню особливостей та проблемних питань застосування поліграфа у кримінальному провадженні.

Визначено, що в кримінальному провадженні на законодавчому рівні немає закріплення поняття «поліграф». Експертиза із застосуванням поліграфа – це різновид судових психологічних експертиз, на які поширюється дія Закону України «Про судову експертизу». Подібні експертизи проводяться з метою формування доказової бази в судовому процесі чи під час досудового слідства.

Встановлено, що можливе використання поліграфа в ході оперативно-розшукової діяльності, спрямованої на виявлення злочинів і осіб, що їх підготовлюють і здійснюють та в ході проведення слідчих дій у кримінальному та судовому процесі у вигляді судових психофізіологічних експертиз на поліграфі.

Проведення судових психофізіологічних експертиз на поліграфі в кримінальних справах українським законодавством не заборонено і допускається, процедура проведення опосередковано регламентується Кримінальним процесуальним кодексом України та Законом України «Про судову експертизу», проте наразі відсутня стандартизація діяльності спеціаліста поліграфолога. Це призводить до того, що суди не завжди приймають висновки поліграфічного дослідження за докази у справі.

Проаналізовано Постанову ККС Верховного Суду від 3 червня 2020 року по справі № 686/4267/15-к та визначено, що призначення експертизи із застосуванням поліграфа повинно відбуватися у суворій відповідності до процесуальних кодексів для того, щоб експертиза стала допустимим доказом у справі і була врахована під час судового розгляду справи.

Визначено підстави застосування поліграфа під час кримінального провадження. До них належать: постанова слідчого; рішення суду по особистій ініціативі або по клопотанню сторін/потерпілого; звернення сторони захисту в кримінальному процесі.

Проаналізовано необхідність підвищення ефективності поліграфічної експертизи, адже ця обставина впливає на правове забезпечення застосування поліграфа в кримінальному провадженні. Адже поки висновок експертизи, проведеної з використанням поліграфічного обладнання, не може бути використаний в якості однозначного доказу винності або невинності підозрюваного або обвинуваченого.

Ключові слова: поліграф, дослідження з використанням поліграфа, судова експертиза з використанням поліграфа, «детектор брехні», кримінальне провадження, судова експертиза, поліграфолог.

**APPLICATION OF A POLYGRAPH IN CRIMINAL PROCEEDINGS:
FEATURES AND PROBLEMS**

Dmytrenko Natalia Andriivna,
Docent of the Department of Professional
and Specialty Disciplines
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The article is devoted to the study of the peculiarities and problematic issues of the use of the polygraph in criminal proceedings. It is determined that in criminal proceedings at the legislative level there is no consolidation of the concept of "polygraph". Polygraph examination is a type of forensic psychological examination, which is covered by the Law of Ukraine "On Forensic Examination". Such examinations are conducted in order to form the evidence base in the trial or during the pre-trial investigation. It is established that it is possible to use a polygraph in the course of operational and investigative activities aimed at identifying crimes and persons who prepare and commit them and in the course of investigative actions in criminal and judicial proceedings in the form of forensic psychophysiological examinations on the polygraph.

Forensic psychophysiological examinations on a polygraph in criminal cases are not prohibited by Ukrainian law and are allowed, the procedure is indirectly regulated by the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Forensic Examination", but currently there is no standardization of polygraph specialists. This leads to the fact that the courts do not always accept the conclusions of the printing examination as evidence in the case.

The Decision of the KKC of the Supreme Court of June 3, 2020 in case № 686/4267/15-k was analyzed and it was determined that the appointment of a polygraph examination should be in strict accordance with procedural codes in order for the examination to be admissible evidence in the case and taken into account during the trial.

The grounds for the use of a polygraph during criminal proceedings have been determined. These include: the decision of the investigator; court decision on personal initiative or at the request of the parties / victim; appeal of the defense in criminal proceedings.

The necessity of increasing the efficiency of polygraphic examination is analyzed, as this circumstance influences the legal support of polygraph application in criminal proceedings. After all, while the conclusion of the examination carried out with the use of printing equipment cannot be used as unequivocal evidence of guilt or innocence of the suspect or accused.

Key words: polygraph, investigation using a polygraph, forensic psychophysiological examination using polygraph, lie detector, criminal proceedings, juridical expertise, polygraph examiner.

Постановка проблеми. Наука і техніка стрімко розвиваються й дають змогу вдосконалювати всі сфери життя. Застосування поліграфа у кримінальному провадженні – досить актуальна тема, адже іноді в кримінальних справах можуть бути відсутні прямі докази вини особи у вчиненні кримінального правопорушення, і дослідження, проведені на поліграфі, можуть стати ключовим доказом у доведенні/недоведенні певних обставин справи. Застосування поліграфа – це доволі специфічний варіант отримання інформації, який має свої особливості, тому він потребує ґрунтовного дослідження та повного законодавчого оформлення.

Мета статті – визначити сутність та особливості застосування поліграфа у кримінальному провадженні, виокремити проблемні моменти.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розпочати дослідження, слід дати визначення, що є поліграфом.

Згідно з Наказом МВС України «Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України», поліграф – різновид спеціального психофізіологічного технічного засобу, який здійснює реєстрацію динаміки протікання не менше п'яти незалежних психофізіологічних процесів людини (грудного та діафрагмального дихання, серцево-судинної активності, електропровідності шкіри, рухової активності) у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних психологічних стимулів (запитань, зображень, предметів), не завдаючи шкоди життю, здоров'ю людини та навколишньому середовищу [1].

Згаданий нормативно-правовий акт регулює проведення досліджень із застосування поліграфа працівників чи кандидатів відповідних державних структур.

У кримінальному провадженні на законодавчому рівні немає закріплення вказаного поняття, тому будемо використовувати зазначене вище визначення.

Наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 передбачає, що «з метою отримання орієнтувальної інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа» [2].

Поліграф є пасивним реєстратором процесів, що протікають в організмі людини, і не робить на них зворотного впливу. Будучи багатоцільовим медико-біологічним приладом, поліграф призначений для реєстрації декількох (від 4 до 16) психофізіологічних процесів, що протікають паралельно.

Слід підкреслити, що називати поліграф «детектором брехні» принципово не можна: ніяку брехню або правду сам по собі поліграф виявити не може.

Творець першого серійного поліграфа Л. Кілер у 1935 році писав, що такої речі, як «детектор брехні», не існує. Однак брехня, винність або невинність можуть бути виявлені за відомими ознаками, так само, як хвороби не можуть бути виявлені ніяким приладом, який лише фіксує їхні симптоми, а не саме захворювання. Таким чином, кожен, хто проводить дослідження, повинен робити висновки на підставі обов'язкових ознак.

Не будучи по суті «детектором брехні», поліграф, проте, дає змогу здійснити процедуру «детекції брехні», тобто виявити брехню людини через спеціально організоване опитування за допомогою фіксування ознак брехні. Таким чином, поліграф – це лише інструмент, за допомогою якого реєструються фізіологічні реакції: він не визначає ні правдивість, ні брехливість, ні тим більше винність опитуваної особи.

Поліграф дає змогу об'єктивно відобразити суб'єктивну вагомість того чи іншого факту дійсності для особи, яка проходить перевірку із застосуванням поліграфа.

Застосування поліграфа під час досудового розслідування переконливо доведено слідчою практикою у понад 100 країнах світу [3, с. 266]. У світовій практиці із застосуванням «детектора брехні» (психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа) під час проведення слідчих дій визначені два види його використання.

Перший вид – у ході оперативно-розшукової діяльності, спрямованої на виявлення злочинів і осіб, що їх підготовлюють і здійснюють.

Другий вид – у ході проведення слідчих дій у кримінальному та судовому процесі.

Проаналізувавши норми нормативно-правових актів, що регламентують порядок проведення кримінального провадження, ми визначили, що застосування психофізіологічних експертиз не забороняється, а сама процедура проведення такого роду експертиз деякою мірою передбачена зазначеними вище нормативно-правовими актами.

У рамках кримінального провадження, будучи приєднаним до організму людини, поліграф фіксує зміни пульсу, частоти дихання, потовиділення, зміни артеріального тиску і на основі сукупності цих чинників «робить висновок» про правдивість відповідей, які дає випробуваний. Але знову ж таки, подібні реакції організму не обов'язково є свідченням брехні, оскільки почастищення пульсу, дихання може бути спровоковано будь-яким страхом, дискомфортом, хвилюванням, яке не обов'язково пов'язане зі звинуваченнями особи в правопорушенні.

Припустимо, дослідження проводиться в невеликій кімнаті, а у випробуваного клаустрофобія чи агнософобія, і він боїться самого пристрою поліграфа, або особа переживає, що в ході дослідження відкриються факти, які не мають стосунку до провадження, але дискредитують її як особистість. Усі ці фактори викликають страх чи хвилювання, що дають такі ж, як і спричинені брехнею, фізіологічні прояви, які фіксуються поліграфом. Подібні неточності в результатах використання поліграфа викликають розбіжності між прихильниками і противниками застосування поліграфа під час досудового розслідування.

Існують різні точки зору науковців криміналістів з приводу доцільності і наукової обґрунтованості такого виду експертиз. Із позиції підтримання використання поліграфа в кримінальному провадженні виступають такі науковці, як Т. Моїсеєва, О. Мотлях.

За словами О. Мотляха, застосування поліграфа в кримінальному провадженні створює додаткові засади для пізнання досудовим слідством того, що перебуває за межами звичайних людських можливостей і здібностей (знань, умінь, навичок, практики тощо). Таким чином, ігнорування використання сучасних науково-технічних засобів у правоохоронній діяльності України обмежує належне і своєчасне розслідування зареєстрованого кримінального правопорушення [4, с. 206–209].

Т. Моїсеєва, своєю чергою, визнає безперечною значущість проведення психофізіологічних досліджень із використанням поліграфа під час розслідування злочинів для отримання переважно орієнтувальної інформації [5, с. 26].

Проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфічного обладнання являє собою особливу процесуальну дію, що полягає в проведенні дослідження та подальшому наданні експертного висновку.

Як і будь-яке експертне дослідження, психофізіологічна експертиза повинна бути науково обґрунтована, її результати повинні бути аргументовані і достовірно встановлені.

Відмінність судової психофізіологічної експертизи від опитування з використанням поліграфа полягає в тому, що експертиза може бути проведена на підставі винесеної постанови слідчого або ухвали (постанови) судді, а опитування з використанням поліграфа може бути проведене за усним або письмовим зверненням фізичних чи юридичних осіб. Окрім цього, поліграфолог під час проведення судової психофізіологічної експертизи попереджається про кримінальну відповідальність за видачу завідомо неправдивого висновку, а під час проведення дослідження не попереджається.

Науково-технічна обґрунтованість поліграфа не викликає сумнівів, оскільки він являє собою багатофункціональний осцилограф. Каменем спотикання в легалізації використання поліграфа є не його технічні характеристики, а інтерпретація результатів, отриманих із його використанням.

Судова практика визначає, що для визнання призначення та проведення експертизи із застосуванням поліграфа допустимим доказом у справі та врахування її під час судового розгляду справи вона має відбуватися у суворій відповідності до чинного законодавства (Постанова ККС Верховного Суду від 3 червня 2020 року по справі № 686/4267/15-к) [6].

У законодавстві з питань проведення судових експертиз визначено категорії осіб (як юридичних, так і фізичних), які мають право здійснювати судово-експертну діяльність. До них належать державні установи, що визначені в законодавчому порядку спеціалізованими (зокрема їх територіальні філії), комунальні експертні установи, незалежні судові експерти, тобто експерти, які не перебувають у трудових відносинах із зазначеними установами, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань.

Досліджуючи питання, хто ж є «іншими фахівцями (експертами) з відповідних галузей знань», можна дійти висновку, що до таких можна віднести експертів-поліграфологів Всеукраїнської асоціації поліграфологів.

Доцільність здійснення психофізіологічної експертизи на поліграфі залежить перш за все від наявності однозначних суперечностей у показаннях учасників кримінального провадження, а також наявності розбіжностей між іншими доказами у справі або недостатності доказів. Таким чином, для того, щоб провести дослідження на поліграфі, спочатку необхідно допитати свідків, потерпілих, учасників злочину, після чого перевірити отриману інформацію за допомогою поліграфа.

Судові експертизи із застосуванням поліграфа можуть проводитися на підставах постанов слідчого, звернень сторін захисту, рішень суду.

У ході безпосереднього опитування із застосуванням поліграфа найважливішим є отримання інформації, яка б надала можливість вирішити наявні суперечності в обставинах справи, зокрема щодо:

- підтвердження інформації особою, що її надавала;
- вичерпності інформації, що була надана особою;
- того, звідки особа володіє інформацією;
- інтерпретації тієї чи іншої обставини/події опитуваною особою;
- іншої інформації, яка необхідна для розслідування відповідних подій [2].

Висновок такої експертизи слід розглядати тільки в сукупності з іншими обставинами справи, ця експертиза не може служити винятковим і єдиним фактором для висновків про винність або невинність.

Психофізіологічна експертиза за допомогою поліграфа допомагає звірити зміст інформації, яка закарбувалася в пам'яті допитуваного, зі вмістом відомостей, отриманих у процесі допиту.

На жаль, практика показує, що часто поліграфне опитування носить поверхневий характер, що виходить за межі розгляданого предмета дослідження, унаслідок чого висновки фахівця можуть бути суб'єктивні й надмірно категоричні, що абсолютно неприпустимо, особливо без відповідної аргументації.

Законодавством не заборонена відмова від проходження експертизи за допомогою поліграфа. Проте, судячи з практики, якщо в матеріалах справи відсутні прямі докази вини обвинуваченого, наявність відмови від проходження експертизи із застосуванням поліграфа дає привід думати, що особі є що приховувати. Така відмова також може впливати на внутрішні відчуття та переконання самого судді. Найчастіше буває правильним твердження, що людина, якій нічого приховувати і яка не давала неправдивих свідчень, не відмовляється від проведення названої вище експертизи.

Існують обставини, що унеможливають проведення експертизи на поліграфі. До них можна віднести: наявність у експертovanого серйозного психічного захворювання, алкогольної чи наркотичної залежностей, перенесених важких захворювань, пов'язаних із порушеннями роботи серця, артеріального тиску, мікроінсультів тощо. Тому в разі існування документально підтверджених відомостей про наявність будь-якого серйозного захворювання необхідно ставити питання про консультації з фахівцями або призначення підекспертних судово-психіатричної або судово-медичної експертизи.

Досить часто слідчі або судді можуть відмовляти в призначенні та проведенні судової психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа. Така відмова можлива за певних обставин, зокрема:

1) слідчий або суддя мають переконання, що у справі достатньо інших доказів чи інших відомостей для прийняття ними процесуального рішення, з урахуванням того, що такі докази та інформація були зібрані з дотриманням основних принципів кримінального провадження;

2) слідчий або суддя не мають належних знань чи відомостей про особливості застосування, призначення оцінки результатів вказаного виду експертиз; наявність сформованої практики застосування експертизи тощо;

3) слідчий або суддя з якихось суб'єктивних причин не зацікавлені в повному, всебічному і об'єктивному розслідуванні або розгляді справи (наприклад, із причин великої завантаженості іншими справами, небажання завантажувати себе зайвою роботою, елементарної недоброросовісності або з особистих корисливих мотивів).

Іноді проведення судової психофізіологічної експертизи на поліграфі є чи не останньою можливістю завідомо невинної людини довести свою непричетність до скоєного злочину.

Результати застосування поліграфа можуть бути допустимим доказом тільки за умови дотримання конституційних гарантій особистості і таких принципів кримінального процесу, як недоторканність особи, повага до її честі й гідності.

У всіх випадках призначення та проведення судових психофізіологічних експертиз права особи, що перевіряється, не порушуються і не можуть бути порушені, тому що такі дослідження можуть проводитися, лише якщо особа надала письмову згоду на проходження такого опитування із застосуванням поліграфа.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна дійти таких висновків:

На експертизу із застосуванням поліграфа як на різновид судової експертизи поширюється застосування нормативно-правових актів, що регламентують порядок застосування та особливості експертних досліджень.

Основна мета такої експертизи – це допомога у вирішенні суперечностей доказової бази у справі та її остаточне формування.

За останні роки в Україні збільшилося число застосування експертиз на поліграфі, з'явилися приклади із судової практики (зокрема постанови Верховного Суду України), які тлумачать спірні моменти процедури проведення такої експертизи. Але все ж таки основною проблемою є відсутність стандартизації діяльності спеціаліста-поліграфолога. Необхідно виробити єдину методику цього дослідження, щоб була наявна загальна практика застосування конкретної методики, а не застосування різних за своїм змістом методичних напрацювань, адже в такому випадку результати можуть бути різні. Усе це має бути закріплено на законодавчому рівні.

Застосування поліграфа у кримінальному провадженні – це специфічний вид експертного дослідження, який має свої особливості. Через те, що такі дослідження не мають чітко законодавчо закріпленої процедури проведення, вони можуть містити помилки. Результати таких досліджень іноді можуть вирішувати хід кримінальної справи, тому для того, щоб вони стали вагомим інструментом доведення у кримінальному процесі, має пройти ще певний час.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 13 листопада 2017 р. № 920. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17#Text> (дата звернення: 08.09.2021).
2. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5. Дата оновлення: 13.03.2020. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 08.09.2021).
3. Симоненко Н.О. Використання поліграфа під час досудового розслідування згвалтувань минулих років. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. Київ, 2016. № 2. С. 265–274.
4. Мотлях О.І. Ефективність використання поліграфа у розслідуванні нерозкритих злочинів минулих років. *Порівняльно-аналітичне право* : зб. наук.-практ. матеріалів. Ужгород, 2015. С. 206–209.
5. Моисеева Т.Ф. Проблемы использования полиграфа в судебной экспертизе. *Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17 червня 2010 р.). Київ, 2010. С. 24–27.
6. Застосування поліграфа атестованими судовими експертами-психологами у 2020 році. *Протокол.іа – Юридичний інтернет-ресурс*. URL: https://protocol.ua/ua/stosuvannjam_poligrafa_atestovanimi_sudovimi_ekspertami_psihologami_u_2020_rotsi/ (дата звернення: 08.09.2021).
7. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. Дата оновлення: 01.01.2021. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 08.09.2021).

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

УДК 351.74:796.012.12

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.22>

РОЗВИТОК РУХОВОЇ СПРИТНОСТІ У ПОСТІЙНОГО ТА ПЕРЕМІННОГО СКЛАДУ ЗВО МВС УКРАЇНИ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВА ФІЗИЧНА ЯКІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЧОВНИКОВОГО БІГУ)

Омельченко Віктор Миколайович,
викладач кафедри спеціальної фізичної
та вогневої підготовки
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

Онопченко Наталя Василівна,
старший викладач кафедри спеціальної
фізичної та вогневої підготовки
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

У роботі обґрунтовано актуальність вирішення проблеми удосконалення фізичної підготовки поліцейських, зокрема необхідності розвитку у правоохоронців рухової спритності як однієї з ефективних умов несення служби під час забезпечення публічної безпеки й охорони громадського порядку. На основі аналізу наукових досліджень провідних вчених у галузі фізичного виховання визначено перспективність подальшого удосконалення методики розвитку цієї складної комплексної рухової якості працівників поліції як невід'ємного компонента їхньої фізичної підготовки.

Уточнено визначення рухової спритності як особистісного показника людини. Розглянуто різнобічні підходи вчених до розуміння поняття рухової спритності як фізичної якості здобувачів вищої освіти ЗВО МВС України. Обґрунтовано значення рухової спритності правоохоронця як комплексу рухів чи дій із найбільш ефективними параметрами (швидкості, точності, економічності тощо).

У межах щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України визначено рівні фізичної підготовленості постійного та перемінного складу Херсонського факультету ОДУВС. Встановлено домінування загалом достатнього рівня загальної фізичної підготовленості здобувачів вищої освіти та поліцейських навчального підрозділу; експериментально виявлено стан і динаміку прояву рухової спритності у курсантів, студентів і поліцейських навчального закладу протягом 2017–2021 років.

Уточнено фактори ефективного впливу на розвиток рухової спритності у курсантів, студентів і поліцейських: 1) здатність свідомо сприймати та контролювати рухові завдання; 2) можливість індивідуально формувати план і спосіб виконання рухів (дій); 3) опору на рухову пам'ять; 4) ефективну внутрішньо- і між'язову координацію; 5) адаптаційні можливості різних аналізаторів відповідно до специфічних особливостей конкретного виду рухової діяльності.

Розглянуто основні підходи в удосконаленні методики розвитку у поліцейських рухової спритності як важливої фізичної якості для ефективного несення ними служби з ОГП та боротьби зі злочинністю, обґрунтовано відповідні педагогічні умови та методичні прийоми: 1) виконання вправ із різних незвичайних вихідних положень; 2) зміну темпу, швидкості й амплітуди рухових дій; 3) варіювання просторових меж виконання вправ; 4) виконання додаткових рухів, виконання засвоєної вправи у різних комбінаціях із раніше вивченими діями (прийомами); 5) підбір рухових дій здобувачів вищої освіти за складністю у межах 40-70% від максимального рівня; 6) невисокої інтенсивності роботи, обмеження тривалості окремої вправи (підходу, завдання) та незначну кількість її повторень; 7) дотримання тривалості пасивного або активного відпочинку між вправами.

Запропоновано найбільш ефективні навчально-тренувальні форми та фізичні вправи, котрі можуть бути використанні для розвитку в поліцейських рухової спритності: 1) рухливі та спортивні ігри; 2) елементи акробатики та гімнастики; 3) різноманітні естафети, вправи зі зміною швидкості та темпу рухів із їх дзеркальним виконанням тощо; 4) використання спеціального устаткування і тренажерів для розширення діапазону рухових навичок.

На основі зроблених у статті висновків і з метою подальшого удосконалення комплексного підходу до розвитку гармонійної фізичної підготовки сучасних поліцейських (юристів) визначено перспективні напрями нових наукових досліджень.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти, поліцейські, заклад вищої освіти, МВС України, фізичні якості, рухова спритність, методика фізичної підготовки курсантів, удосконалення розвитку спритності, сприятливі умови, ефективні форми та фізичні вправи, підвищення рівня особистісного утворення.

**DEVELOPMENT OF MOTOR SKILLS OF THE PERMANENT AND VARIABLE
STAFF OF THE HEI OF THE MIA OF UKRAINE AS A PROFESSIONALLY
IMPORTANT PHYSICAL QUALITY OF POLICE OFFICERS
(ON THE EXAMPLE OF SHUTTLE RUN)**

Omelchenko Viktor Mykolaiovych,
Lecture of the Department of Special
Physical and Fire Training
(Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Onopchenko Natalia Vasylivna,
Senior Lecture of the Department
of Special Physical and Fire Training
(Kherson faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The paper substantiates the urgency of solving the problem of improving the physical training of police officers, in particular, the necessity of developing motor dexterity of militiamen as one of the effective conditions for service in ensuring public safety and public order. Based on the analysis of scientific research of leading scientists in the field of physical education, the prospects for further improvement of the methodology of development of this difficult complex motor quality of police officers as an integral component of their physical training have been determined.

The definition of motor dexterity as a personal indicator of a man is specified. The various approaches of scientists to the understanding of the concept of motor dexterity as a physical quality of higher education seekers of the HEI of the MIA of Ukraine are considered. The value of motor skills of a law enforcement officer as a complex of movements or actions with the most effective parameters (speed, accuracy, economy, etc.) is substantiated.

Within the framework of the annual assessment of physical fitness of the population of Ukraine, the levels of physical fitness of the permanent and variable staff of the Kherson faculty of OSUIA are determined. The dominance of the general sufficient level of general physical fitness of applicants for higher education and police officers of the educational unit has been established; the state and dynamics of motor dexterity of cadets, students and police officers of the educational institution during 2017–2021 were experimentally revealed.

The factors of effective influence on the development of motor skills of cadets, students and police officers are specified: 1) the ability to perceive and control motor tasks consciously; 2) the ability to form a plan and method of performing movements (actions) individually; 3) reliance on motor memory; 4) effective intra- and intermuscular coordination; 5) adaptive capabilities of different analyzers in accordance with the specific features of a particular type of motor activity.

The main approaches in improving the methods of development of motor skills of police officers as an important physical quality for their effective service in the PPO and the fight against crime are considered, the relevant pedagogical conditions and methods are substantiated: 1) performing exercises from different unusual starting points; 2) change of the pace, speed and amplitude of motor actions; 3) variation of spatial boundaries of exercises; 4) performance of additional movements, performance of the mastered exercise in various combinations with earlier studied actions (receptions); 5) selection of motor actions of applicants for higher education in terms of complexity within 40–70% of the maximum level; 6) not high intensity of work, limiting the duration of a single exercise (approach, task) and a small number of repetitions; 7) compliance with the duration of passive or active rest between exercises.

The most effective educational and training forms and physical exercises which can be used for development of motor skills of policemen are offered: 1) mobile and sports games; 2) elements of acrobatics and gymnastics; 3) various relay races, exercises with change of speed and pace of movements, with their mirror performance, etc.; 4) the use of special equipment and simulators to expand the range of motor skills.

Based on the conclusions made in the article and in order to further improvement of the integrated approach of the development of harmonious physical training of modern police officers (lawyers), promising areas for new research have been identified.

Key words: applicants for higher education, policemen, higher education institution, MIA of Ukraine, physical qualities, motor dexterity, methods of physical training of cadets, improvement of dexterity development, favourable conditions, effective forms and physical exercises, raising the level of personal education.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Спритність – це складна комплексна рухова якість людини, котра може бути визначена як здатність особи швидко оволодівати складно координаційними руховими діями, точно й цілеспрямовано виконувати їх відповідно до вимог техніки прийому (дії, уміння, навички) й економно та винахідливо (інакше кажучи, найдосконаліше) вирішувати рухові завдання (реалізовувати свою поведінку через необхідну діяльність) залежно від ситуації, що склалася (особливо у складних і таких, які виникають несподівано, обставинах) [1, с. 233].

Успішне вирішення працівниками органів і підрозділів Національної поліції України (далі – НПУ) оперативно-службових (рухових) завдань під час несення служби з охорони громадського порядку (далі – ОГП) залежить від уміння чітко й ефективно виконувати заходи фізичного впливу чи самозахисту – узгоджувати (координувати) переміщення окремих частин чи всього тіла загалом у системі виконання загальної цільової рухової дії, які (переміщення – В. О., Н. О.) виконуються одночасно або послідовно. Зрозуміло й те, що ефективне виконання правоохоронцем дій на місці події (прийомів затримання, взаємодії та взаємодопомоги тощо), у тому числі й фізичних вправ під час навчально-тренувального процесу у закладі вищої освіти МВС України (далі – ЗВО МВС), залежить від точності його рухів. Треба враховувати, що вони (дії, прийоми – В. О., Н. О.) можуть виконуватися за чітко обумовленою схемою (наприклад, для конкретного виду спорту – самбо, дзюдо тощо) або нестандартно залежно від реальної ситуації, котра складається у процесі несення служби з ОГП або, наприклад, в ігрових видах спорту чи в інших видах єдиноборств [2, с. 75].

Кожен зі здобувачів вищої освіти ЗВО МВС України потребує для засвоєння фізичних вправ індивідуально більше або менше часу. Якщо курсант (студент, працівник поліції) здатний добре координувати свої рухи, точно виконувати дії відповідно до вимог техніки самозахисту чи виконання прийому або визначеного виду спортивної діяльності, він може успішно перебудовувати тактику своєї поведінки загалом залежно від умов, що складаються у процесі цієї рухової діяльності, і швидко засвоювати фізичні вправи, то можна стверджувати, що він є спритним.

Спритність як рухова якість людини лежить в основі спортивної майстерності (маємо на увазі боротьбу самбо, дзюдо та ін.), а це визначатиме й ефективність дії працівників поліції при застосуванні поліцейських заходів примусу [1–3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Спритність як складна фізична якість сьогодні не має загальноприйнятого наукового визначення. З одного боку, її не вважають самостійною руховою якістю й ототожнюють із координацією (В.М. Заціорський, 1970), з іншого – взагалі не розглядають як рухову якість із позиції організації педагогічного процесу щодо її розвитку (Д.Д. Донской, 1979); у третьому випадку спритність, навпаки, визнають самостійною руховою якістю, котра за своєю структурою є вищою за координацію (О.С. Куц, 2003; В.І. Лях, 1991; В.М. Платонов, М.М. Булатова; Л.В. Волков та ін.). Німецькі дослідники вважають, що доцільно взагалі відмовитися від поняття «спритність», а замість нього вживати термін «координаційні здібності» (Р. Hirtz та ін., 1972; Р. Hirtz, 1977; G. Schnabel, 1974; D. Blume, 1978), деколи вчені вживають такий термін як «пруdkість» (О.М. Худолій, 2008) [4–10].

Варто зазначити, що спеціальних досліджень, присвячених вивченню онтогенезу спритності осіб юнацького віку (на прикладі курсантів, студентів чи поліцейських ЗВО МВС України), мало. Вікові особливості деяких виявів спритності вивчав В.І. Пилипович (1972) із групою співробітників. Вони з'ясували, що з віком за відсутності спеціальних тренувань ці здібності не тільки не розвиваються, але й нерідко погіршуються

(особливо у дітей-акселератів). Учені відзначають, що швидкий ріст тіла негативно позначається на виявах спритності, пов'язаних із рухливістю тіла, але суттєво не впливає на точність рухливих дій [4–10].

Теоретичні основи нашого дослідження ґрунтуються на структурно-діяльнісному підході (Н.А. Бернштейн, Л.С. Вигодський, Д.Д. Донской, А.Н. Леонтьєв, А.Д. Новиков та ін.); на концепції розвитку функцій в онтогенезі людини (І.А. Варшавський, В.К. Бальсевич, А.А. Маркосян та ін.); на взаємозв'язках фізичного і психічного розвитку (І.М. Сеченов, А.В. Радіонов, І.М. Туревський, В.С. Фарфель, В. І. Філіпович та ін.); на основах модульного навчання (Ю.Ф. Тимофєєв, О.К. Філатов, П.А. Матвєєв, В.М. Платонов, Ж.К. Холодов, В.П. Філін та ін.).

Водночас з'ясування виявів спритності у здобувачів вищої освіти у ЗВО МВС України останнім часом не проводилося, хоча, на нашу думку, таке дослідження дало би змогу ґрунтовніше вивчити: 1) структурно-динамічний зміст дій поліцейських (наприклад, при затриманні особи, застосуванні заходів фізичного впливу, спецзасобів, вогнепальної зброї тощо), 2) фізіологічні механізми та закономірності взаємодії (взаємодопомоги) працівників поліції під час несення служби з ОГП у складі наряду патруля, 3) розкривати нові можливості для вивчення функціональної основи системи оптимальних та ефективних рухів при застосуванні сучасних спецзасобів (наприклад, кайданок, ПР-73, зброї тощо), 4) застосування цілеспрямованих сучасних педагогічних впливів викладачів (прийомів, методик навчання) із метою удосконалення підготовки поліцейських на кожному етапі освітнього (навчально-тренувального) процесу.

Крім того, сьогодні ставляться підвищені вимоги до підготовленості працівників поліції, особливо до розвитку високого рівня їхньої спритності, що вимагає розробки нових підходів до навчально-тренувального процесу у ЗВО МВС України. У ході вивчення досліджуваної проблеми нами виявлено суперечності між підвищеними вимогами суспільства до підготовки молодих поліцейських і традиційними технологіями їх навчання у відомчих закладах МВС України, котрі готують фахівців для органів і підрозділів НПУ – часто вирішення утруднень у фізичній підготовці правоохоронців науково-педагогічними працівниками відповідних підрозділів (кафедр ЗВО) розглядаються з позиції організації рухової діяльності поліцейського у звичайних умовах, без урахування впливу на поліцейського екстремальних умов і тих чинників, у яких є важливою та необхідною спритність працівника поліції та мають формуватися навички й уміння його ефективних дій на місці події.

Виявлені суперечності дають змогу сформулювати проблему дослідження – визначення педагогічних умов, які є найбільш сприятливими для розвитку спритності в освітній (навчально-тренувальній) діяльності й ефективно впливають на формування технічних дій юних поліцейських. Вирішення цієї проблеми визначає мету дослідження.

Мета дослідження: 1) провести аналіз поняття спритності як фізичної якості здобувачів вищої освіти ЗВО МВС України; 2) обґрунтувати сприятливі умови для розвитку спритності у курсантів, студентів і поліцейських, які дають змогу значно підвищити рівень фахової майстерності молодих правоохоронців (припинення правопорушення, застосування поліцейських заходів примусу тощо); 3) удосконалити методіку розвитку у поліцейських спритності як важливої фізичної якості для ефективного несення служби з ОГП.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спритність людини відіграє важливу роль для швидкого, точного і цілеспрямованого вирішення нею рухових завдань, особливо у складних і таких, що виникають несподівано, умовах. Ця особистісна якість чи не найкраще відображує дії поліцейських на місці події та сприяє ефективному

здійсненню ними правоохоронної діяльності шляхом захисту життя та здоров'я громадян чи в боротьбі зі злочинністю.

Серед факторів, які зумовлюють розвиток спритності, необхідно відзначити:

- здатність людини свідомо сприймати, контролювати рухові завдання;
- формувати план і спосіб виконання рухів;
- рухову пам'ять. Будь-який новий рух чи рухова дія завжди виконується на основі вже наявних попередніх рухів. Набутий руховий досвід завжди виступає координаційною основою, на якій будується засвоєння нових рухових дій. Чим більший запас рухових комбінацій має учень, чим більшим обсягом рухових навичок він володіє, тим вищий у нього рівень розвитку спритності й тим легше йому засвоювати нові рухові дії. У цьому контексті треба відзначити, що спритність тісно пов'язана із прудкістю, силою, гнучкістю і навіть витривалістю;

- ефективну внутрішньо- і міжм'язову координацію, яка дозволить успішно управляти силовими, часовими та просторовими параметрами рухів;

- адаптаційні можливості різних аналізаторів відповідно до специфічних особливостей конкретного виду рухової діяльності. Під впливом тренування функції багатьох аналізаторів поліпшуються. Наприклад, заняття спортивними іграми сприяють удосконаленню функцій зорового апарату [1, с. 234–235; 2, с. 75].

Викладене свідчить про те, що головною складовою частиною спритності людини є її координаційні можливості, вдосконаленню яких необхідно приділити основну увагу науково-педагогічному складу відповідних кафедр ЗВО МВС України, розвиваючи цю фізичну якість у здобувачів вищої освіти.

З метою визначення рівнів сформованості спритності як фізичної якості у постійного та перемінного складу (на прикладі Херсонського факультету ОДУВС) нами проведено відповідний констатувальний експеримент.

Констатувальний експеримент. У рамках щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України нами проведено визначення рівнів фізичної підготовленості постійного та перемінного складу ЗВО МВС України (Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ – В. О., Н. О.; далі – ХФ ОДУВС) – поліцейських 2–6 вікових категорій, курсантів і студентів навчального підрозділу шляхом діагностування комплексу (п'яти – В. О., Н. О.) фізичних якостей, серед котрих конкретизувалися (з урахуванням вимог МВС і МОНУ нормативно-правових актів) такі вправи для визначення: 1) швидкісних якостей (100 м); 2) силових якостей (підтягання на перекладині, згинання рук в упорі лежачи; стрибок у довжину з місця); 3) станової сили (нахил тулуба вперед із положення сидячи; комплексна силова вправа); 4) витривалість (рівномірний біг на 1000 м, 2000 м і 3000 м); 5) спритність (човниковий біг 4x9 м, 10x10 м) [11; 12; 13, с. 440–452].

Експериментальна база дослідження. Для аналізу результатів виконання вправ із визначення спритності серед курсантів, студентів і поліцейських, котрі працюють у ХФ ОДУВС, нами обрано часовий інтервал із вересня 2017 (початок безпосередньої дії вимог постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України» від 09 грудня 2015 р. № 1045 [11; 12] по жовтень 2020 рр.

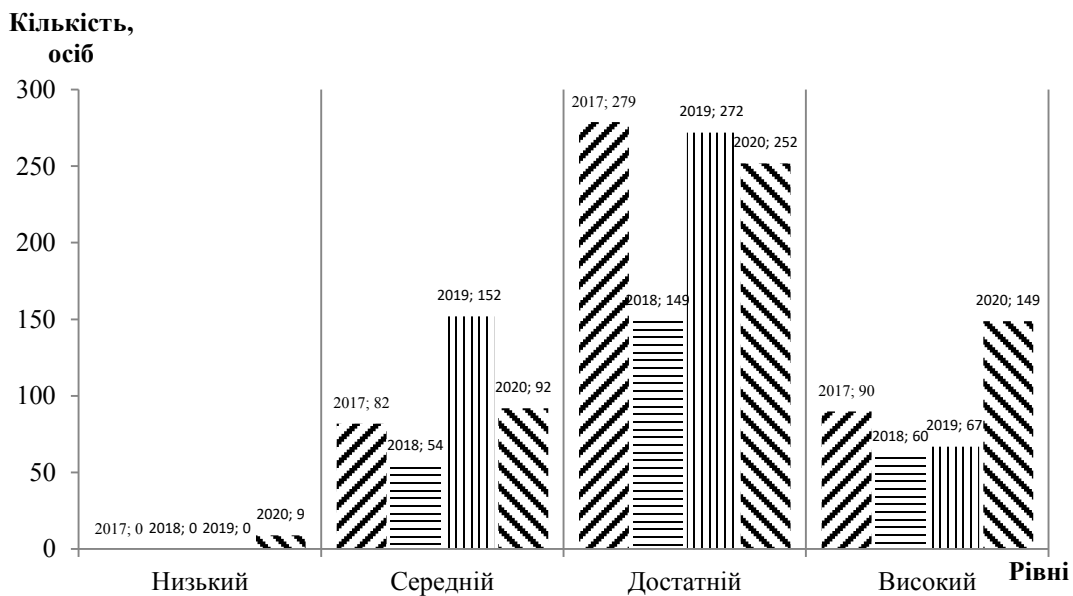
Обсяг вибірки (постійний і перемінний склад ХФ ОДУВС) щороку несуттєво відрізнявся: 2017 р. – 531 особа, з них допущено до складання нормативів 451; 2018 р. – 589 осіб, із них допущено до складання нормативів 502; 2019 р. – 575 осіб, із них допущено до щорічного оцінювання фізичної підготовленості 491; 2020 р. – відповідно 596 і 502 особи. Це пояснюється такими умовами: 1) щорічними змінами у контингенті курсантів і студентів (переведення здобувачів на заочну форму навчання,

відрахування з денної форми навчання з різних причин тощо); 2) кількості абітурієнтів, які вступили на навчання (залежить від ліцензійних вимог щодо обсягів здобувачів окремої спеціальності та набору вступників (абітурієнтів) конкретного навчального року (конкурсу); 3) переміщенням атестованих осіб постійного складу по службі в інший підрозділ чи навпаки, переведення до ХФ ОДУВС з іншого підрозділу для подальшого проходження служби.

Отримані й узагальнені результати складання комплексу вправ щорічного державного тестування постійним і перемінним складом навчального підрозділу загалом наведено на діаграмі 1.

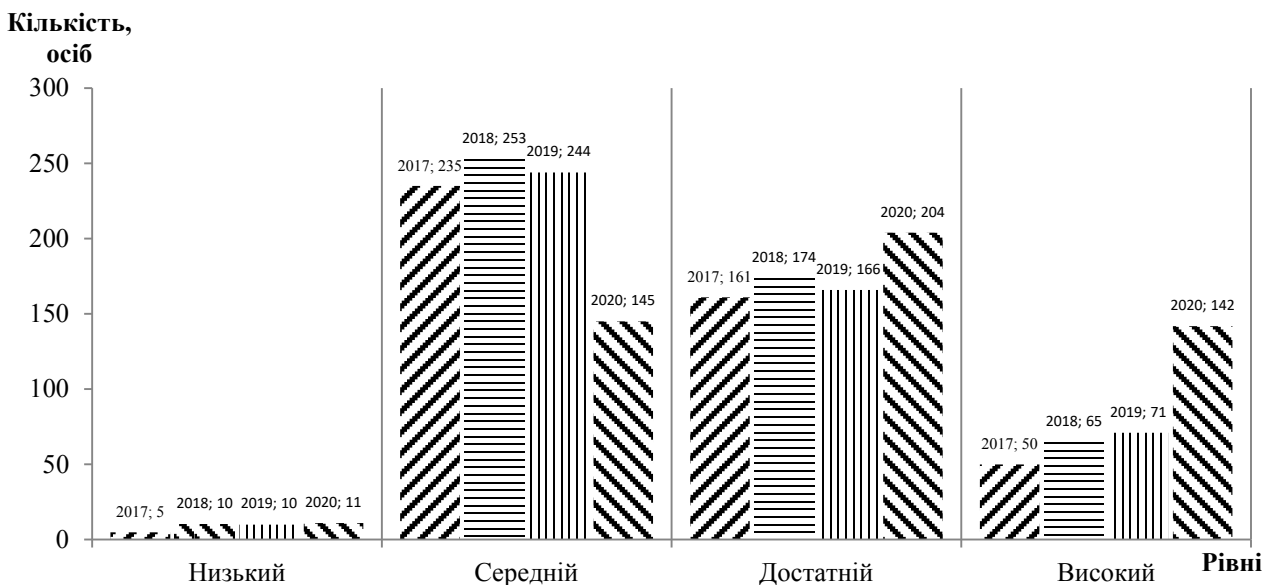
Діаграма 1

Розподіл за рівнями фізичної підготовленості перемінного та постійного складу Херсонського факультету ОДУВС (2017–2020 рр.)

Діаграма 2

Розподіл фізичної якості спритності перемінного та постійного складу Херсонського факультету ОДУВС (2017–2020 рр.) за рівнями

Як бачимо із діаграми 1, загалом у вибірці домінує достатній рівень фізичної підготовленості постійного та перемінного складу навчального підрозділу. Також із незначними відмінностями по роках загалом становлять значну частину курсанти, офіцери та студенти, котрі мають високий і середній рівні. Деяке занепокоєння викликає поява у 2020 р. незначної кількості перемінного складу, який має низький рівень фізичної підготовленості (переважно це студенти спеціальностей 081 Право та 262 Правоохоронна діяльність).

Проаналізуємо сформованість однієї з основних складових частин якостей фізичної підготовленості представників особового складу відомчого навчального закладу – спритності. Згідно з вимогами нормативних актів МОНУ студенти склали вправу човниковий біг 4x9 м [11; 12], а курсанти – згідно з вимогами МВС України – 10x10 м (юнаки та дівчата) [14].

Як бачимо із діаграми 2, загалом у вибірці домінує середній рівень сформованості спритності серед постійного та перемінного складу навчального підрозділу. Також із деякими відмінностями по роках значну частину становлять курсанти, офіцери поліції та студенти, які мають достатній рівень цієї фізичної якості. Високий рівень сформованості цієї фізичної якості займає третє місце (після середнього та достатнього), відзначаємо його абсолютне зростання у 2020 р. Низький рівень із такого показника фізичної підготовки, як спритність становить незначну частку компоненту загальної фізичної підготовленості – 5–11 осіб (переважно це характерно для перемінного складу – студентів спеціальностей 081 Право та 262 Правоохоронна діяльність) [13, с. 440–452].

Таким чином, отримані експериментальні діагностичні результати щодо визначення рівнів спритності як фізичної якості поліцейських і майбутніх юристів свідчать про необхідність подальшого удосконалення навчально-тренувального процесу із постійним і перемінним складом навчального закладу зі специфічними умовами навчання з метою підвищення загальної фізичної підготовки правоохоронців і майбутніх юристів.

Розглянемо основні підходи щодо *техніки розвитку спритності серед здобувачів вищої освіти та поліцейських, які працюють у ЗВО МВС України*. Для розвитку спритності застосовуються складні, нетрадиційні вправи, що відрізняються від звичайних новизною, необхідністю прийняття миттєвих рішень: рухливі та спортивні ігри, елементи акробатики, гімнастики, різноманітні естафети, а також вправи із введенням нестандартних вихідних положень, зі зміною швидкості та темпу рухів, із дзеркальним виконанням, зі зміною стандартного виконання, з ускладненням звичайних дій допоміжними рухами, із комбінуванням звичайних дій у незвичайних поєднаннях, із введенням допоміжних сигнальних подразників, вправи, що вимагають швидкої зміни дій, зі зміною просторових обмежень, у яких виконується дія, з використанням природних і штучних умов навколишнього середовища для розширення варіативності рухових навичок. Ефективним для розвитку спритності є також використання спеціального устаткування і тренажерів для розширення діапазону рухових навичок [2, с. 75–76].

Варто зазначити, що високий рівень спритності дозволяє правоохоронцям швидше оволодівати новими прийомами фізичного впливу, самозахисту, раціонально використовувати запас набутих навичок і фізичних якостей (сили, швидкості, гнучкості) та забезпечує необхідну варіативність рухів відповідно до конкретних ситуацій фізичного протистояння із супротивником.

Зазвичай окремих занять, спрямованих на розвиток спритності, не проводиться. Комплекси вправ, які сприяють її удосконаленню, мають використовуватися у процесі кожного тренувального заняття та ранкової фізичної зарядки.

На заняттях зі спеціальної фізичної підготовки вправи для розвитку спритності рекомендується виконувати одночасно з удосконаленням техніки прийомів фізичного впливу, навичок самозахисту і тактики їх застосування.

Вирішувати завдання з розвитку спритності найкраще на початку основної частини заняття, коли працівник поліції, який тренується, має високий рівень готовності до концентрації уваги для подолання координаційних ускладнень.

Загальні основи методики удосконалення спритності. У повсякденній руховій діяльності різні координаційні здібності людини, зокрема її спритність, проявляються у тісній взаємодії між собою та з іншими фізичними якостями. Тому, якщо для розвитку фізичних якостей та удосконалення техніки використовуються складні координаційні вправи, то одночасно удосконалюється і спритність. Вибіркове удосконалення будь-якої координаційної здібності сприяє удосконаленню фізичних якостей та інших фізичних здібностей людини [15, с. 191–208].

Комплексно удосконалюючи *спритність здобувачів вищої освіти у ЗВО МВС України*, доцільно використовувати різні методичні прийоми, серед яких відзначимо:

- виконання вправи з різних незвичайних вихідних положень і закінчення такими самими кінцевими положеннями;
- виконання вправи в обидва боки, обома руками та ногами в різних умовах;
- зміну темпу, швидкості й амплітуди рухових дій;
- варіювання просторових меж виконання вправи;
- виконання додаткових рухів;
- щойно засвоєну вправу виконують у різних комбінаціях із раніше вивченими.

Названі прийоми допоможуть забезпечити основну умову удосконалення спритності – *новизну* вправ. Застосовують такі параметри навантаження:

- складність рухових дій здобувачів вищої освіти коливається у межах від 40% до 70% від максимального рівня (тобто такого навантаження, перевищення якого не дозволяє чітко виконувати завдання – зберегти рівновагу, оцінити просторові чи часові параметри тощо). Така складність ставить перед функціональними системами організму курсантів і студентів вимоги, які стимулюють адаптаційні реакції, але не викликають втоми аналізаторів, забезпечуючи можливість виконати достатній для тренування обсяг роботи;

- інтенсивність роботи у курсантів-початківців відносно невисока і може бути забезпечена виконанням різноманітних нескладних естафет із м'ячами та без м'ячів, киданням на точність, із включеннями нескладних акробатичних вправ, стрибків тощо;

- тривалість окремої вправи (підходу, завдання) становить від 10 до 120 с або до появи втоми;

- кількість повторень окремої вправи (підходу, завдання) за нетривалої роботі (до 5 с) може бути від 6 до 10–12, за триваліших завдань – 2–3;

- тривалість активного або пасивного відпочинку між вправами – 1–2 хв. Під час активного відпочинку паузи заповнюються вправами на розслаблення і розтягування, виконання ідеомоторних дій, самомасаж [2, с. 75–76].

Оскільки спритність – це комплексна якість, то немає і єдиного критерію її контролю й оцінки. Спритність проявляється у комплексі з іншими якостями та здібностями здобувачів вищої освіти, тому контроль та оцінка її розвитку здійснюється зазвичай за допомогою виконання дозованого комплексу різноманітних вправ, складених у певній послідовності – своєрідної смуги перешкод, подолання якої вимагає від курсантів (студентів) прояву швидкості, відчуття ритму, вміння орієнтуватися у складних ситуаціях, здатності керувати динамічними та кінематичними характеристиками рухів, підтримувати рівновагу тощо. За часом виконання такого завдання дається оцінка спритності курсантів (студентів) [1, с. 233].

Висновки. За результатами аналізу спеціальної літератури й основних підходів до вирішення піднятої нами проблеми, опираючись на результати проведеного констатувального експерименту (на прикладі відомчого закладу освіти МВС України), можемо зробити такі узагальнення.

1. Рухова спритність має важливе значення для працівників поліції як умова забезпечення особистої безпеки, ефективного несення ними служби з ОГП та при здійсненні заходів у боротьбі зі злочинністю (є сприятливою умовою для збереження життя і здоров'я, підвищується оперативність дій на місці події, покращується реакція та конкретні дії поліцейського на загрозу, робить успішним безпосереднє протиборство із правопорушником тощо).

2. Проведений аналіз поняття спритності як фізичної якості здобувачів вищої освіти ЗВО МВС України дає підстави стверджувати про різноплановий підхід до розуміння цього особистісного утворення – від ігнорування важливості та відсутності необхідності у її розвитку до першочергової потреби у її формуванні з урахуванням специфіки виду спорту чи професійної діяльності.

3. Серед факторів, котрі ефективно впливають на розвиток спритності у курсантів, студентів і поліцейських, дають змогу значно підвищити рівень фахової (спортивної) майстерності молодих правоохоронців (припинення правопорушення, застосування поліцейських заходів примусу тощо) доцільно виділити: 1) здатність свідомо сприймати, контролювати рухові завдання; 2) можливість формувати план і спосіб виконання рухів; 3) рухову пам'ять; 4) ефективну внутрішньо- і міжм'язову координацію; 5) адаптаційні можливості різних аналізаторів відповідно до специфічних особливостей конкретного виду рухової діяльності.

4. Основними підходами в удосконаленні методики розвитку у поліцейських спритності як важливої фізичної якості для ефективного несення ними служби з ОГП та боротьби зі злочинністю є такі педагогічні умови та методичні прийоми: 1) виконання вправ із різних незвичайних вихідних положень і закінчення такими самим кінцевими положеннями – в обидва боки, обома руками та ногами у різних умовах; 2) зміна темпу, швидкості й амплітуди рухових дій; 3) варіювання просторових меж виконання вправ; 4) виконання додаткових рухів, а також виконання щойно засвоєної вправи у різних комбінаціях із раніше вивченими; 5) підбір рухових дій здобувачів вищої освіти за складністю у межах від 40% до 70% від максимального рівня; 6) невисока інтенсивність роботи – обмеження тривалості окремої вправи (підходу, завдання) до появи втоми; незначна кількість її повторень за нетривалої роботи (від 6 до 12 разів), за триваліших завдань – 2–3 рази; 7) дотримання тривалості пасивного або активного відпочинку між вправами (паузи заповнювати вправами на розслаблення і розтягування, виконання ідеомоторних дій, самомасажем).

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є, на наш погляд, визначення в умовах ЗВО МВС України впливу тренувальних занять у спортивних секціях (настільного тенісу, самбо, дзюдо, легкої атлетики тощо) на ефективність формування спритності правоохоронців. Заслугове на увагу також пошук педагогічних шляхів удосконалення комплексного підходу до визначення взаємовпливу (позитивного чи негативного) на динаміку розвитку цієї фізичної якості інших складників фізичної підготовки поліцейських – сили, швидкості, координації рухів, що й може стати предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів : підручник : у 2 ч. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2004. Ч. 1. 272 с.; Ч. 2. 248 с.
2. Ануфрієв М.І., Бутов С.Є., Гіда О.Ф., Решко С.М. Основи спеціальної фізичної підготовки працівників органів внутрішніх справ : навчальний посібник / за ред. Я.Ю. Кондратьєва та Є.М. Моїсєєва. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 338 с.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII (із змінами в редакції від 08 серпня 2021 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення: 25.08.2021).
4. Зациорский В.М. Физические качества спортсмена. Москва : ФиС, 1970. 199 с.
5. Куц О.С. Модельне показателі фізичного розвитку і двигателіної підготовленості населення центральної України : монографія. Київ : Искра, 1993. 250 с.
6. Линець М.М. Основи методики розвитку рухових якостей. Львів : Шабар, 1997. 208 с.
7. Лях В.И. Исследование ловкости детей и подростков в подвижных играх : автореф. дисс. ... канд. пед. наук. Москва, 1976. 26 с.
8. Платонов В.М., Булатова М.М. Фізична підготовка спортсмена. Київ : Олімп. л-ра, 1995. 320 с.
9. Филипович В.И. О количественной характеристике некоторых проявлений ловкости. Тез. науч. конф. по физ. воспитанию детей и подростков. Москва, 1982. С. 228-230.
10. Тимченко Д.М. Рухова спритність як основний чинник формування технічних дій юних волейболісток. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2008. Т. 3. С. 339-343. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fvs_2008_3_101.
11. Про затвердження Порядку проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України : постанова Кабінету Міністрів України від 09 грудня 2015 р. № 1045. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1045-2015-%D0%BF> (дата звернення: 24.08.2021).
12. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2015 р. № 1045 : постанова Кабінету Міністрів України від 6 червня 2018 р. № 461. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/461-2018-%D0%BF> (дата звернення: 24.08.2021).
13. Вайда Т.С. Щорічне оцінювання фізичної підготовленості постійного та перемінного складу закладів вищої освіти МВС України як технологія державного контролю за станом їх фізичної підготовки і здоров'я. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 8 (8). С. 440-452.
14. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26 січня 2016 р. № 50 (в редакції від 17 квітня 2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16> (дата звернення: 28.08.2021).
15. Худолій О.М. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання : навчальний посібник. Харків : «ОВС», 2008. 406 с.

УДК 340.136

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.22.23>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОГО ДИЗАЙНУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Пряміцин Вячеслав Юрійович,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
інтелектуальної власності
та приватного права
(Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»,
м. Київ, Україна)

Чесницький Данило Олександрович,

студент факультету соціології і права
(Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»,
м. Київ, Україна)

У статті розглянуто явище юридичного дизайну як міждисциплінарної сфери практичної діяльності на перетині юриспруденції, технологій і дизайну. Розкрито поняття юридичного дизайну та досліджено питання його появи. Окремо виділено та роз'яснено три задачі юридичного дизайну: допомогу громадянам і юристам у розумінні юридичних документів, створення зручних інтерфейсів для сприйняття юридичної інформації, поступові поліпшення та проривні довгострокові зміни юридичних процесів. Як приклад реалізації задач юридичного дизайну наводяться технологічні рішення юридичних компаній, стартапів та урядовців із країн Азії, Європи, Сполучених Штатів Америки. Велику увагу приділено дизайн-освіті для правників. Розглянуто освітні проекти українських університетів, загальноукраїнські освітні серіали від Міністерства цифрової трансформації та закордонний досвід Стенфордської юридичної школи та школи дизайну. Висунуто припущення щодо ймовірних перспектив розвитку дизайн-освіти та появи окремої професії юридичного дизайнера. Наукова робота фіксує новітні для юриспруденції поняття, зокрема «юрня», «дизайн-мислення», «людино-орієнтований дизайн» і розтлумачує їх зміст. У статті звернено увагу на можливі варіанти застосування юридичного дизайну. Серед продуктів юридичного дизайну: дорожні знаки, маркування товарів, створення договорів, розтлумачення правових норм населенню, цифровізація документів тощо. Крім того, наголошено на обов'язковій інклюзивності названих продуктів юридичного дизайну. Правовий статус юридичного дизайну розкрито через аналіз ініціатив законодавців України та Європи. Так, у межах Європейського Союзу та Європейської економічної зони діє Загальний регламент про захист даних (GDPR), який вимагає простого викладу тексту у юридичних документах. Розвитком принципу простої мови у юридичних документах є концепція «Держава у смартфоні». Наголошено на конкретній тенденції у зміцненні у правосвідомості людей ідеології «право для всіх».

Виражаємо впевненість, що разом із трансформуванням правових норм, інститутів, сервісів у сфері юриспруденції встановиться тренд на людино-орієнтовані продукти.

Ключові слова: юридичний дизайн, юридичні технології, дизайн-мислення, людино-орієнтований дизайн, інтерфейс, договір, юридичні послуги, юридичний продукт.

LEGAL DESIGN DEVELOPMENT TRENDS IN UKRAINE AND THE WORLD

Priamitsyn Viacheslav Yuriiovich,
Candidate of Legal Sciences,
Assistant Professor at the Department
of Intellectual Property and Private Law
(National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”,
Kyiv, Ukraine)

Chesnytskyi Danylo Oleksandrovych,
Student,
Faculty of Sociology and Law
(National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”,
Kyiv, Ukraine)

The article considers the phenomenon of legal design as a practice interdisciplinary field at the intersection of jurisprudence, technology, and design. The theme reveals the concept of legal design and investigates the question of its appearance. The article singles out and explains three tasks of legal design: assistance to citizens and lawyers in understanding legal documents, creation of convenient interfaces for the perception of legal information, gradual improvements, and breakthrough long-term changes in legal processes. As an example of the implementation of legal design, authors advance technological solutions of law firms, startups, and government officials from Asia, Europe, and the United States. Much attention is devoted to design education for lawyers. The paper considers educational projects of Ukrainian universities, all-Ukrainian educational series from the Ministry of Digital Transformation, and foreign experience of Stanford Law School and School of Design. Authors make assumptions about the probable prospects for the development of design education and the emergence of a legal designer as a separate profession. The study captures the newest concepts for jurisprudence, in particular, “yurnya”, “design-thinking”, “human-oriented design” and explains their meaning. The paper draws attention to possible options for the applying of legal design. Among the products of legal design are road signs, marking of goods, creation of contracts, interpretation of legal norms to the population, digitization of documents, etc. In addition, the article emphasizes the mandatory inclusiveness of these legal design products. The legal status of legal design is revealed through the analysis of initiatives of legislators of Ukraine and Europe. Thus, within the European Union and the European Economic Area, the General Data Protection Regulation (GDPR) applies, which requires a simple statement of the text in legal documents. “The state in a smartphone” concept develops the Principle of plain language usage in legal documents. In conclusion, the authors emphasize a specific trend in the gain of the “law for all” ideology. We are confident that the transformation of legal norms, institutions, services in jurisprudence can start a trend towards human-oriented products.

Key words: legal design, legal technologies, design thinking, human-oriented design, interface, contract, legal services, legal product.

Постановка проблеми та її актуальність. Наукова робота присвячена аналізу та дослідженню основних аспектів юридичного дизайну як новітньої сукупності методів і засобів створення продукту юридичних послуг в умовах розвитку та підвищеного інтересу суспільства до юридичних технологій. Сформовані основні задачі юридичного дизайну на основі людино-орієнтовного підходу як пріоритетного у створенні продуктів, наданні послуг і нормотворчості. При дослідженні юридичного дизайну за основу взято розробки юридичних компаній, діяльність державних органів за принципом «держава для людини», окремі програми навчальних дисциплін.

Актуальність теми зумовлена активною участю України у розвитку юридичних технологій, застосуванні юридичного дизайну в рамках концепції «Держава в смартфоні», впровадженні курсу «Юридичні інновації» в освітні програми закладів вищої освіти у рамках Концепції розвитку юридичної освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням цієї тематики займалися такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як А. Костенко, М. Кляпець, Д. Шнігер, Ю. Казанцев, Р. Янковський, С. Пассера, М. Хаган та ін.

Метою роботи є аналіз українського та світового наукового і практичного доробку у сфері юридичного дизайну.

Виклад основного матеріалу. Термін «Legal Design» з'явився випадково у 2013 р., коли Стефанія Пассера думала, як назвати захід, який вона планувала організувати для юристів. Назва виявилася вдалою, а юристи-візіонери підхопили ідею погляду на юриспруденцію через призму дизайну [19].

Нині загальноновизнаним є визначення поняття юридичного дизайну з англійської книги Маргарет Хаган «Law by design». Юридичний дизайн – це застосування до юридичної галузі концепції дизайн-мислення (design thinking), яка орієнтована на зручність і користь для людини. Дизайнерський підхід до юридичних послуг ставить у центр уваги людей і їхні потреби [16].

Дизайн-мислення є однією з найважливіших категорій у дослідженні юридичного дизайну. На думку Дмитра Шнігера, дизайн-мислення є підходом, орієнтованим на перепроектування теперішніх процесів чи створення нових на основі їх сприйняття користувачем [11]. Дизайн-мислення вже давно використовується в інших галузях, але для юристів цей інструмент є новим. Він базується на емпатії, тобто розумінні та співпереживанні потребам інших людей, візуалізації та спрощенні вже наявних юридичних послуг [13]. Дизайн мислення у діяльності правника повинен бути орієнтований на вирішення проблем клієнта, а не просто на отримання гонорару. Методологія дизайн-мислення може допомогти кожному правнику визначити проблему і підготувати найбільш оптимальні варіанти рішень для клієнта. Цей підхід допоможе вивести ринок юридичних послуг на новий рівень, тому підготовка юристів у закладах вищої освіти має врахувати формування відповідного світогляду та розвитку навичок дизайн мислення та юридичного дизайну загалом.

На відміну від багатьох інших різновидів дизайну, юридичний дизайн орієнтований не так на переконання користувачів споживати продукт або спонукання до прояву певного почуття чи емоції, швидше йдеться про підвищення здатності людини самостійно приймати стратегічні рішення. У цьому разі логічною є думка Микити Кляпця, представника українського юридичного стартапу «Legal Nodes», який вважає юридичний дизайн міждисциплінарною сферою практичної діяльності на перетині юриспруденції, технологій і дизайну. Крім того, юридичний дизайн використовує напрацювання суміжних до права гуманітарних дисциплін – психології та лінгвістики [5]. Також вважаємо важливим у юридичному дизайні враховувати напрацювання таких дисциплін як дизайн, маркетинг, типографіка та загалом використовувати засоби, що дає нам новий напрям – Legal Tech.

Зрозуміло, що юридичний дизайн є логічним продовженням правил законодавчої техніки, проте, на відміну від них, сфера застосування юридичного дизайну є ширшою. Окрім написання юридичних текстів, юридичний дизайн займається естетичною обробкою правової інформації та досліджує всі можливі підходи для її найкращого розуміння та використання, особливо застосування алгоритмізації й автоматизації юридичних рутинних процесів.

Розуміючи можливості юридичного дизайну, вчені та практики висувають різноманітні завдання та проблеми, які юридичний дизайн вже вирішує або вирішить у найближчі роки.

Показовими є цілі команди російських юристів «Сімпліер», котрі створили маніфест юридичного дизайну. Маніфест проголошує єдину задачу юридичного дизайну – покращити взаємодію користувача з юридичним продуктом, дивитися на проблему очима користувача та спілкуватися з ним зрозумілою мовою. Автори маніфесту звертають увагу на дизайнерську обробку договорів. На їхню думку, в основі гарної форми договору є ясна думка, чітка структура, зрозумілий текст, досконалий зовнішній вигляд, продумані графічні й інженерні рішення, однак маніфест наголошує на тому, що найкраща форма не виправить вад у змісті. Юридичний дизайн не спрацює там, де треба прикрити порожнечу, дурість чи обман [4].

Схожий підхід до юридичного дизайну відстоюють вітчизняні юристи з «Bot&Partners». Займаючись дизайн-оптимізацією договорів, юристи ввели новий термін «юрня», тобто необґрунтоване використання юридичних формалізмів і застарілих рішень у створенні договорів [12].

Безумовно, діяльність зазначених вище юридичних команд є інноваційною і вирішує деякі завдання юридичного дизайну, здебільшого це проблеми змісту та форми договорів. Використовувані командами підходи більш широко розкриті у книзі Метью Баттерика «Typography for Lawyers» [15], проте, посилаючись на думку Маргарет Хаган, сфера застосування юридичного дизайну, а відповідно і його завдань ширша.

Авторка «Law by design» виділяє 3 задачі юридичного дизайну:

1. Допомогу пересічним громадянам і професійним юристам. Хаган вважає, що юридичний дизайн поліпшує розуміння людьми правил і систем, які до них застосовуються, із чим важко не погодитися.

2. Створення зручних інтерфейсів. Під інтерфейсами авторка розуміє всі можливі варіанти сприйняття юридичної інформації: від паперових договорів до політик конфіденційності на вебсайтах. Із книги стає зрозуміло, що юридичний дизайн зачіпає як зовнішню частину (текст, шрифт, верстку), так і менш очевидну, але так само важливу внутрішню частину юридичних процесів (системи та правила їх проектування). Показником актуальності саме цього завдання юридичного дизайну є дослідження вчених американського університету Carnegie Mellon, які провели аналіз політик конфіденційності найвідоміших сайтів інтернету. Виявилось, що для прочитання усіх політик конфіденційності сайтів, якими ми користуємося протягом року, необхідно 76 днів, тобто майже чверть року [14].

3. Поступові поліпшення та проривні довгострокові зміни стануть можливими завдяки підвищенню зручності роботи юриста через використання юридичного дизайну. Юридичний дизайн може стати інструментом для вирішення щоденних завдань, підвищивши зручність роботи юриста або ж може бути використаний для вирішення стратегічних змін, створення та впровадження інновацій [16].

Думку Маргарет Хаган підтримує і Микита Кляпець, погоджуючись із тим, що покращення процесу підготовки юридичних документів – не єдине завдання юридичного дизайну, додаючи до всього іншого створення професії юридичного дизайнера.

Микита вбачає у такому юристі спеціаліста з візуалізації та прототипуванні інноваційних рішень і проєктів у сфері юриспруденції [5].

Питання підготовки юридичних дизайнерів найактивніше вирішується у Сполучених Штатах Америки. Показовим прикладом є Лабораторія юридичного дизайну, створена на базі Стенфордської юридичної школи та школи дизайну. Мета лабораторії – зробити кращу правову систему, яку люди зможуть використовувати для захисту своїх прав, розв’язання проблем і покращення громад [21].

Під час навчання студенти розробляють нові юридичні продукти та послуги, використовуючи дизайн, орієнтований на людину, й емпіричні методи дослідження. Представники Стенфордської юридичної школи ж убачають свою місію у вихованні спеціалістів із правового проєктування. На їхню думку, навчальна програма допоможе випускникам вплинути на покращення справедливості та доступу до системи правосуддя. Створені студентами продукти та послуги повинні внести ефективні етичні інновації у правову систему.

Важливо зазначити позицію стенфордських науковців щодо більш глибокого погляду на процес розвитку юридичного дизайну. Американські вчені переконані, що у найближчі десять років відбудеться перехід від дизайн-мислення до дизайну. Тобто не сформовані юристи вивчатимуть дизайн, а дизайн викладатиметься студентам-правникам на рівні із юриспруденцією [17].

В Україні цей підхід вже використовується у викладанні дисципліни «Юридичні інновації» у декількох юридичних школах, таких як КПІ ім. Ігоря Сікорського, Києво-Могилянська академія, Український католицький університет тощо. Крім цього, 1 жовтня розпочалася нова 5-річна програма USAID «Справедливість для всіх», яка будуватиметься на досягненнях Програми «Нове правосуддя», цілями якої є подальше впровадження курсу «Юридичні інновації» в усіх правничих школах. Тому питання підготовки юристів у сфері юридичного дизайну нині стає дедалі актуальнішим. Відбувається зародження нової професії, представники якої будуть розв’язувати суспільні проблеми та виконувати задачі, поставлені перед юридичним дизайном.

Крім цього, державні органи також підтримують вітчизняну освіту у сфері юридичного дизайну. Гарним прикладом є 4 серія освітнього серіалу Міністерства цифрової трансформації «Цифрові Юристи 2.0» під назвою «Юридичний дизайн» [10], проте курс юридичного дизайну нині має більш ознайомчий характер і поки що не диференціювався в окремий вид юридичних технологій, напряму Legal Tech. Загалом це завдання має бути покладене на юридичні школи, які мають відповідати сучасному ринку юридичних послуг і навчати студентів тим навичкам, які є найбільш актуальними як в Україні, так і закордоном.

Попри те, що юридичний дизайн новітній напрям, яскравим прикладом його застосування є дорожні знаки. Щодня ми можемо спостерігати візуалізацію правових норм на дорогах загального користування. У галузі дорожнього руху, де ціна помилки надто велика, юридичний дизайн допомагає визначити правила поведінки учасників дорожнього руху. Знаки, що забороняють, зобов’язують і рекомендують – це продукт юридичного дизайну. Теоретично можна було обійтися і без візуалізації та просто робити напис на кожному знаку, однак знаки зручніші та більш людино-орієнтовані, адже вони міжнародні (не залежить від будь-якої конкретної мови), лаконічні та добре помітні [2]. Перелічені якості наочно демонструють застосування інклюзивного підходу до розробки проєктів. Для сучасного дизайну, в тому числі юридичного, вкрай важливо бути доступним для людей із вадами зору та слуху [1].

Ще одним перетворенням юридичних положень на візуальні образи є обов’язкове маркування. Окремі види товарів підлягають обов’язковому маркуванню

спеціальними знаками. Форма та вид таких знаків закріплені нормативно, наприклад, у п. 11 ст. 1 Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів», а їх відсутність на відповідних товарах може спричинити настання юридичної відповідальності [8].

Доречно зазначити, що юридичний дизайн може стати інструментом взаємодії влади із громадянами. Будь-який процес і будь-який документ насамперед мають бути зрозумілі тим, хто має їх використовувати. Важливо досягти однакового трактування правил усіма сторонами. Як вдалий приклад можна навести розробку індійського лігалтек стартапу Lawforme.

Оскільки в Індії 70% населення є безграмотними, незнання механізмів захисту своїх прав та елементарних норм поведінки у громадянському суспільстві є нормою для індійців, тому команда Lawforme вирішила створити серію коміксів, на яких зображені реальні життєві ситуації, з якими може зіткнутися громадянин, і чітка інструкція того, як потрібно діяти [18].

Це показник того, що завдяки дизайну правові норми стають більш доступними й адаптованими для громадян-користувачів.

Цікавий підхід застосування юридичного дизайну пропонує Андрій Костенко, юридичний інженер в Axon Partners. Андрій вважає, що положення договору можна візуалізувати у формі коміксу без втрати юридичної сили [11], однак варто пам'ятати, що жанр коміксу передбачає як зображення, так і текст. Андрій вказує на положення ч. 1 ст. 638 і ч. 1, 2 ст. 639 Цивільного кодексу України, з яких випливає, що у разі наявності у коміксі всіх істотних умов договору і підпису сторін такий договір можна вважати повною заміною звичайному письмовому [9].

Друга пропозиція Андрія – юридичний документ як відео. Подібний підхід вже використовує Google у своїй політиці конфіденційності для пояснення найбільш важливих або найскладніших положень [20], однак постає питання доцільності використання відео у договірних відносинах і визнанні такого договору в суді. Як юридичний інженер, Андрій пропонує нестандартний підхід, схожий на використання стандартизованих правил Інкотермс, на які можна послатися у складенні договорів, просто згадавши його кодову назву. Так і з відео, сторони договору можуть укласти односторінкові договори з посиланням на відео, де викладені положення, що застосовуються до договору. Такий підхід створив би нову нішу на ринку юридичних послуг, адже команди юридичних дизайнерів змогли би створювати «відеошаблони» договорів із зобов'язанням зберігати їх за незмінними посиланнями [9], проте такий підхід може бути підданий критиці, адже одразу постає питання дійсності договору, його нотаріального посвідчення та використання у суді.

Найбільш масовим прикладом вдалого поєднання юридичного дизайну та технологій є застосунок Дія, розроблений Міністерством цифрової трансформації у рамках реалізації концепції «Держава в смартфоні». Нині кожен українець з ID-карткою є користувачем юридичних технологій, а юридичний дизайн робить досвід взаємодії з державою зручнішим [6].

Законодавча ініціатива України зі створення нормативно-правової бази для розвитку юридичних технологій є продовженням світового тренду. Починаючи з 25 травня 2018 р. у межах Європейського Союзу та Європейської економічної зони діє Загальний регламент про захист даних (GDPR), який вимагає простого викладу тексту в юридичних документах. У ст. 8 і 12 Регламенту наголошується на використанні простої мови (plain language) і стандартизованих іконок для викладення інформації у чіткий, доступний для розуміння спосіб [7].

Висновок. Юридичний дизайн і дизайн мислення в Україні та закордоном – вже реальність, причому ринок юридичних послуг у цій сфері розвивається доволі швидкими темпами – створюються нові юридичні стартапи, впроваджуються цифрові продукти як державними органами, так і приватними організаціями, розробляються та викладаються дисципліни у сфері юридичних інновацій у різних університетах. Зазначені ініціативи дають впевненість у необхідності подальшого трансформування правових норм, інститутів, сервісів, використовуючи останні напрацювання юридичного дизайну та технологій. Зі зміцненням у нашій правосвідомості ідеології «право для всіх» поява людино-орієнтованих продуктів і вимог у нормативних актах – лише питання часу.

Список використаних джерел:

1. 3 top tips to drive value with Legal Design in 2021 // Simmons-Simmons: URL: <https://www.simmons-simmons.com/en/publications/ckjtx4axh197b0953op80nwwt/3-top-tips-to-drive-value-with-legal-design-in-2021> (дата звернення: 14.11.2021).
2. Казанцев Е. Legal Design – просто модные слова или супероружие юристов? URL: <https://vc.ru/legal/287861-legal-design-prosto-modnye-slova-ili-superoruzhie-yuristov> (дата звернення: 14.11.2021).
3. Костенко А. Візуалізація права. Medium. URL: <https://medium.com/dead-lawyers-society/vizualisation-of-law-bdd357a6b933> (дата звернення: 14.11.2021).
4. Манифест юридического дизайна. Симплоер. URL: <https://www.simplawyer.com/legal-design/manifesto/> (дата звернення: 14.11.2021).
5. Никита Кляпец. Что такое Legal Design или Почему ваш юрист шарлатан. *Ain.ua*. URL: <https://ain.ua/2020/05/11/что-такое-legal-design-ili-pochemu-vash-yurist-sharlatan/amp/> (дата звернення: 14.11.2021).
6. Президент України підписав закон, який прирівнює е-паспорти у Дії до звичайних. Міністерство та комітет цифрової трансформації України. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/prezident-ukraini-pidpisav-zakon-yakiy-pririvnyue-e-pasporti-u-dii-do-zvichaynikh> (дата звернення: 14.11.2021).
7. Про внесення змін до Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»: Закон України від 30.03.2021 р. 1368-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1368-IX#Text> (дата звернення: 14.11.2021).
8. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів: Закон України від 06.12.2018 р. 2639-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2639-19#Text> (дата звернення: 14.11.2021).
9. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n2235> (дата звернення: 14.11.2021).
10. Цифрові юристи 2.0. Дія.Освіта. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/digital-lawyers-2> (дата звернення: 14.11.2021).
11. Шнигер Д.О. Правовая эстетика, или Право как искусство. *Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА)*. 2020. № 7. С. 113–120.
12. Юридична лабораторія. Юрня. *Medium*. URL: <https://medium.com/@kyivlegalla/b/%D1%8E%D1%80%D0%BD%D1%8F-%D1%96%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%B6-%D1%80-6e39fbe91194> (дата звернення: 14.11.2021).
13. Янковський Р.М. Legal design: нові виклики та нові можливості. *Закон*. 2019. № 5. С. 76–86.
14. Aleecia M. McDonald and Lorrie Faith Cranor. The Cost of Reading Privacy Policies. URL: <https://lorrie.cranor.org/pubs/readingPolicyCost-authorDraft.pdf> (дата звернення: 14.11.2021).

15. Butterick M. Typography for Lawyers. URL: <https://typographyforlawyers.com/> (дата звернення: 14.11.2021).
16. Hagan M. Law by design. URL: <https://lawbydesign.co/> (дата звернення: 14.11.2021).
17. Hambeukers D. The End Of Design Thinking As We Know It. Medium. URL: <https://medium.com/design-leadership-notebook/the-end-of-design-thinking-as-we-know-it-c96e64d3692c> (дата звернення: 14.11.2021).
18. Law for me: Law at its simplest. URL: <http://lawforme.in/> (дата звернення: 14.11.2021).
19. My portfolios and publications. *Stefania Passera*. URL: <https://stefaniapassera.com/> (дата звернення: 14.11.2021).
20. Privacy Policy. Google. URL: <https://policies.google.com/privacy?hl=en#whycollect> (дата звернення: 14.11.2021).
21. Stanford Legal Design Lab. URL: <https://www.legaltechdesign.com/> (дата звернення: 14.11.2021).

НОТАТКИ

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ

1. ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальшої розвідки у даному напрямку.

2. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

2.1. Обсяг статті має бути від 8 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел.

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

2.2. Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела. Наприклад: [3, с. 234] або [2, с. 35; 8, с. 234].

2.3. Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»).

2.4. Стаття повинна містити назву, відомості про автора(ів) (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи/навчання, місто, країна), анотації та ключові слова українською та англійською мовами; середній обсяг анотацій – не менш як 1800 друкованих знаків.

З прикладом оформлення статті можна ознайомитись на сайті видання за посиланням: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/priklad>.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Представлена автором стаття повинна являти собою продукт його власної ідеї. Не допускається плагіат у різних формах. Використання праць інших авторів можливо тільки як посилання, цитата, опис, але не переписування праці, запозичення ідей. При використанні інформації інших праць обов'язкове посилання на автора, його працю, видання, рік, сторінку. Передрук (перевидання) матеріалів видання дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

Редакція наукового журналу «Юридичний бюлетень»:

Україна, 73000, м. Херсон, вул. Потьомкінська 42/14

Контактний телефон: +38 (099) 729 68 59

Електронна адреса: editor@lawbulletin.oduvs.od.ua

Електронна сторінка: www.lawbulletin.oduvs.od.ua

Наукове видання

Юридичний бюлетень

Науковий журнал

Випуск 22

Формат 60×84/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 21,85
Замов. № 0222/067. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46а
Телефон +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.